

International
Labour
Organization

► Brza procjena dječjeg rada u oblasti dječjeg prosjačenja u Crnoj Gori

Finalni izvještaj

SeConS grupa za razvojnu inicijativu

Avgust 2021. godine

International
Labour
Organization

Brza procjena dječjeg rada u oblasti dječjeg prosjačenja u Crnoj Gori – Finalni izvještaj

Ova inicijativa predstavlja dio projekta *Mjerenja, podizanja svijesti i angažovanja politika radi unaprjeđenja borbe protiv zloupotrebe dječjeg rada i prinudnog rada* (MAP'16) radi unaprjeđenja borbe protiv zloupotrebe dječjeg rada i prinudnog rada kao podrška Cilju održivog razvoja (SDG) Cilj 8.7. Finansiranje ove publikacije Međunarodne organizacije rada (MOR) obezbeđuje Ministarstvo rada Sjedinjenih Američkih Država (USDOL) na osnovu sporazuma o saradnji broj IL-30147-16-75-K-11. Sto odsto ukupnih troškova projekta ili programa finansira se federalnim sredstvima u ukupnom iznosu od 22.4 miliona dolara, od čega je limit od 87.000 dolara opredijeljen za aktivnosti u Crnoj Gori.

Ovaj materijal ne odražava nužno stavove ili politiku Ministarstva rada Sjedinjenih Američkih Država, te ni navođenje imena, komercijalnih proizvoda ili organizacija ne implicira podršku Vlade Sjedinjenih Američkih Država.

International
Labour
Organization

Brza procjena dječjeg rada u oblasti dječjeg prosjačenja u Crnoj Gori – Finalni izvještaj

Članovi istraživačkog tima – SeConS grupa za razvojnu inicijativu:

Olivera Vuković

Marija Babović

Ivan Đorđević

Božidar Dakić

Jovana Obradović

Jovana Čvorić

► Sadržaj

► 1. Kratak pregled	6
► 2. Uvod	11
2.1 Društveni i ekonomski kontekst fenomena dječjeg prosjačenja u Crnoj Gori.....	11
► 3. Normativni okvir relevantan za dječje prosjačenje	14
3.1 Međunarodne konvencije.....	14
3.2 Nacionalni okvir	15
► 4. Metodologija istraživanja	21
4.1 Pregled metodologije	21
Faza 1 – Analiza dokumentacije	22
Faza 2 – Analiza zainteresovanih strana	22
Faza 3 – Posmatranje	23
Faza 4 – Analiza odabranih slučajeva registrovanih od strane CSR	23
4.2 Etička razmatranja i bezbjednost lica uključenih u proces istraživanja	24
► 5. Institucionalna svijest i odgovori na dječje prosjačenje u praksi	26
► 6. Analiza fenomena dječjeg prosjačenja u Crnoj Gori	34
6.1 Situacioni obrasci fenomena dječjeg prosjačenja	34
6.2 Ko su djeca koja prose?	37
6.3 Zdravlje i dobrobit djece prosjaka.....	40
6.4 Obrazovanje i sistemska integracija	41
6.5 Bezbjednost i rizici	43
► 7. Zaključci i preporuke	45
7.1 Prosjačenje kao zatvoreni krug siromaštva i marginalizacije	45
7.2 Institucionalni odgovori i ograničenja u pristupu ovom fenomenu	46
7.3 Preporuke.....	48
► 8. Reference	50
► Prilog 1	52
► Prilog 2	53
► Prilog 3	54
► Prilog 4	74

► **Akronimi**

Akronim	Opis
BP	Brza procena
CG	Crna Gora
CSR	Centar za socijalni rad
EU	Evropska unija
KZCG	Krivični zakonik Crne Gore
MAP-16	Projekat „Mjerenje, podizanje svijesti i angažovanje politika radi unaprjeđenja borbe protiv zloupotrebe dječjeg rada i prinudnog rada“
MONSTAT	Zavod za statistiku Crne Gore
MOR	Međunarodna organizacija rada
NVO	Nevladina organizacija
PP	Porodično pravo
RE	Romi i Egipćani
UN	Ujedinjene nacije
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
UNICEF	Dječji fond Ujedinjenih nacija
ZJRM	Zakon o javnom redu i miru
ZSDZ	Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti

► 1. Kratak pregled

Dječji rad predstavlja jednu od najvećih prijetnji po dobrobit i položaj djece u društvu. Dječje prosjačenje, kao jedan od najgorih vidova dječjeg rada, predstavlja ozbiljno kršenje prava djeteta. Ovo je uporna i trajna pojava u Crnoj Gori, koja zahtijeva često vršenje procjene stanja u praksi. Prethodne studije¹ su pokazale da većina djece koja su viđena kako prose, dolazi iz romske i egipćanske populacije. Teške socijalno-ekonomske prilike i okolnosti u kojima ova djeca žive, navode se kao glavni razlog za takvu situaciju (npr. život u siromaštvu, neformalna naselja ispod standarda, bez struje ili tekuće vode, prenaseljena domaćinstva, itd.). Dječje prosjačenje je posebno prisutan problem u urbanim sredinama i nerijetko ga podstiču i sami roditelji kao svojevrsnu strategiju za preživljavanje porodice. Još jedan faktor koji utiče na pojavu dječjeg prosjačenja jesu loši obrazovni rezultati djece u redovima RE populacije u Crnoj Gori. Nedovoljno su uključeni na svim nivoima formalnog obrazovanja, a zbog česte segregacije i prakse diskriminacije, lako ispadaju iz sistema. U tom kontekstu, ova djeca predstavljaju posebno ranjivu kategoriju koja je dodatno izložena različitim rizicima – od ekonomske i socijalne eksploatacije, do ropstva i trgovine ljudima.

Ova brza procjena dječjeg prosjačenja u Crnoj Gori sprovedena je u okviru Programa „Mjerenje, podizanje svijesti i angažovanje politika radi unaprjeđenja borbe protiv zloupotrebe dječjeg rada i prinudnog rada – MAP'16“, koji sprovodi Međunarodna organizacija rada, a finansira Ministarstvo rada Sjedinjenih Američkih Država.² Procjenu je izvršila **SeCons Grupa za razvojnu inicijativu**.

Glavni cilj procjene bio je jačanje i proširenje saznanja o pojavi dječjeg prosjačenja u Crnoj Gori. Osnovni pristup u realizaciji ovog cilja oslanjao se na primjenu metodologije „brze procjene“ u onoj mjeri u kojoj je to moguće u okolnostima ograničenja koja su uvedena usljed pandemije COVID-19. **Ciljevi istraživanja** bili su da se sagledaju osnovne karakteristike dječjeg prosjačenja (imajući u vidu rodnu dimenziju, etničku pripadnost djece, uslove života, zdravstveni i obrazovni status i dr.), kao i da se identifikuju i opišu uzroci i posljedice dječjeg prosjačenja, uključujući izloženost nasilju. Posebna pažnja posvećena je kontekstu u kojem se odvija dječje prosjačenje na pojedinim lokacijama u Crnoj Gori. Povrh toga, jedan od specifičnih ciljeva ovog projekta bio je i da se ukaže na uticaj pandemije COVID-19 na opšte tendencije i karakteristike dječjeg prosjačenja.

Metodologija istraživanja predstavlja **kombinaciju različitih istraživačkih metoda**. Cjelokupan postupak sproveden je u četiri faze istraživanja. Početna **faza analize dokumentacije** obuhvatala je pregled svih relevantnih dokumenata i dostupnih podataka. **Faza analize zainteresovanih strana** bila je posvećena mapiranju i analizi zainteresovanih strana/aktera, kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou. Istraživački tim je obavio onlajn razgovore sa predstavnicima nadležnih institucija i organizacija, kao što su različita ministarstva koja se bave dječjim prosjačenjem, centri za socijalni rad, međunarodne organizacije i lokalne nevladine organizacije. U **fazi posmatranja**, istraživački tim je vršio opservaciju učesnika u njihovim aktivnostima u 5 gradova u Crnoj Gori (Podgorica, Nikšić, Ulcinj, Bar i Budva), tri puta dnevno tokom prve polovine juna 2021. godine. Istraživački tim je koristio metodu neučesničkog posmatranja. **Faza analize odabranih slučajeva registrovanih od strane CSR**, uključivala je nekoliko koraka: pripremu i pilotiranje upitnika za profesionalce CSR, radionicu za profesionalce CSR i na kraju, kvalitativnu analizu upitnika koje su popunili profesionalci CSR o odabranim evidentiranim slučajevima dječjeg prosjačenja u periodu od 2018. do 2021. godine u Crnoj Gori.

¹ Poseban izvještaj o dječjem prosjačenju u Crnoj Gori, Ombudsman (2011), Podgorica; Dječje prosjačenje u Crnoj Gori. Ključni nalazi i preporuke (2017), CEDEM; Analiza potreba za uspostavljanjem usluga za romsku i egipćansku djecu u Crnoj Gori (2020), Zavod za socijalnu i dječiju zaštitu Crne Gore.

² Projekat mjerenja, podizanja svijesti i angažovanja politike (MAP16) u Crnoj Gori, dostupan na: https://www.ilo.org/vcmssp5/groups/public/@ed_norm/@ipecc/documents/publication/vcms_769344.pdf.

Istraživački tim je preduzeo sve neophodne korake da obezbijedi primjenu najviših etičkih normi i standarda tokom procesa istraživanja. S tim u vezi, zagarantovana je potpuna anonimnost svih učesnika u procesu i povjerljivost svih informacija koje su podijeljene sa istraživačkim timom. Pored toga, istraživački tim je u potpunosti anonimizovao podatke predstavljene u ovom izvještaju, uključujući sve informacije koje bi mogle biti povezane sa određenim djetetom ili porodicom, kao i sa zainteresovanim stranama.

Ključni nalazi brze procjene predstavljeni su u nastavku.

Institucionalna svijest i odgovori na dječje prosjačenje u praksi

- Ključne zainteresovane strane – kreatori politika, predstavnici relevantnih institucija i organizacija civilnog društva (Ministarstvo finansija i socijalnog staranja, Ministarstvo ekonomskog razvoja, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, Ombudsman, centri za socijalni rad i dr.) uglavnom su svjesni štetnosti, višedimenzionalnosti, društvenih uzroka i dalekosežnih posljedica dječjeg prosjačenja po djecu i zajednice, što stvara dobru osnovu za angažovanje na ukidanju ove prakse. Međutim, postoji niz faktora koji sprječavaju efikasan institucionalni odgovor, kao što su:
 - Intervjuisani akteri smatraju da velika socijalna distanca između romske zajednice i ostatka društva, kao i stigma i diskriminacija, koče pravi odgovor na ovaj društveni problem;
 - Nedostatak evidencije sprječava detaljno praćenje i intervencije u slučajevima prosjačenja djece;
 - Uprkos postojanju protokola koji se odnose na slučajeve dječjeg prosjačenja njihova primjena u praksi nije efikasna i javlja se potreba za njihovom revizijom;
 - Dosadašnja praksa zaštite djece, zasnovana na tradicionalnom modelu procjene i intervencije, nije efikasna na duži rok čime se izaziva recidivizam kod djece koja su izvučena iz prosjačke situacije, a sve usljed snažnog uticaja složenih faktora siromaštva i isključenosti.
 - Konačno, pandemija COVID-19 pogoršala je socio-ekonomsku situaciju ugroženih porodica i smanjila potencijal za institucionalni odgovor usljed restriktivnih mjera.
- Zainteresovane strane su istakle da unaprjeđenje međusektorske saradnje predstavlja prioritet u cilju efikasnijeg djelovanja protiv dječjeg prosjačenja.

Situacioni obrasci fenomena dječjeg prosjačenja

- Na ulici prose i dječaci i djevojčice, svih uzrasta. Dok su bebe i djeca koja su tek prohodala uključena u ovakvu praksu sa roditeljima, druga djeca koja su posmatrana tokom prosjačenja nijesu bila u pratnji roditelja.
- Djeca koja se nalaze u prosjačenju češće su bila u grupama nego sama, a obrazac ponašanja u prosjačenju je češće bio aktivan nego pasivan (odnosno, češće se od ljudi traži novac, nego što se čeka da neko da novac).
- Reagovanje građana je uglavnom dobronamjerno ili ravnodušno, a samo u rijetkim slučajevima reakcija je bila neka vrsta agresivnog odbijanja, čime se stiče utisak da se u posmatranim lokalnim zajednicama prosjačenje doživljava kao uobičajena praksa sa visokom tolerancijom ili prihvatanjem.
- Prosjačenje je ponekad dio „uličnog načina života“, više kao sporedna aktivnost nego glavna aktivnost za dobijanje novca za izdržavanje.
- Djeca koja se bave prosjačenjem izložena su višestrukim rizicima, posebno u smislu nesigurnog pristupa saobraćajnicama.
- Opservacija je ukazala na nedostatak intervencije bilo koje institucije na posmatranim lokalitetima.

Ko su djeca koja prose?

Iako je nemoguće formirati jedinstven profil djece koja se bave prosjačenjem, jasno je da postoje neki ključni faktori rizika koji dovode do toga da djeca žive i rade na ulici.

- Većina porodica čiji se maloljetnici bave prosjačenjem, žive u lošim stambenim uslovima, najčešće u podstandardnim, nelegalnim i nehiđijenskim naseljima u kojima živi najveći dio crnogorske RE populacije.

- Domaćinstva u kojima žive ova djeca, u ogromnoj mjeri su materijalno uskraćena. Takva domaćinstva su loše opremljena, a čak i kada dobiju donacije u namještaju i uređajima, korisnici ih često preprodaju kako bi pribavili sredstva za život.
- Većina porodica je prilično siromašna, a prihodi, ako ih uopšte ima, ne mogu da pokriju osnovne životne troškove, pa se ova domaćinstva, ako na to imaju pravo, oslanjaju na socijalnu pomoć, koja im je jedina opcija. Analizirani slučajevi pokazuju da manje od polovine porodica prima takve naknade, dok preostale porodice nemaju navedeno pravo, najčešće zbog činjenice da nisu formalno nastanjene u Crnoj Gori.
- Finansijska deprivacija u kojoj žive djeca žrtve prosjačenja, najčešće je praćena drugim socijalnim poteškoćama, prije svega problemima koji se odnose na funkcionisanje porodice i pružanje adekvatne brige o djeci.
- Djeca koja se bave prosjačenjem najčešće potiču iz višečlanih porodica što povećava rizik od siromaštva, a porodično okruženje se u većini analiziranih slučajeva može identifikovati kao nestabilno ili nefunkcionalno, roditelji su često odsutni, pokušavajući da zarade za osnovnu egzistenciju, ostavljajući tako djecu bez adekvatnog nadzora i brige.
- Većina te djece je od malih nogu u potpunosti uključena u aktivnosti vezane za preživljavanje porodice, pa se može reći da u tom smislu rano sazrijevaju.

Zdravlje i dobrobit djece koja prose

- Analizirani slučajevi pokazuju da je većina djece dobrog zdravlja i da generalno dobijaju adekvatnu zdravstvenu zaštitu.
- Bez obzira na to da li imaju zdravstveno osiguranje, djeca imaju pristup primarnoj zdravstvenoj zaštiti.
- Djeca su u velikom broju slučajeva dobro uhranjena i imaju pristup osnovnim namirnicama.
- Relativno česta upotreba štetnih supstanci kao što su duvan, alkohol i druge psihoaktivne supstance, predstavlja ozbiljan problem.
- Djeca sa lakšim ili većim poteškoćama u razvoju i lakšim smetnjama u razvoju predstavljaju izuzetno ranjivu grupu.

Obrazovanje i integracija u sistem

- Analizirani slučajevi ukazuju na to da je stepen integracije u obrazovni sistem veoma nizak kod djece koja se bave prosjačenjem. Za to postoji više razloga:
 - slab podsticaj od strane porodice zbog neobrazovanosti roditelja i niskog nivoa vrednovanja obrazovnih postignuća,
 - nedovoljno efikasne institucije koje su zadužene za integraciju ove djece u obrazovni sistem, te značajna socijalna distanca u odnosu na djecu u većinskoj populaciji, djeca se osjećaju odbačeno i nesposobno da se ukllope sa svojim vršnjacima.
 - djeca se doživljavaju kao ravnopravni donosioci porodičnih prihoda, najčešće kroz prosjačenje. U takvim okolnostima roditelji vide vrijeme provedeno u školi kao izgubljeno, jer se ono može potrošiti za doprinos održavanju porodice.
- Zabilježeni su i ohrabrujući primjer, koji ukazuju na to da se uz istovremenu podršku roditelja i institucija, ali i drugih zainteresovanih strana poput nevladinih organizacija, djeca mnogo bolje integrišu u obrazovni sistem i postižu bolje rezultate, a samim tim su izložena i manjem riziku od bavljenja prosjačenjem.

Bezbjednost i rizici

- Djeca koja se bave prosjačenjem izložena su čitavom nizu izazova koji potencijalno ugrožavaju njihovu bezbjednost. Lutanje na ulici bez nadzora, posebno noću, jedan je od najvećih rizika za djecu jer povećava njihovu izloženost:

- verbalnom i fizičkom nasilju od strane nepoznatih odraslih osoba sa kojima djeca komuniciraju, a koji često viču na njih, trče za njima ili ih u određenim situacijama čak i fizički napadaju. Ovakvi događaji su izuzetno traumatični za malu djecu i normalizuju nasilje kao vid komunikacije sa odraslima.
- fizičkim sukobima oko prosjačke teritorije između same djece koja prosjače.
- nizu bezbjednosnih rizika vezanih za faktore životne sredine kao što su direktna izloženost gustom saobraćaju, hodanje duž prometnih magistralnih puteva, požari, itd.
- rad preko noći dovodi do toga da djeca ne spavaju, što je štetno kako za njihov razvoj tako i za njihove sposobnosti, kao što je koncentracija u školi.
- Veoma važan faktor koji ugrožava bezbjednost djece i koji ih izlaže raznim rizicima, jeste i porodično okruženje. U nekim slučajevima, ova djeca su izložena nasilju u porodici, bilo kao posmatrači partnerskog nasilja ili kao žrtve telesnog kažnjavanja. Kazna je ponekad povezana sa njihovim neuspjehom u prosjačenju.
- Roditelji su uglavnom svjesni bezbjednosnih izazova i opasnosti sa kojima se njihova djeca suočavaju tokom prosjačenja. Neki od njih rješavaju ove izazove svojim direktnim ili indirektnim prisustvom. Međutim, u velikom broju slučajeva, roditelji svjesno preuzimaju taj rizik i šalju djecu samu da prose na ulici, pravdajući takav postupak potrebom za preživljavanjem.

Preporuke

Na kraju, tim za vršenje procjene dao je niz preporuka, koje su predstavljene u nastavku.

- **Sprovođenje opsežnog terenskog istraživanja kako bi se stekao uvid o rasprostranjenosti fenomena dječjeg prosjačenja.** Neophodno je prevazići postojeće praznine u znanju o stvarnim razmjerama ove štetne prakse. Takođe, ovo mora biti praćeno dostavljanjem pouzdanih podataka o dječjem prosjačenju od strane relevantnih institucija.
- **Nastavak rada na jačanju svijesti i senzibilizacija šire društvene sredine o problemu dječjeg prosjačenja,** sa posebnim osvrtom na pitanje diskriminacije RE zajednica. Bez promjene u sagledavanju ovog fenomena u većinskoj zajednici, nije moguće trajno rješavati probleme. U tom smislu, kampanje usmjerene na podizanje svijesti građana da treba da prijave ovakve slučajeve, kao i učešće u procesu tako što neće davati novac djeci koja prose, predstavljaju neophodan korak u prekidu lanca prosjačenja.
- **Dalji rad na rješavanju problema boravka i posjedovanja odgovarajućih ličnih dokumenata za lica koja ih ne posjeduju.** Iako je u ovoj oblasti ostvaren napredak na nivou cjelokupne romske i egipćanske populacije, potrebno je da se ovaj proces privede kraju sa posebnim osvrtom na najugroženije pripadnike ovih zajednica, kako bi djeca zatečena u prosjačenju mogla da ostvare svoje prava, prije svega u oblasti socijalne zaštite, obrazovanja i zdravstvene zaštite.
- **Nastavak rada na inkluziji romske i egipćanske populacije, u cilju njihovog ekonomskog osnaživanja.** Siromaštvo i izuzetno teški uslovi života predstavljaju jedan od ključnih uzroka održavanja prakse dječjeg prosjačenja. U tom smislu potrebno je uložiti dodatne napore prvenstveno u cilju stvaranja funkcionalnih modela koji bi roditeljima djece zatečene u prosjačenju omogućili da ostvare prihode dovoljne za dostojanstvenu egzistenciju. S tim u vezi, istaknut je značaj ispunjavanja ciljeva predviđenih Strategijom za socijalnu inkluziju romske i egipćanske populacije za period 2021-2025. godine.
- **Nastavak napora na podizanju svijesti roditelja o značaju obrazovanja njihove djece.** U tom smislu, neophodno je stimulisati rad u samoj zajednici, prije svega kroz učešće romskih i egipćanskih medijatora, koji mogu doprinijeti povećanju povjerenja između pripadnika romske i egipćanske populacije i predstavnika institucija. Integracija djece zatečene u prosjačenju u obrazovni sistem, od presudnog je značaja i u tom pogledu neophodna je saradnja svih aktera, od porodice do škole.
- **Senzibilizacija i rad sa nastavnim osobljem.** Od velike je važnosti usmjeriti pažnju na edukaciju i senzibilizaciju zaposlenih u školama s obzirom na specifičnost rada sa djecom uključenom u prosjačenje.
- **Podizanje svijesti roditelja o štetnosti i rizičnosti prosjačenja u koje su djeca uključena, sa posebnim osvrtom na jačanje roditeljskih kompetencija.** Ovaj aspekt rada je od ključnog značaja jer predstavlja početnu kariku u lancu ponavljanja ove štetne pojave. Edukacija o vještinama roditeljstva, praćena kontinuiranom podrškom za pronalaženje održivih alternativa koje ne uključuju izlaganje djece ulici, podrazumijeva zajednički

rad više aktera, pri čemu bi značajnu ulogu trebalo da imaju romski medijatori i specijalizovane nevladine organizacije.

- **Jasnije smjernice i preciznije definicije u javnim politikama** takođe bi dodatno podstakle nadležne organe i organizacije, kao i odgovarajuće postavljanje prioriteta u radu. Sve ovo ukazuje da izrada novih propisa i procedura ne bi imala efekat kao dodatni napori koji bi bili usmjereni na dosljednu primjenu postojećih.
- **Nedostaci u zajedničkim i sinhronizovanim akcijama mogli bi u značajnoj mjeri da se otklone zajedničkim profesionalnim usavršavanjem** koje bi bilo usmjereno ka boljem poznavanju međusobnih nadležnosti i razumijevanju okolnosti u kojima partnerske organizacije djeluju.
- **Sveobuhvatniji pristup u profesionalnoj praksi koji prevazilazi jednostavan okvir procjene i intervencije, doprinio bi efektivnoj podršci djeci uhvaćenoj u prosjačenju.** Suočavanje sa uzrocima prosjačenja zahtijeva rješavanje problema ranjivosti i marginalizacije domaćinstava, kao i uzimanje u obzir uticaja vršnjačkih ili drugih grupa i faktora sredine. Socijalna uključenost djeteta u porodično okruženje kao i okruženje zajednice i društva, podrazumijeva integraciju kontinuiranih intervencija.
- **Unaprjeđenje evidentiranja podataka i upravljanja podacima, kako u normativnom smislu tako i u praksi, od suštinskog je značaja za pribavljanje visokokvalitetnih dokaza koji će uticati na odluke u javnoj politici u vezi sa dječjim prosjačenjem.** Savremene tehnologije pružaju mogućnost kontinuiranog unaprjeđenja vođenja evidencije u kratkom vremenskom periodu, što ne zahtijeva angažovanje značajnijih sredstava.
- **Potrebno je uložiti dodatne napore i sredstva u implementaciju Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti** kako bi se obezbijedile adekvatne usluge podrške djeci zatečenoj u činu prosjačenja. Ovo se odnosi i na postojeće usluge koje je potrebno unaprijediti u pogledu njihovih programa, kako bi se postigao veći stepen efektivnosti već angažovanih resursa.
- **Neophodno je dodatno unaprijediti normativna rješenja i praksu rada prilikom pružanja podrške djeci kojoj nije utvrđen identitet** ili koja nemaju poznato mjesto stanovanja, jer takve okolnosti ne mogu da predstavljaju razlog za izostanak adekvatne zaštite, bez obzira na trajanje i složenost postupka.
- **Primjer dobre prakse predstavljaju nezamjenljiv izvor za unaprjeđenje kompetencija i resursa u radu nadležnih organa i organizacija.** Uspostavljanje kontinuirane evaluacije prakse i isticanje i širenje razmjene dobrih primjera, imaju potencijal za stalno poboljšanje institucionalnog odgovora.
- Vanredne okolnosti, kao što je pandemija, nemaju pozitivan uticaj na životne situacije ranjivih društvenih grupa, ali umanjuju kapacitete društvenog reagovanja, te je stoga **neophodno posebno izgraditi sistem društvenog reagovanja i u ovako teškim uslovima.**

► 2. Uvod

Dječje prosjačenje, kao jedan od najgorih oblika dječjeg rada, predstavlja teško kršenje prava djeteta i kao takvo je zabranjeno brojnim međunarodnim i domaćim pravnim dokumentima.³ Međutim, ovaj fenomen i dalje ostaje vidno prisutan na teritoriji Crne Gore. Zvanični podaci Ministarstva finansija i socijalnog staranja pokazuju da su u 2020. godini procesuirana ukupno 32 slučaja djece žrtava dječjeg prosjačenja, dok su u prvom tromjesečju 2021. godine obrađena 3 takva slučaja.⁴ Međutim, stvarni broj slučajeva je mnogo veći i veoma ga je teško precizno utvrditi iz čitavog niza razloga, koji će biti razmotreni u narednim poglavljima.

Ovaj izvještaj je sačinjen u okviru projekta *Mjerenja, podizanja svijesti i angažovanja politika radi unaprjeđenja borbe protiv zloupotrebe dječjeg rada i prinudnog rada (MAP 16)* kojim upravlja Međunarodna organizacija rada, a finansira Ministarstvo rada Sjedinjenih Američkih Država.⁵ Opšti cilj studije je unaprjeđenje i proširenje znanja o fenomenu dječjeg prosjačenja u Crnoj Gori. Osnovni pristup ostvarenju ovog cilja oslanja se na primjenu metodologije „brze procjene“ u mjeri u kojoj je to moguće u okolnostima ograničenja uvedenih usljed pandemije COVID-19. Cilj istraživanja je bio da se sagledaju osnovne karakteristike dječjeg prosjačenja (uzimajući u obzir rodnu dimenziju, etničku pripadnost djece, uslove života, zdravstveni i obrazovni status, itd.), kao i da se identifikuju i opišu uzroci i posljedice dječjeg prosjačenja, uključujući njihovu izloženost nasilju. Posebna pažnja je posvećena oblicima i kontekstu u kojima se javlja dječje prosjačenje na pojedinim lokacijama u Crnoj Gori. Na kraju, jedan od specifičnih ciljeva odnosio se na nastojanje da se razumije uticaj pandemije COVID-19 na opšte tendencije i karakteristike dječjeg prosjačenja.

Za potrebe ove studije konsultovani su različiti izvori podataka (od sekundarnih referenci i evidencije slučajeva CSR do posmatranja fenomena na odabranim lokacijama i sveobuhvatnih razgovora sa zainteresovanim stranama na nacionalnom i lokalnom nivou), kao što će biti objašnjeno u poglavlju o metodologiji istraživanja. Uzimajući u obzir da su podaci prikupljeni na ograničenom broju odabranih lokacija, treba imati u vidu da podaci i rezultati predstavljeni u ovom izvještaju nijesu reprezentativni za svu djecu koja su pogođena prosjačenjem u Crnoj Gori. Međutim, rezultati omogućavaju bolje razumijevanje fenomena koji može da utiče na planove i osmišljavanje za intervenisanje u ovakvim slučajevima.

2.1 Društveni i ekonomski kontekst fenomena dječjeg prosjačenja u Crnoj Gori

Studije često opisuju dječje prosjačenje kao „strategiju preživljavanja“, a loš društveni i ekonomski položaj pojedinih društvenih grupa navodi se kao ključni uzrok nastanka i stalnog ponavljanja ovog fenomena.⁶ Djeca koja se bave prosjačenjem u Crnoj Gori najčešće potiču iz siromašnih porodica/zajednica, a samo u rijetkim slučajevima su uključena u obrazovni ili zdravstveni sistem ili upisana u matične knjige. U tom smislu, ova djeca predstavljaju posebno ranjivu kategoriju, koja je dodatno izložena različitim rizicima – od ekonomske i socijalne eksploatacije, do ropstva i trgovine ljudima.

Prema podacima najnovije studije UNICEF-a, više od 80% djece u Crnoj Gori, bez obzira na starosnu grupu, doživljava uskraćenost bar u jednom domenu sopstvene dobrobiti.⁷ Kada su u pitanju mlađe starosne grupe najveće su oskudice u

3 Konvencija UN o pravima djeteta i sektorski zakoni Crne Gore.

4 Nacrt Strategije za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana 2021-2025, dostupan na crnogorskom na adresi <https://www.gov.me/dokumenta/ac62f522-fc63-4408-b164-546aefa52a4b>

5 Projekat „Mjerenja, podizanja svijesti i angažovanja politika radi unaprjeđenja borbe protiv zloupotrebe dječjeg rada i prinudnog rada (MAP 16)“ u Crnoj Gori, dostupan na: https://www.ilo.org/vcmsp5/groups/public/@ed_norm/@ipecc/documents/publication/vcms_769344.pdf.

6 Dječje prosjačenje u Crnoj Gori. Ključni nalazi i preporuke. (2017). CEDEM, Podgorica. str. 9.

7 Višedimenzionalno siromaštvo djece u Crnoj Gori: <https://www.unicef.org/montenegro/media/17696/file/UNICEF%20-%20MODA%20ENG%20-%20veb.pdf> str. 82

ishrani i ranom razvoju. Rizicima psihofizičkog kažnjavanja od strane roditelja prvenstveno su izložena djeca uzrasta od 5 do 17 godina, najčešće u domaćinstvima čiji su nosioci muškarci. Čak 44% djece živi u domaćinstvima koja se suočavaju sa stambenim problemima, a djeca iz ruralnih sredina nalaze se u većem riziku od višestruke deprivacije, nego djeca iz gradskih sredina. Nizak nivo obrazovanja nosioca domaćinstva, posebno majki, jedan je od glavnih faktora koji povećavaju mogućnost višedimenzionalnog siromaštva djece svih uzrasta.

Imajući u vidu takvo stanje u opštoj crnogorskoj populaciji, situacija u zajednicama određenih marginalizovanih (nacionalnih) manjina je još više poražavajuća, a dječje prosjačenje je sve zastupljenije. Naime, prethodne studije⁸ su pokazale da većina djece koja su viđena u prosjačenju dolazi iz populacije Roma i Egipćana (RE)⁹. Teške socijalno-ekonomske prilike u kojima ova djeca žive, navode se kao glavni razlog za takvo stanje. Tako je, na primjer, izuzetno visok nivo deprivacije uočen kod romske djece svih uzrasta, u većini oblasti života. Posebno je loša situacija u odnosu na životne uslove – čak 85% romske djece živi u podstandardnim uslovima, u neformalnim (ilegalnim) naseljima ili nekvalitetnim stambenim objektima.¹⁰ Tako većina ovih domaćinstava ima struju¹¹, tri četvrtine nema tekuće vode.¹² Slab i težak pristup osnovnim resursima poput struje i vode prati i problem prenaseljenosti, gdje svi članovi porodice žive u jednoj prostoriji, a podaci pokazuju da je 78% svih domaćinstava prenaseljeno.¹³ Teška stambena situacija ove populacije pogoršana je tokom krize izazvane pandemijom COVID-19. Nedostatak tekuće vode u naseljima (u Podgorici i Pljevljima),¹⁴ izuzetno loši sanitarni uslovi, kao i mjere karantina u bloku sa socijalnim smještajem u Podgorici,¹⁵ pružili su dodatne dokaze da je čitav društveni i ekonomski kontekst u kojem živi romska populacija i dalje izrazito loš.

Loši uslovi života utiču i na slabu inkluziju i loše obrazovne rezultate djece iz RE populacije u Crnoj Gori, što je dodatni faktor koji utiče na pojavu dječjeg prosjačenja.¹⁶ U poređenju sa ostalom populacijom, Romi su u obrazovnom sistemu marginalizovani. Ostaju nedovoljno uključeni na svim nivoima formalnog obrazovanja, a zbog česte segregacije i prakse diskriminacije, lako ispadaju iz sistema. Tako, na primjer, podaci iz 2019. godine pokazuju da je procenat djece iz RE populacije koja polaze u osnovno obrazovanje 62%,¹⁷ dok ga samo 34% završi. Ovaj procenat je još manji kod romskih i egipćanskih djevojčica i iznosi 28%.¹⁸ U poređenju sa ovim, stopa završavanja osnovne škole u opštoj populaciji iznosi 96%.¹⁹

Jedan od najčešće pominjanih razloga za izostanak ili napuštanje školovanja jeste i činjenica da se od djece iz ovih nacionalnih manjina očekuje da rano uđu u svijet rada. Međutim, usljed nedostatka kvalifikacija, djeca iznad minimalnog radnog uzrasta nisu prepoznata na tržištu rada,²⁰ te su samim tim prinuđena da se bave najtežim i slabo plaćenim fizičkim poslovima (uglavnom neformalnim), kao i sakupljanjem sekundarnih sirovina i prosjačenjem. Dječje prosjačenje predstavlja problem koji je posebno prisutan u urbanim sredinama, a često ga podstiču i sami roditelji u smislu

8 Poseban izvještaj o dječjem prosjačenju u Crnoj Gori, Ombudsman (2011), Podgorica; Dječje prosjačenje u Crnoj Gori. Ključni nalazi i preporuke (2017), CEDEM; Analiza potreba za uspostavljanjem usluga za romsku i egipćansku djecu u Crnoj Gori (2020), Zavod za socijalnu i dječju zaštitu Crne Gore.

9 Prema posljednjem popisu iz 2011. godine, u Crnoj Gori živi 6.251 Rom (1,01%) i 2.054 Egipćana (0,33%), što čini oko 1,5% ukupnog stanovništva. Procjene civilnog sektora govore da je ovaj broj mnogo veći. Ovako dramatičan disparitet između zvaničnog i procijenjenog broja Roma i Egipćana, ukazuje na postojanje etničke mimikrije, strategije koju ove populacije često usvajaju na Zapadnom Balkanu.

10 Višedimenzionalno siromaštvo djece u Crnoj Gori: <https://www.unicef.org/montenegro/media/17696/file/UNICEF%20-%20MODA%20ENG%20-%20veb.pdf> str. 82.

11 Istraživanje *Višestrukih pokazatelja*. Crna Gora i romska naselja u Crnoj Gori, MONSTAT, Vlada Crne Gore, UNHCR, UNICEF, Podgorica 2019, str. 70.

12 M.Robaio-Abril, N.Milan, str. 58. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/31393>

13 Op. cit., str.58-59.

14 "NVO Mladi Romi: Opština Pljevlja ne pokazuje napore da pomogne RE zajednici", CDM, 21.07.2020.

15 "Romi, Egipćani i Covid-19: Virus gladi i strah od epidemije", Vijesti, 31.03.2020.

16 Videti: "Romi, Egipćani i Covid-19: Virus gladi i strah od epidemije", Vijesti, 31.03.2020.

17 Crna Gora 2019 Izvještaj o napretku, str. 31.

18 Treće mišljenje o Crnoj Gori, str. 35.

19 Podaci o obrazovanju u Crnoj Gori 2018, UNICEF 2018.

20 Preciznih podataka o registrovanom zaposlenju pripadnika RE manjina teško je dobiti, jer postojeća regulativa ne zahtijeva evidenciju o nacionalnoj pripadnosti lica koja traže posao. Ipak, rezultati studije na koju se poziva Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016-2020, pokazuju da je 83% Roma i Egipćana nezaposleno. Takođe, 33% tih lica izjašnjava se kao nezaposleno I kao lica koja ne traže posao, pri čemu su to uglavnom nezaposlene žene domaćice, što ukazuje na dodatne probleme rodne ravnopravnosti u odnosu na položaj ovih populacija na tržištu rada.

svojevrnsne strategije preživljavanja porodice.²¹ Spontano prosjačenje je primijećeno i kod RE djece, gdje roditelji ne pokreću ovu aktivnost, ali je tolerišu dok ih nadležne institucije ne primoraju da kontrolišu takve aktivnosti.

Budući da je dječje prosjačenje u Crnoj Gori poznata pojava, državni organi i civilni sektor godinama zajednički ulažu značajne napore na suzbijanju ovog opasnog oblika dječjeg rada. Međutim, brojne prepreke u praksi usporavaju ili onemogućavaju efikasniju borbu protiv ove pojave (npr. nedostatak odgovarajuće dokumentacije u evidenciji CSR, nedostatak romskih medijatora, nedostatak senzibiliteta među zaposlenima u nadležnim institucijama, nedostatak dovoljno efikasne koordinacije između različitih stručnih službi, itd.).²²

Na osnovu ovdje iznesenih podataka, može se zaključiti da dječje prosjačenje predstavlja ozbiljan problem u Crnoj Gori i da su mehanizmi za eliminisanje ove štetne pojave i dalje u razvoju.

²¹ Dječje prosjačenje u Crnoj Gori. Ključni nalazi i preporuke. (2017). CEDEM, Podgorica. Appendix 2, p. 19.

²² Ibid.

► 3. Normativni okvir relevantan za dječje prosjačenje

Dječji rad predstavlja jednu od najvećih opasnosti po dobrobit i položaj djece u društvu. Zakoni, strateški dokumenti i akcioni planovi koji prepoznaju i imaju za cilj sprečavanje ovog oblika rada, izrađeni su kako na međunarodnom tako i na nacionalnom nivou. Prosjačenje, kao jedan od najgorih vidova dječjeg rada, obuhvaćeno je međunarodnim konvencijama i nacionalnim zakonodavstvom. Takođe je važno napomenuti i zakone o trgovini ljudima koji prepoznaju djecu kao specifičnu grupu, jer imaju važnu ulogu u kontekstu tumačenja različitih oblika dječjeg rada.

Međunarodna organizacija rada je 2004. godine usvojila definiciju prosjačenja kao „niza aktivnosti u kojima pojedinac traži novac od nepoznatih ljudi na osnovu toga što je siromašan ili su mu potrebne dobrotvorne donacije iz zdravstvenih ili vjerskih razloga. Prosjaci takođe mogu da prodaju male predmete, kao što su praheri ili cveće, u zamjenu za novac koji možda nema mnogo veze sa vrijednošću predmeta koji prodaju.“²³

3.1 Međunarodne konvencije

Ključne međunarodne konvencije o dječjem radu koje imaju za cilj zaštitu prava djeteta jesu Konvencija UN o pravima djeteta, Konvencija MOR o minimalnim godinama starosti za zasnivanje radnog odnosa, Konvencija MOR o najgorim oblicima dječjeg rada i preporuka MOR broj 190 o zabrani i hitnoj akciji za ukidanje najgorih oblika dječjeg rada i Direktiva 2011/36/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 5. aprila 2011. godine o sprečavanju i borbi protiv trgovine ljudima i zaštiti njenih žrtava.

Konvencija UN o pravima djeteta, usvojena 1989. godine. Član 32. ove Konvencije identifikuje obavezu država ugovornica da priznaju pravo djeteta da bude zaštićeno od ekonomske eksploatacije i od obavljanja bilo kakvog posla koji bi mogao da bude opasan ili koji može da ometa obrazovanje djeteta ili da bude štetan za dijete, njegovo zdravlje ili razvoj. U tom smislu, od država ugovornica se zahtijeva da preduzmu zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mjere, a posebno:

1. Obezbjedivanje minimalne starosne dobi za prijem na posao,
2. Obezbjedivanje odgovarajućeg načina regulisanja radnog vremena i uslova zapošljavanja, i
3. Predviđanje odgovarajuće kazne ili drugih sankcija kako bi se obezbijedila efikasna primjena ovog člana.²⁴

Konvencija MOR o minimalnim godinama starosti za zasnivanje radnog odnosa. MOR je usvojio prvi međunarodni ugovor o dječjem radu 1919. godine – Konvenciju o minimalnim godinama starosti za zasnivanje radnog odnosa (u oblasti industrije), 1919. (br. 5), kojom se zabranjuje rad djece mlađe od 14 godina u industrijskim objektima. Tokom narednih djecenija usvojeno je nekoliko drugih relevantnih konvencija, koje su bile usmjerene na identifikaciju standarda za minimalnu starosnu dob koja je potrebna za rad u različitim sektorima.²⁵

U tom kontekstu, posebnu pažnju treba obratiti na Konvenciju MOR-a o minimalnoj starosnoj dobi iz 1973. (br. 138), budući da ona predstavlja prekretnicu i odnosi se na sve sektore privrede i svu djecu koja rade, bez obzira da li su ta djeca zaposleni, samozaposleni ili rade za svoje porodice. Ova konvencija obavezuje države koje su je ratifikovale da odrede minimalnu starosnu dob za prijem na posao i zabranjuju rad djece ispod te minimalne starosne granice.²⁶

21 Videti: https://www.ilo.org/vcmssp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/vcms_169137.pdf (na srpskom) i Regionalni izvještaj o dječjem prosjačenju, decembar 2011, dostupan na https://www.ombudsman.co.me/docs/1457603463_stcn-regionalni-izvjestaj-o-prosjacenju-djece-final-veb.pdf (na bosanskom).

24 <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>.

25 <http://cpd.org.rs/vp-content/uploads/2017/11/KONVENCIJA-ME%C4%90UNARODNE-ORGANIZACIJE-o-minimalnim-godinama-za-zasnivanje-radnog-odnosa.pdf> (dvojezična engleska/srpska verzija).

26 <https://www.secons.net/files/publications/107-publication.pdf> (na srpskom).

Konvencija postavlja minimalnu starosnu dob na 15 godina, uz dodatnu fleksibilnost u slučaju zemalja u razvoju koje mogu odrediti 14 godina kao minimalnu starost za prijem na posao ili rad.²⁷

Konvencija o najgorim oblicima dječjeg rada, usvojena 1999. godine. Član 1. ove Konvencije predviđa obavezu da svaka država članica preduzme hitne i efikasne mjere kako bi obezbijedila zabranu i eliminisanje najgorih oblika dječjeg rada, gdje se termin **dijete** primjenjuje na sve osobe mlađe od 18 godina. U skladu sa Članom 3, „izraz 'najgori oblici dječjeg rada' obuhvata“:

1. sve oblike ropstva ili običaja sličnih ropstvu, kao što su prodaja i krijumčarenje djece, dužničko ropstvo i kmetstvo i prinudni ili obavezni rad, uključujući prinudno ili obavezno regrutovanje djece za učešće u oružanim sukobima;
2. korišćenje, pribavljanje ili nuđenje djeteta za prostituciju, za proizvodnju pornografije ili za pornografske radnje;
3. korišćenje, pribavljanje ili nuđenje djeteta za nedozvoljene aktivnosti, posebno za proizvodnju i trgovinu drogom kako je definisano u relevantnim međunarodnim ugovorima;
4. rad koji, po svojoj prirodi ili okolnostima u kojima se obavlja, može da šteti zdravlju, bezbjednosti ili moralu djece.²⁸

Direktiva o sprječavanju i borbi protiv trgovine ljudima i zaštiti njenih žrtava, usvojena 2011. godine. Ova Direktiva prepoznaje specifičan položaj djece i žena u kontekstu opasnosti od trgovine ljudima. Član 6. predviđa da države članice saraduju sa organizacijama civilnog društva na razvoju politike podizanja svijesti i obrazovanja, kao i u kampanjama i programima u ovoj oblasti. U ovom kontekstu, važno je napomenuti da Član 8 prepoznaje djecu kao ranjiviju od odraslih i samim tim kategoriju koja se nalazi u većem riziku od trgovine ljudima. Direktiva takođe napominje važnost primjene pomenute Konvencije UN o pravima djeteta (1989) u primeni ove Direktive.²⁹

3.2 Nacionalni okvir

Crnogorski zakonodavni okvir prepoznaje dječje prosjačenje kao poseban oblik dječjeg rada. Prema Strategiji za prevenciju i zaštitu djece od nasilja (2017 -2021)³⁰, dječje prosjačenje se definiše kao „niz aktivnosti u kojima pojedinac traži novac od nepoznatih lica na osnovu siromaštva ili potrebe za milostinjom iz zdravstvenih ili vjerskih razloga“. Ova Strategija, zajedno sa pratećim Akcionim planom, daje niz preporuka za poboljšanje situacije djeteta, ali ne uključuje preporuku koja bi bila direktno usmjerena na dječje prosjačenje.

Krivični zakonik Crne Gore³¹ propisuje više krivičnih dijela u cilju zaštite djece od svih oblika ekonomskog i drugog iskorišćavanja i zanemarivanja. Zakonom je propisana kazna zatvora do tri godine za roditelja, usvojioca ili drugo lice koje grubim zanemarivanjem dužnosti njege i vaspitanja ostavi maloljetnika o kome je dužan da se stara.³² Kazna zatvora se izriče i u slučajevima kada lice koje brine o maloljetnom djetetu, vrši zlostavljanje djeteta ili primorava dijete na prosjačenje, ili ga prisiljava na prinudni „prekomerni rad“, odnosno rad koji ne odgovara uzrastu djeteta. Krivični zakonik sadrži kaznene odredbe za trgovce ljudima, gdje trgovina ljudima uključuje različite vrste eksploatacije, uključujući prosjačenje.³³ Važno je napomenuti da je kaznena politika u oblasti eliminacije trgovine ljudima znatno oštrija ako je delo učinjeno prema

27 Odredbe ove konvencije ne primenjuju se na djecu uzrasta od 12 do 13 godina u slučaju onoga što zakon definiše kao „lakši rad“. Lakši rad: nije vjerovatno štetan za zdravlje ili razvoj djeteta, i rad koji ne ometa njihovo pohađanje škole, njihovo učešće u programima stručne orijentacije ili obuke ili „njihov kapacitet da imaju koristi od primljenih instrukcija“ (član 7). S druge strane, djeca uzrasta od 15 do 17 godina mogu da rade, ali isključivo ako taj posao nije klasifikovan kao „opasan“ (zbog prirode ili okolnosti rada ili prekovrijemenog rada)

https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C138

28 https://www.ilo.org/din/normlek/en/f?p=NORMLEKSPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182

29 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TKST/PDF/?uri=CELEKS:32011L0036&from=en>.

30 Strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja (2017 -2021).

31 Krivični zakonik Crne Gore „Službeni list RCG“, br. 70/2003, 13/2004 – ispr. i 47/2006 i „Službeni list RCG“, br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 – dr. zakon, 40/2013, 56/2013 - ispr., 14/2015. , 42/2015, 58/2015 – dr. zakon, 44/2017, 49/2018 i 3/2020.

32 Član 219, KZCG.

33 Član 444, KZCG.

maloljetnom licu, čak i bez upotrebe sile, pretnje ili sličnih sredstava prinude. Takođe, osim trgovine ljudima, Krivični zakonik sankcioniše korišćenje usluga maloljetnog lica koje je žrtva trgovine ljudima.

Zakon o javnom redu i miru³⁴ definiše kao prekršaj prosjačenje i prisiljavanje drugih na prosjačenje. Prema odredbi ovog zakona, prosjačenje se kažnjava novčanom kaznom od 30 do 200 evra.³⁵ Kazne su mnogo oštrije za lica koja organizuju prosjačenje ili vrše podstrekavanje, odnosno primoravanje drugog lica na tu radnju. U tom slučaju, počilnic će se kazniti novčanom kaznom u iznosu od 500 do 1.500 evra ili kaznom zatvora do 60 dana.³⁶ Zakon o javnom redu i miru ne pravi razliku između maloljetnih i punoletnih prestupnika u slučaju prosjačenja ili podsticanja na prosjačenje, već se ta razlika ogleda u sudskoj praksi, kroz primjenu odgovarajuće kaznene politike. Takođe, položaj maloljetnika uslovljen je komplementarnom primenom Porodičnog zakona u delu koji se odnosi na roditeljsko staranje i obaveze.

Porodični zakon, između ostalog, reguliše odnos roditelja i djece, kao i postupanje nadležnih organa u vezi sa porodičnim odnosima.³⁷ Ovim zakonom ponašanje roditelja koji ne spreče svoje dijete u prosjačenju definiše se kao izražen oblik roditeljskog zanemarivanja.³⁸ U takvim slučajevima, crnogorsko zakonodavstvo predviđa da se takvim roditeljima oduzme pravo da žive sa djetetom. Naime, sud može da ograniči roditeljsko pravo roditelju koji nemarno vrši svoja prava ili dužnosti u vezi sa djetetom. U ovom postupku, roditelj može biti lišen jednog ili više prava i dužnosti u vezi sa djetetom, osim obaveze izdržavanja. Posebno je naglašeno da će roditelj biti lišen prava da živi sa svojim djetetom samo u slučajevima kada su njega, briga o djetetu i njegovo vaspitanje u znatnoj mjeri zapostavljeni ili kada je ugroženo pravilno vaspitanje djeteta. Zakon nedvosmisleno identifikuje kao jedan od takvih slučajeva i propust roditelja da spriječi dijete da prosi. Ovo je izrazito rigidan oblik uticaja države na odnos dijete-roditelj koji se, po pravilu, sprovodi na predlog organa starateljstva,³⁹ i to samo u nedostatku drugih, manje restriktivnih rješenja. Najrestriktivniji odgovor, utvrđen Porodičnim zakonom, jeste lišenje roditeljskog prava koje se primjenjuje u slučaju zloupotrebe roditeljskog prava ili grubog zanemarivanja roditeljske dužnosti.⁴⁰ Zloupotreba roditeljskog prava se, između ostalog, definiše kao situacija u kojoj roditelj iskorišćava dijete tako što ga primorava na prekomjeran rad, odnosno rad koji ugrožava moral, zdravlje ili obrazovanje djeteta, ili rad koji je zakonom zabranjen, ili koji podstiče dijete da čini krivična dela ili razvija loše navike. S jedne strane, ovakva intervencija je suprotna pravu djeteta na život sa roditeljima, a sa druge strane, radi se o složenim okolnostima koje nije lako precizno utvrditi, pa je Zakonom propisano da su mjere koje utiču na porodični život dozvoljene samo ako zaštita članova porodice ne može da se obezbijedi na manje restriktivan način, pružanjem usluga socijalne i dječje zaštite.⁴¹ Roditeljsko pravo se može vratiti odlukom suda, na predlog roditelja, odnosno organa starateljstva, kada prestanu razlozi za lišenje roditeljskog prava.⁴²

Porodični zakon utvrđuje niz mjera za sprečavanje težih posledica neadekvatne brige o djetetu. Organ starateljstva je dužan da, na osnovu neposrednog saznanja, pruži odgovarajuću pomoć i podršku roditeljima, kao i da preduzme neophodne mjere za zaštitu prava i najboljeg interesa djeteta.⁴³ Od organa starateljstva se očekuje da ovu dužnost obavlja bez odlaganja, oslanjajući se na obavještenja građana, ali i drugih organa i organizacija. Pri prvim znacima da je interes djeteta ugrožen neprimjerenim postupanjem roditelja, organ starateljstva izriče opomenu i pruža pomoć u pravilnom odgajanju djeteta.⁴⁴ Roditelji se takođe mogu uputiti u savjetovalište, zdravstvenu, socijalnu, obrazovnu (ili drugu odgovarajuću) ustanovu. Kada je roditeljima potrebna trajnija pomoć i usmjeravanje u vršenju

34 Zakon o javnom redu i miru, „Službeni list RCG“, br. 064/11, 056/20.

35 Član 30. KZCG.

36 Član 31. KZCG.

37 Porodični zakon, „Službeni list RCG“, br. 1/2007 i „Službeni list RCG“, br. 53/2016 i 76/2020.

38 Član 85, PZ.

39 Porodični zakon izjednačava pojam „organ starateljstva“ sa Centrom za socijalni rad (član 5. FZ).

40 Član 87, PZ.

41 Član 5, PZ.

42 Član 91, PZ.

43 Član 80, PZ.

44 Član 81, PZ.

roditeljskih prava i dužnosti ili kada je neophodno neposredno praćenje stanja i uslova u kojima dijete živi, što se i očekuje kada se dijete zatekne u prosjačenju, organ starateljstva utvrđuje nadzor nad vršenjem roditeljskog prava.⁴⁵ Ovim postupkom utvrđuje se program nadzora i imenuje lice koje će pratiti razvoj djeteta, kontrolisati postupanje roditelja, podnositi periodične izvještaje organu starateljstva i preduzimati druge mjere u interesu djeteta.

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, kao cilj ove djelatnosti od javnog interesa postavlja unaprjeđenje kvaliteta života i osnaživanje za samostalan i produktivan život pojedinca i porodice.⁴⁶ U ostvarivanju cilja socijalne i dječje zaštite, poseban akcenat je stavljen, između ostalog, na značaj zaštite djece koja su žrtve zanemarivanja i eksploatacije ili su u opasnosti od ovih neželjenih događaja. Osim toga, među prioritetima su i djeca koja se nađu van mjesta prebivališta bez nadzora roditelja, usvojitelja ili staratelja. Ove okolnosti su tipične za skoro svu djecu koja se nađu u prosjačenju. Podržavanje socijalne i dječje zaštite, kako za djecu zatečenu u prosjačenju, tako i za druge grupe korisnika, razvrstava se na materijalna davanja i usluge socijalne i dječje zaštite.⁴⁷

Materijalna davanja, koja su obuhvaćena Zakonom, nijesu izričito namijenjena za izdržavanje djece zatečene u prosjačenju, odnosno djece koja su žrtve zanemarivanja i eksploatacije ili su zatečena van mjesta stanovanja bez nadzora. Međutim, kako djeca zatečena u prosjačenju po pravilu potiču iz porodica sa izuzetno niskim primanjima, djeci u takvim okolnostima namjenjene su i sve vrste materijalnih davanja u cilju ublažavanja posledica siromaštva. U tu svrhu, Zakon predviđa tri vrste materijalnih davanja, i to: stalna socijalna davanja, jednokratnu novčanu pomoć, dječji dodatak i ishranu za predškolski uzrast.⁴⁸

Pravo na socijalnu pomoć može ostvariti pojedinac, odnosno porodica, ako je lice, odnosno član porodice, nesposoban za rad ili, iz razloga navedenih u zakonu, ima poteškoće u obavljanju poslova koji bi mu omogućili da stekne sredstva za život odnosno izdržavanje.⁴⁹ Ova vrsta novčane podrške isplaćuje se u visini razlike između prosječnih prihoda porodice i iznosa utvrđenog zakonom, pri čemu se dva puta godišnje odlukom ministra prilagođava kretanjima troškova života i prosječne zarade. Socijalna davanja nijesu direktno namijenjena djeci, osim u izuzetnim slučajevima predviđenim zakonom, ali se kao članovi porodice svakako mogu smatrati korisnicima ove vrste podrške. Ovo je otežano činjenicom da broj članova porodice utiče na visinu takve podrške.⁵⁰ Pored socijalnih davanja, Zakon predviđa i jednokratnu novčanu pomoć, namijenjenu i pojedincima i porodicama.⁵¹ Ova vrsta podrške primjenjuje se u posebnim okolnostima koje utiču na stambenu, finansijsku i zdravstvenu situaciju, a na osnovu potreba koje utvrđuje Centar za socijalni rad. Nadležni centar za socijalni rad takođe utvrđuje i visinu pomoći na osnovu raspoloživih javnih sredstava koja se za tu namjenu izdvajaju iz republičkog budžeta. Jednokratnu novčanu pomoć može isplatiti i opština u skladu sa uslovima koje utvrdi nadležni organ lokalne samouprave.⁵² Treba dodati da opštine mogu da podrže i materijalno ugrožene porodice davanjem subvencija za plaćanje komunalija koje daju opštinska javna preduzeća, pomoći za kupovinu školskog pribora,⁵³ kao i kroz druge oblike pomoći. Dječji dodatak je osnovni oblik finansijske podrške koji je direktno namijenjen djeci iz porodica sa izuzetno niskim primanjima.⁵⁴ Zbog činjenice da su u pitanju maloljetna lica, nosioci ovog prava su roditelj, staratelj, usvojlac, hranitelj, lice kome je povereno staranje, vaspitanje i obrazovanje djeteta. Međutim, pravo na dječji dodatak je ograničeno na troje djece u porodici, osim kada su djeca rođena kao blizanci, trojke, odnosno, kada su

⁴⁵ Član 82, PZ.

⁴⁶ Član 4. Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti, „Službeni list RCG“, br. 027/13 od 11.06.2013. godine, 001/15 od 05.01.2015. 047/15 od 18. avgusta 2015. godine, 056/16 od 23. avgusta 2016. godine, 066/16 od 20. oktobra 2016. godine, 001/17 od 01. januara 2017. godine, 031/17 od 12. maja 2017. godine, 042/17 od 30. juna 2017. godine

⁴⁷ Član 11. ZSDZ

⁴⁸ Pravo na socijalnu i dječju zaštitu mogu ostvariti državljani Crne Gore sa prebivalištem na teritoriji države, kao i strani državljani sa prebivalištem ili boravištem u Crnoj Gori na osnovu međunarodnog ugovora.

⁴⁹ Član 21, ZSDZ

⁵⁰ Član 22. ZSDZ

⁵¹ Član 37. ZSDZ

⁵² Član 39. ZSDZ.

⁵³ Član 59. ZSDZ.

⁵⁴ Član 42. ZSDZ.

rođena u isto vrijeme. Uslov za ostvarivanje ovog prava je redovno školovanje djece, odnosno dokaz da je dijete prijavljeno nadležnoj službi za zapošljavanje ako je starije od 15 godina i da ne pohađa redovno školovanje. Pravo na ishranu u predškolskim ustanovama finansira se iz budžeta i, u skladu sa Zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti, kao i Zakonom o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, mogu da ga koriste djeca čiji su roditelji korisnici porodične pomoći, kao i djeca iz najugroženijih grupa stanovništva.⁵⁵

Djeca sa smetnjama u razvoju često su izložena prosjačenju i zlostavljanju upravo u kontekstu njihovog invaliditeta. Stoga je važno navesti da djeca kojima su potrebni njega i pomoć zbog fizičkih, mentalnih, intelektualnih ili senzornih oštećenja ili promena u zdravlju, mogu imati pravo na beneficije za njegu i pomoć. Takođe, kod težih oblika invaliditeta, ostvaruje se pravo na ličnu invalidninu. Pored toga, dijete koje je korisnik prava na njegu ili lične invalidnine ima pravo i na dječji dodatak po tom osnovu.

Prema zakonom utvrđenoj razlici između službi socijalne i dječje zaštite, više usluga je namenjeno djeci žrtvama zanemarivanja i eksploatacije, odnosno djeci koja se nađu van mjesta prebivališta bez nadzora roditelja, usvojitelja ili staratelja. Usluga svratišta je specifična usluga koja je prvenstveno namjenjena djeci bez nadzora koja po pravilu žive i rade na ulici. Kroz ovu uslugu djeca dobijaju privremene ili povremene intervencije, zadovoljavaju se njihove trenutne potrebe ili dobijaju usluge posredovanja kako bi dobili pristup drugim uslugama u zajednici.⁵⁶

Svrha svratišta je da obezbijedi privremene ili povremene hitne intervencije i da zadovolji trenutne potrebe djece i mladih koji žive ili rade na ulici i koji dobrovoljno zatraže ili pristanu na tu uslugu, da pomognu ovoj djeci da se sklone sa ulice, da im pomogne da uđu u redovno školovanje i doprinese što potpunijem ostvarivanju njihovih prava i obezbjeđivanju odgovarajućeg vida zaštite.⁵⁷ Savjetodavne i terapijske, socijalne i obrazovne usluge pružaju se djeci i njihovim porodicama, između ostalog, kako bi im se pomoglo da prevaziđu krizne situacije i teškoće u zadovoljavanju životnih potreba, kao i da steknu vještine za samostalan i produktivan život u društvu.⁵⁸ Usluge smještaja pružaju se djeci žrtvama zanemarivanja i eksploatacije, odnosno djeci koja se nađu bez nadzora van mjesta stanovanja u okolnostima odsustva roditeljskog staranja ili kada boravak u porodičnom okruženju šteti daljem razvoju djeteta. Iako su pomenuti oblici podrške privremeni, usluge mogu biti i dugotrajnije. Kada dijete ne može da bude vraćeno u svoju biološku porodicu, usluge smještaja se mogu obezbijediti do usvajanja, osamostaljivanja ili pronalaženja drugog prikladnijeg rješenja. Usluge smještaja pružaju, pre svega, bezbjedno okruženje i odgovarajuće uslove za život. U akutnim okolnostima zanemarivanja i eksploatacije, odnosno rizika, dijete se može smjestiti u prihvatilište radi zaštite, pružanja osnovnih životnih uslova i pokretanje procesa dalje podrške. Takođe, djeca zatečena u skitnji, djeca koja su napustila porodicu ili ustanove u kojoj su bila smještena ili djeca u sličnim okolnostima, bez odgovarajućeg nadzora, mogu se uputiti u prihvatilište do utvrđivanja identiteta i činjenica u vezi sa okolnostima u kojima dijete živi. Utvrđivanje činjeničnog stanja počinje od vrste izdržavanja gdje se dijete vraća porodici, ili, ako okolnosti to ne dozvoljavaju, upućuje na odgovarajuću uslugu smještaja u zavisnosti od njegovih potreba.⁵⁹

Hraniteljstvo se smatra najprihvatljivijim oblikom usluge smještaja jer dijete ostaje u zajednici, za razliku od zaštićenog oblika podrške u ustanovi. Hraniteljstvo obezbeđuje adekvatnu porodičnu sredinu u kojoj dijete raste, razvija se, vaspitava i obrazuje i razvija sve svoje potencijale, pripremajući se za povratak u roditeljsku ili biološku porodicu ili samostalan život. Ovo je takođe i hitna služba, posebno u slučaju djece koja su žrtve zanemarivanja i eksploatacije, odnosno djece koja su zatečena bez nadzora. Hitno hraniteljstvo podrazumijeva da se usluga pruža u maksimalnom periodu od 30 dana u toku godine. Djeca čiji razvoj ometaju porodične prilike, koje svakako mogu biti uzrokovane

⁵⁵ Član 35 Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, „Sl. list RCG“, br. 064/02 od 28.11.2002.godine, 049/07 od 10.08.2007. 080/10 od 31. decembra 2010. godine, 040/11 od 08. avgusta 2011. godine, 040/16 od 30. juna 2016. godine;

⁵⁶ Vuković D., Dakić B., Usluge socijalne i dječje zaštite: Priručnik za polaganje stručnog ispita, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica 2016, str. 42.

⁵⁷ Vuković D., Dakić B., (2016), str. 46.

⁵⁸ Vuković D., Dakić B., (2016), str. 51.

⁵⁹ Vuković D., Dakić B., (2016), str. 96.

zanemarivanjem i iskorišćavanjem, u nedostatku drugih rješenja, smještaju se u ustanovu ili malu grupnu zajednicu.⁶⁰ Mala grupna zajednica je vrsta institucionalnog smještaja koji podsjeća na porodično okruženje, što, s jedne strane, omogućava djeci da se lakše prilagode okruženju u koje ulaze kada počnu da koriste datu uslugu, a sa druge strane im pomaže da se pripreme za život u zajednici po napuštanju ovog oblika zaštite. Institucionalni smještaj se koristi kao najmanje poželjna opcija, na ograničen vremenski period, uz značajne napore da se što pre pronađe odgovarajući oblik podrške. Aktivnosti u pružanju usluga smještaja u stambenomo prostotu usmjerene su na zbrinjavanje u bezbjednom okruženju uz neophodnu stručnu podršku i pripremu za povratak u porodicu, usvojenje, stupanje u hraniteljstvo ili pružanje neke druge odgovarajuće usluge prilagođenije potrebama djece.

Porodični zakon i Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti međusobno se dopunjuju kada se primjenjuju u slučajevima djece zatečene u prosjačenju, a za njihovu primjenu prvenstveno su nadležni centri za socijalni rad. Centre za socijalni rad osniva isključivo država za teritoriju jedne ili više opština⁶¹, na način koji omogućava obuhvat svih jedinica lokalne samouprave. Nadležnost CSR često igra važnu ulogu u pružanju podrške djeci zatečenoj u prosjačenju, imajući u vidu da se djeca u ovim okolnostima kreću van granica administrativnih jedinica, a često i teritorije država. Odredbe Porodičnog zakona i Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti, kojima se uređuju prava građana u ovim oblastima i nadležnost centara za socijalni rad, u znatnoj mjeri utiču na postupanje u konkretnim slučajevima. Pravo na socijalnu i dječju zaštitu mogu ostvariti državljani Crne Gore sa prebivalištem na teritoriji države, kao i strani državljani sa prebivalištem ili boravištem u Crnoj Gori na osnovu međunarodnog ugovora.⁶² Ova prava mogu ostvariti i tražilac azila i stranac pod supsidijarnom zaštitom. Ostala lica mogu, u izuzetnim okolnostima socijalnog rizika, ostvariti pravo na jednokratnu novčanu pomoć i pravo na usluge privremenog smještaja. Nadležnost CSR u odlučivanju o pravima djeteta zatečenog u prosjačenju utvrđuje se na osnovu prebivališta ili boravišta roditelja.⁶³ Ako su roditelji nepoznati ili su napustili dijete, a djetetu nije poznato prebivalište ili boravište, nadležnost se utvrđuje prema mjestu u kojem je dijete zatečeno u prosjačenju. Ukoliko se u toku pružanja podrške djetetu promene okolnosti u kojima se dijete nalazi ili CSR koji je pokrenuo postupak dođe do novih saznanja, dokumentacija se bez odlaganja dostavlja CSR čija je nadležnost naknadno utvrđena.⁶⁴ Porodični zakon daje Centru za socijalni rad ovlašćenje da pruža stručnu pomoć i štiti prava i interese djeteta i drugih članova porodice, kao i da postupa u svim slučajevima poremećenih porodičnih odnosa.⁶⁵ Međutim, mjesna nadležnost CSR, kao organa starateljstva, određena je prebivalištem, a ako se isto ne može utvrditi, boravištem datog lica.⁶⁶ Takođe, ako međunarodnim ugovorom nije drugačije određeno, organ starateljstva će, u slučajevima predviđenim Porodičnim zakonom, preduzeti potrebne mjere za zaštitu ličnosti, prava i interesa stranog državljanina, dok nadležni organ države čiji je državljanin u pitanju ne donese potrebnu odluku i preduzme određene mjere protiv u odnosu na takva lica.⁶⁷

Strategija za ostvarivanje prava djeteta 2019-2023. Ova strategija predstavlja nacionalni, sveobuhvatan i međuresorski dokument koji je usmjeren na unaprjeđenje uslova za ostvarivanje prava djeteta u svim oblastima obuhvaćenim Konvencijom UN o pravima djeteta. Ova strategija ima tri glavna strateška cilja:

- Unaprjeđenje međuresorske i međusektorske saradnje, kao i postizanje drugih ključnih uslova za ostvarivanje prava djeteta;
- Unaprjeđenje dostupnosti i kvaliteta socijalne i zdravstvene zaštite i obrazovanja za svu djecu;
- Sprječavanje svih oblika nasilja nad djecom i unaprjeđenje sprovođenja posebnih mjera zaštite djece

Za svaki od ovih strateških ciljeva razvijeni su pokazatelji (indikatori) koji mjere stepen napretka ka postizanju cilja, zajedno sa nizom specifičnih, operativnih ciljeva. Sprovođenje Strategije za ostvarivanje prava djeteta za period 2019-

⁶⁰ Član 4 Pravilnika o bližim uslovima za pružanje i korišćenje usluga, pravilima i standardima usluga za ssmještaj djece i omladine u ustanovi ili manjoj grupi, „Sl. list RCG“, br. 076/19.

⁶¹ Član 113. ZSDZ

⁶² Član 5, ZSDZ

⁶³ Član 74. ZSDZ

⁶⁴ Član 75. ZSDZ.

⁶⁵ Član 14, PZ.

⁶⁶ Član 219, PZ.

⁶⁷ Član 250, PZ.

2023. godine, koordiniraće Savet za prava djeteta Crne Gore. Međutim, neposredno sprovođenje ove Strategije u cilju ostvarivanja navedenih ciljeva, biće prevashodno u nadležnosti ministarstava i drugih institucija čiji su predstavnici bili članovi Radne grupe⁶⁸ za izradu Strategije.⁶⁹

Strategija socijalne inkluzije Roma i Egipćana za period 2021-2025. prepoznaje prosjačenje kao problem koji se posebno javlja kod romske i egipćanske djece. U Strategiji se navodi da odgovor na problem dječjeg prosjačenja zahtijeva pružanje psihosocijalne podrške žrtvama prosjačenja, njihovo uključivanje u obrazovni sistem i nastavak rada sa porodicama u cilju prevencije dječjeg prosjačenja. Takođe, važno je obezbijediti minimalne materijalne uslove za normalan život djece i njihovih porodica, kao i podsticanje ekonomskog osnaživanja roditelja kroz pokretanje sopstvenog biznisa.

⁶⁸ Radnu grupu za izradu Strategije čine: Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Ministarstvo prosvijete, Ministarstvo kulture, Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo pravde, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo odbrane, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Nacionalna kancelarija za borbu protiv trgovine ljudima i Ministarstvo finansija.

⁶⁹ Strategija za ostvarivanje prava djeteta 2019–2023 (2019).

► 4. Metodologija istraživanja⁷⁰

4.1 Pregled metodologije

Metodologija istraživanja osmišljena je u skladu sa metodologijom MOR brze procjene (BP) za istraživanje dječjeg rada,⁷¹ i okolnosti izazvane pandemijom COVID-19, što je u velikoj mjeri uticalo na koncept istraživanja i cjelokupnu implementaciju projekta. Najvažniji principi BP su ispoštovani u najvećoj mogućoj mjeri: korišćenje nekoliko istraživačkih strategija istovremeno i kombinovanje različitih istraživačkih metoda, omogućavanje relativno brzog razumijevanja konkretnog problema ili pitanja (u ovom slučaju dječjeg prosjačenja u Crnoj Gori) i korišćenje ograničenih resursa u pogledu vremena i novca, na najbolji mogući način.⁷²

Kada je reč o uticaju pandemije COVID-19 na koncept ovog istraživanja, važno je naglasiti da prvobitni plan sprovođenja istraživanja sa predstavnicima ciljne grupe (anketa u naseljima putem direktnog razgovora „licem-u-lice“) nije bio moguć, te smo stoga osmislili strategiju za prevazilaženje izazova u radu, koju je odobrila MOR.

Tim SeConS-a ima veliko iskustvo u sprovođenju istraživanja o osjetljivim temama, te smo iskoristili sva dosadašnja relevantna znanja i iskustva kako bismo koncipirali metodologiju za istraživanje dječjeg prosjačenja u Crnoj Gori, uz poštovanje svih relevantnih etičkih standarda i principa (više detalja o tome možete naći u odeljku 4.2). Metodologija istraživanja predstavlja kombinaciju različitih istraživačkih metoda, a cjelokupan postupak se sastojao od sljedećih istraživačkih faza (Slika 1):

⁷⁰ Ova metodologija je zasnovana na strategiji za prevazilaženje izazova u radu, koju je odobrila MOR.

⁷¹ https://www.ilo.org/ipecc/Informationresources/VCMS_IPEC_PUB_1819/lang--en/index.htm

⁷² Ibid., str.5.

Slika 1: faze istraživanja

Faza 1 – Analiza dokumentacije

Ovo je bila početna faza istraživanja koja je uključivala pregled svih relevantnih dokumenata i dostupnih podataka:

- dosadašnja istraživanja o dječjem prosjačenju u Crnoj Gori,
- najrelevantnija istraživanja o dječjem prosjačenju iz drugih zemalja i međunarodnih publikacija,
- pravni i strateški okvir u Crnoj Gori – relevantni zakoni, strategije, itd.,
- relevantne međunarodne konvencije,
- podaci o broju slučajeva dječjeg prosjačenja prikupljeni od centara za socijalni rad (CSR) u Crnoj Gori, za period 2018-2021. godine; ovi podaci su prikupljeni uz podršku Kancelarije MOR-a u Crnoj Gori, Ministarstva finansija i socijalnog staranja i Republičkog zavoda za socijalnu i dječju zaštitu.

Faza 2 – Analiza zainteresovanih strana

Ovo je važna komponenta istraživanja. Nadovezujući se na rezultate početne analize dokumentacije, ova faza je obuhvatila detaljno mapiranje zainteresovanih strana, kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou, kao i analizu njihovih uloga, kapaciteta i izazova sa kojima se suočavaju u radu. Faza je obuhvatala nekoliko koraka i komponenti:

- u saradnji sa MOR, izbor najznačajnijih aktera na lokalnom i nacionalnom nivou, uključujući različita ministarstva koja se bave dječjim prosjačenjem, centre za socijalni rad, međunarodne organizacije i lokalne nevladine organizacije;
- onlajn razgovore sa predstavnicima nadležnih institucija i organizacija koje su prihvatile učešće u istraživanju – obavljeno je ukupno 16 razgovora sa 19 učesnika (i pojedinačni i grupni razgovori predstavljali su prihvatljivu opciju za istraživački tim), kao što je prikazano u Aneksu 1;

- vođenje jednodnevne radionice sa profesionalcima iz CSR (u organizaciji MOR CG i predstavnika Ministarstva finansija i socijalne zaštite), koja je uključivala izuzetno konstruktivnu diskusiju, uz fokus na njihovo bogato iskustvo u oblasti socijalne zaštite i izazove sa kojima se suočavaju, pogotovo kada je u pitanju evidentiranje slučajeva i pružanje odgovora na dječje prosjačenje.

Informacije dobijene od različitih zainteresovanih strana analizirala su dva člana tima koji su bili direktno angažovani u vođenju razgovora, kako bi se izbjegla pogrešna tumačenja bilo koje izjave. Ova analiza je predstavljena u poglavlju 5 ovog izvještaja.

Faza 3 – Posmatranje

U cilju predstavljanja i opisivanja prakse dječjeg prosjačenja onakvom kakva se pojavljuje u stvarnom životu, na lokacijama i u društvenim interakcijama pri kojima se odvija, istraživački tim je koristio metodu neučesničkog posmatranja. Ova metoda podrazumijeva posmatranje učesnika u nekoj aktivnosti bez aktivnog učešća, odnosno bez interakcije sa učesnicima pojave koja se posmatra.⁷³

Faza posmatranja sprovedena je na 5 lokacija u Crnoj Gori – u Podgorici, Nikšiću, Ulcinju, Baru i Budvi.⁷⁴ Posmatranje je obavljeno u prvoj polovini juna 2021. godine, što je važno napomenuti, budući da je izvršeno prije otvaranja turističke sezone u Crnoj Gori, tokom koje se bilježi i značajan broj lica iz okolnih zemalja koja se zatiču u prosjačenju. Imajući ovo u vidu, moglo bi se opravdano pretpostaviti da je istraživački tim posmatrao manji broj djece u odnosu na broj djece koji je mogao biti posmatran tokom turističke sezone. Važno je napomenuti da je prvobitni plan bio da se posmatranje obavi u dva grada na različitim lokacijama (Podgorica i Nikšić), ali su nakon konsultacija sa stručnjacima CSR uključena još tri grada (Ulcinj, Bar i Budva).

Posmatranja na odabranim lokacijama u svakom od navedenih gradova vršena su tri puta dnevno (ujutru, popodne i noću). U dva grada (Nikšić i Ulcinj) posmatranje je trajalo dva dana (radni dan i vikend), dok je u tri grada posmatranje obavljeno tokom samo jednog dana.

Ova faza je znatnoj mjeri doprinela boljem razumijevanju konteksta i dinamike ispitivane prakse. Opservaciju su izvršili obučeni lokalni istraživači, na osnovu matrice/vodiča koji je pripremio istraživački tim SeConS. Tokom cijelog terenskog rada, SeConS je pružao podršku lokalnim istraživačima i nadgledao ovaj postupak. Nakon što su matrice dostavljene, podatke je analizirao član tima koji je antropolog i etnograf i koji ima najviše iskustva u primjeni posmatranja i analizi ove vrste kvalitativnih podataka.

Članovi šireg tima, kao što su predstavnici CSR, MOR ili drugih institucija, nisu bili fizički prisutni na mjestima istraživanja. Instrument za posmatranje dostupan je u Aneksu 2. U ovom izvještaju, podaci dobijeni na osnovu posmatranja se posebno koriste za predstavljanje situacionih obrazaca ovog fenomena (poglavlje 6.1).

Faza 4 – Analiza odabranih slučajeva registrovanih od strane CSR

Posljednja faza istraživanja obuhvatala je kvalitativnu analizu sadržaja odabranih slučajeva dječjeg prosjačenja koje su evidentirali CSR u Crnoj Gori u periodu od 2018. do 2021. godine. Cilj ove faze bio je da se, koristeći već postojeće dokaze koje evidentira lokalni CSR, stekne dublji uvid u različite aspekte dječjeg prosjačenja – ko su ova djeca, odakle dolaze, iz kakvog porodičnog okruženja, da li imaju mogućnost da se upišu u školu, da dobiju adekvatnu zdravstvenu zaštitu i na koje načine mogu da budu izložena različitim bezbjednosnim rizicima (videti poglavlja 6.2, 6.3, 6.4 i 6.5).

⁷³ Proces posmatranja je trostepeni lijevak, prema Džejmsu Spradliju, koji počinje deskriptivnim posmatranjem, u kome istraživači vrše opservaciju širokog obima kako bi dobili pregled okruženja, prelazeći na fokusirano posmatranje, u kojem počinju da obraćaju pažnju na uži dio aktivnosti koje ih najviše zanimaju, a zatim na selektivno posmatranje, u kojem istražuju odnose između elemenata koje su odabrali kao one od najvećeg interesa" (2010 Liu, F., & Maitlis, S., „Nonparticipant Observation“, u Albert J. Mills, G. Durepos i E. Viebe (Eds.), Enciclopedia of Case Studi Research, str. 610-612. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications).

⁷⁴ Gradovi i specifične posmatrane lokacije identifikovani su na osnovu konsultacija sa lokalnim crnogorskim partnerima.

Ova veoma važna faza istraživanja sastojala se od sledećih komponenti:

- Priprema i pilotiranje detaljnog upitnika za profesionalce CSR (dostupno u Aneksu 3), kao vodiča za sistematizaciju pojedinačnih slučajeva dječjeg prosjačenja,
- Izbor CSR koji će biti uključeni u ovu komponentu istraživanja, u saradnji sa Kancelarijom MOR-a za CG – ukupno šest CSR izabrano je za učešće u sistematizaciji podataka, na osnovu broja registrovanih slučajeva i geografskih razlika,
- Sistematizacija materijala o odabranim slučajevima od strane stručnjaka CSR, uz mentorsku podršku članova istraživačkog tima, koji su bili dostupni za sva pitanja i pojašnjenja,
- Pregled i finalizacija upitnika dostavljenih od strane predstavnika CSR – sistematizovana su i dostavljena ukupno 24 realizovana predmeta, registrovana od 2018. do 2021. godine⁷⁵ od strane profesionalaca iz izabranih CSR⁷⁶ i obavljeno je 8 razgovora sa profesionalcima iz CSR kako bi se razjasnile nedoumice u vezi sa dostavljenim upitnicima (videti Aneks 4),
- Jednodnevna radionica sa profesionalcima CSR u cilju razjašnjenja otvorenih pitanja i diskusije o najvažnijim temama identifikovanim na osnovu dostavljenog materijala,
- Obrada i analiza podataka prikupljenih iz dostavljenih upitnika, obavljenih intervju a i radionice.

U cjelokunom izvještaju, princip triangulacije podataka (kombinovanje različitih izvora i različitih vrsta podataka) bio je od ključne važnosti. Prije svega, cio istraživački tim je pregledao nekoliko početnih upitnika koje je dostavio CSR, kako bi se osiguralo da svi članovi tima imaju opšte razumijevanje primljenog materijala u smislu specifičnih informacija i kvaliteta podataka. Nakon toga, član tima koji ima najobimnije iskustvo u analizi ove vrste kvalitativnih podataka nastavio je analizu svih upitnika (bez korišćenja bilo kakvog posebnog programa za analizu podataka). Pošto su nekim upitnicima nedostajale važne informacije, kao dio procesa praćenja, isti istraživač koji je analizirao upitnike obavio je osam razgovora sa profesionalcima CSR. Povrh toga, podaci sa radionice održane sa profesionalcima CSR, poslužili su i za određena pojašnjenja i bolji uvid u način na koji sistem funkcioniše i koji su ključni izazovi kada je u pitanju reagovanje na dječije prosjačenje.

4.2 Etička razmatranja i bezbjednost lica uključenih u proces istraživanja

Istraživački tim je preduzeo sve neophodne korake kako bi osigurao da se najviše etičke norme i standardi primjenjuju tokom svih istraživačkih procesa. Istraživanje je sprovedeno po principu po kojem su prava pojedinaca uključenih u proces u potpunosti zaštićena u skladu sa načelom „ne nanosi štetu“. S obzirom da se istraživani problem odnosi na pripadnike izrazito ranjive manjinske grupe, kao i da se istraživački zadatak odnosio na djecu, bilo je veoma važno uzeti u obzir sve nivoe zaštite. Istraživači tokom procesa, međutim, nijesu imali nikakav direktan kontakt i nijesu vodili razgovore sa pripadnicima RE populacije, kao ni sa djecom. Stoga je najvažniji zadatak bio da se zaštite podaci o djeci i njihovim porodicama dobijeni putem razgovora sa zainteresovanim stranama i popunjenih matrica koje su dali stručnjaci iz CSR.

Zagarantovana je potpuna anonimnost svih učesnika u procesu i povjerljivost svih informacija koje su podijeljene sa istraživačkim timom. Pošto je najveći dio u procesu prikupljanja podataka za ovaj izvještaj izvršen uz pomoć daljinskih, onlajn kanala usljed ograničenja vezanih za COVID-19, mnoga bezbjednosna pitanja su morala da se uzmu u obzir kako bi se održali strogi etički standardi. Razgovori sa različitim zainteresovanim stranama zakazivani su unaprijed uz

⁷⁵ Broj djece koja su uključena u analizu, veći je od ukupnog broja analiziranih upitnika, budući da se odabrani slučajevi uglavnom odnose na porodice sa više članova i više maloljetnika koji su uključeni u dječje prosjačenje. U ovim slučajevima dosije se odnosi na najmlađe dijete u porodici.

⁷⁶ Bijelo Polje (2 slučaja), Berane (6 slučajeva), Nikšić (7 slučajeva), Podgorica (4 slučaja), Kotor, Tivat i Budva (4 slučaja), Herceg Novi (1 slučaj).

korišćenje Zoom platforme, a od ispitanika je zatražen informisani pristanak da učestvuju u intervjuu i da budu snimljeni. Njihova saglasnost za učešće u razgovoru pribavljena je kao dokaz prije početka razgovora. Prije razgovora, učesnici su upoznati sa svrhom prikupljanja podataka, pri čemu je naznačeno da je učešće svakog pojedinca dobrovoljno. Svi fajlovi i prikupljeni podaci sačuvani su kao anonimni, a lični podaci su pohranjeni odvojeno od odgovora. Beleške su vođene uz korišćenje šifre za svakog ispitanika.

Poseban akcenat stavljen je na zaštitu podataka dobijenih iz upitnika koje su popunili stručnjaci iz CSR. Koncept upitnika garantuje anonimnost, jer nije sadržao nijedan dio koji bi mogao da otkrije lične podatke o djeci i njihovim porodicama. Drugo, podaci predstavljeni u ovom izvještaju u potpunosti su anonimizovani od strane istraživačkog tima, uključujući sve informacije koje bi mogle da budu povezane sa određenim djetetom ili porodicom. Svi podaci prikupljeni u fazi istraživanja, predstavljeni su u izvještaju izbjegavajući bilo kakve lične podatke.

► 5. Institucionalna svijest i odgovori na dječje prosjačenje u praksi

KLJUČNI NALAZI

- Ključne zainteresovane strane – kreatori politika, predstavnici relevantnih institucija i organizacija civilnog društva (Ministarstvo finansija i socijalnog staranja, Ministarstvo ekonomskog razvoja, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, Ombudsman, centri za socijalni rad i dr.) uglavnom su svjesni štetnosti, višedimenzionalnosti, društvenih uzroka i dalekosežnih posljedica dječjeg prosjačenja po djecu i zajednice, što stvara dobru osnovu za angažovanje na ukidanju ove prakse. Međutim, postoji niz faktora koji sprječavaju efikasan institucionalni odgovor, kao što su:
 - Intervjuisani akteri smatraju da velika socijalna distanca između romske zajednice i ostatka društva, kao i stigma i diskriminacija, koče pravi odgovor na ovaj društveni problem;
 - Nedostatak evidencije sprječava detaljno praćenje i intervencije u slučajevima prosjačenja djece;
 - Uprkos postojanju protokola koji se odnose na slučajeve dječjeg prosjačenja njihova primjena u praksi nije efikasna i javlja se potreba za njihovom revizijom;
 - Dosadašnja praksa zaštite djece, zasnovana na tradicionalnom modelu procjene i intervencije, nije efikasna na duži rok čime se izaziva recidivizam kod djece koja su izvučena iz prosjačke situacije, a sve usljed snažnog uticaja složenih faktora siromaštva i isključenosti.
 - Konačno, pandemija COVID-19 pogoršala je socio-ekonomsku situaciju ugroženih porodica i smanjila potencijal za institucionalni odgovor usljed restriktivnih mjera.
- Zainteresovane strane su istakle da unaprjeđenje međusektorske saradnje predstavlja prioritet u cilju efikasnijeg djelovanja protiv dječjeg prosjačenja.

Zainteresovane strane u velikoj mjeri su svjesne obima fenomena dječjeg prosjačenja, njegovog izuzetno štetnog uticaja na djecu, kao i njegove multidimenzionalnosti, što podrazumijeva angažovanje i koordinaciju sa širokom grupom aktera, uključujući organizacije civilnog društva.

Ispitanici ističu da su u većini slučajeva dječjeg prosjačenja žrtve eksploatacije romska i egipćanska djeca. Jedan od sagovornika iz NVO sektora uporedio je status djece koja prose sa savremenim ropstvom. Prosjačenje se doživljava kao problem koji se ne može posmatrati izolovano, odvojeno od drugih oblika teške socijalne isključenosti i deprivacije, već je sa njima usko povezano i zapravo predstavlja jednu od njihovih posljedica. Djeca koja se nalaze u situaciji prosjačenja, često su izložena raznim oblicima nasilja i brojnim rizicima koji, kako ističe naš sagovornik iz sektora bezbjednosti, mogu završiti čak i trgovinom ljudima. U tom smislu, prosjačenje povećava rizik da djeca postanu žrtve drugih kriminalnih aktivnosti.

Većina sagovornika ukazuje da za romsku i egipćansku djecu prosjačenje prvenstveno predstavlja **strategiju preživljavanja** koja je rezultat loše socio-ekonomske situacije i marginalizovanog položaja RE zajednice u Crnoj Gori. U tom smislu, postaje jasno da nijedna pojedinačna mjera ne može da bude dovoljno efikasna kako bi u potpunosti riješila problem prosjačenja, budući da uzrok ove pojave leži u konvergenciji mnogih različitih uzroka počev od siromaštva, do neobrazovanosti i niske stope zaposlenosti roditelja.

Na osnovu izjava nekih od intervjuisanih zainteresovanih strana, generalno loše razumijevanje dječjeg prosjačenja, velika socijalna distanca između romskih zajednica i ostatka društva, kao i stigma i diskriminacija⁷⁷, sprječavaju davanje pravog odgovora na ovaj društveni problem.

Prema mišljenju zainteresovanih strana sa kojima su obavljani razgovori, većina stanovništva posmatra dječje prosjačenje kao praksu manjeg obima rezervisanu za manje grupe romske i egipćanske populacije. Često se shvata kao dio romske kulture i tradicije, što otežava punu percepciju ozbiljnosti ovog društvenog problema. Ovakvi stavovi kočće institucionalno djelovanje, jer se problem percipira kao marginalan, ograničen na zajednice Roma i Egipćana, koje su socijalno udaljene od većinskog stanovništva i već suočene sa stigmom i diskriminacijom. Po riječima jednog od sagovornika iz vladinog sektora, „svi bi bili mnogo efikasniji da djeca na ulici nisu Romi, već djeca iz većinskog stanovništva“.

„Dakle, po mom mišljenju postoji jedan veliki problem, a to je da ljudi samo slegnu ramenima i kažu – pa to je za tebe Rom. I nije samo prosjačenje u pitanju. Nažalost, to je ono što jeste i većina ljudi se, takoreći, ne zauzima po tom pitanju, niti osjeća da su to djeca kao i svaka druga, već vjeruje da je to za njih normalno.“

► (Predstavnik Ministarstva)

„Ono što me brine je to što obični ljudi nisu svjesni, ne osjećaju da je ovoj djeci potrebna podrška ili bilo kakva zaštita. Da su zapravo zlostavljana. To je isto kao da su marginalizovana djeca prepuštena sama sebi.“

► (Predstavnik Ministarstva)

„U stvari, ovo nije samo problem romske djece i romske populacije koja prose, već je to problem cijelog našeg društva. Ako dozvolimo da naša djeca završe na ulici i da prose umjesto da idu u školu, a broj djece koja prose i dalje raste, onda moramo dobro da se zagledamo u sebe i da se zapitamo kako smo to omanuli kao društvo jer se nijesmo na vrijeme pozabavili ovim problemom.“

► (Predstavnik Ministarstva)

⁷⁷Iako se ove izjave ne mogu generalizovati, neke druge studije pokazuju socijalnu distancu i diskriminaciju prema Romima u opštoj populaciji. Na primjer, vidjeti: http://media.cgo-cce.org/2019/04/ENG_CGO-prezentacija-diskriminacija-2019-F-converted.pdf

Evidentiranje dječjeg prosjačenja predstavlja jedan od ključnih izazova u iskorjenjivanju ove pojave. Nekoliko institucija (kao što su socijalna zaštita, policija, obrazovanje, zdravstvo, javna uprava, itd.) uključeno je u neke aspekte dječjeg prosjačenja, ali ne postoji zajednički sistem upravljanja ovim procesom u slučajevima dječjeg prosjačenja. Ovo nije tako neobično s obzirom na osjetljivost ličnih podataka. Međutim, razmjena i preuzimanje podataka između nadležnih institucija nije regulisano i podaci su terminološki nedosljedni. Ovo umnogome otežava praćenje dječjeg prosjačenja. Najsveobuhvatniji podaci o dječjem prosjačenju nalaze se u sistemu socijalne zaštite i policiji. Ipak, podaci u institucijama ova dva sistema, u skladu sa njihovim dužnostima i ovlaštenjima, evidentiraju se po različitim osnovama i na drugačiji način, pa ih je prilično teško sinhronizovati.

Tokom analize ove pojave, utvrđeno je da se evidentiranje podataka u sistemu socijalne zaštite suočava sa velikim brojem izazova u pogledu dječjeg prosjačenja:

- Dječje prosjačenje je nemoguće pratiti putem administrativnih podataka. Klasifikacija slučajeva ugrađena u algoritam ne sadrži dječje prosjačenje kao kategoriju.^{78 79} Takve okolnosti se generalno nazivaju "Zanemarivanje djece", a dostupni podaci potiču iz nezvaničnih bilješki koje su sačinili službenici u direktnom kontaktu.
- Centri za socijalni rad evidentiraju slučajeve samo ako dijete ima prebivalište u opštini u kojoj je zatečeno u prosjačenju. Prema uputstvu nadležnog ministarstva, djeca koja imaju prebivalište u nekoj drugoj opštini u Crnoj Gori, nisu prijavljena u centar za socijalni rad opštine u kojoj su zatečena u prosjačenju.
- Slučajevi se ne evidentiraju ako dijete ima prebivalište u drugoj zemlji;
- Slučajevi se ne evidentiraju ako je dijete bez državljanstva ili mu nije utvrđen identitet.

Nakon identifikacije od strane policije, dijete se upućuje u Centar za socijalni rad. Međutim, evidentiranje je ograničeno na slučajeve djece koja žive u lokalnoj zajednici koja je u nadležnosti Centra za socijalni rad koji se stara o djetetu. Pošto je dječje prosjačenje snažno povezano sa visokim stepenom mobilnosti, a posebno tokom turističke sezone, evidencija o slučajevima je izuzetno slaba.

Ovime se objašnjava činjenica da je opština Budva, kao jedno od najpopularnijih ljetovališta u Crnoj Gori, zvanično zabilježila tek nekoliko slučajeva dječjeg prosjačenja u periodu od dve godine (godinu pre i tokom pandemije COVID-19). Iako je broj djece koja prose u ovoj opštini tokom ljeta prilično visok i kako **uglavnom nisu stanovnici** opštine Budva, njihovi slučajevi se ne evidentiraju u nacionalnoj bazi podataka socijalne zaštite, već samo u nezvaničnim beleškama.⁸⁰ Na taj način, značajan dio slučajeva dječjeg prosjačenja ostaje nezabilježen u zvaničnim evidencijama. Ovo izaziva dva problema: ne postoji tačan broj djece prosjaka na nivou zemlje i nema podataka o obimu posla profesionalaca u CSR.⁸¹

Kada su u pitanju djeca iz drugih zemalja zatečena u prosjačenju u Crnoj Gori, procedure su prilično slične onima u prethodno opisanim okolnostima. Slučajevi djece iz drugih zemalja prijavljuju se Ministarstvu socijalne zaštite i, po pravilu, vraćaju u zemlju porijekla preko Ministarstva spoljnih poslova. Ako su djeca migranti, takvi slučajevi se takođe evidentiraju, ali samo u internim, lokalnim evidencijama CSR bez prijavljivanja Ministarstvu.

Djeca bez regulisanog pravnog statusa i nepoznatog identiteta koja su zatečena u prosjačenju, predstavljaju najsloženiju kategoriju slučajeva sa aspekta evidencije, jer ponekad policija ne može da utvrdi identitet ni djeteta ni njegovih roditelja. Bez obzira na to, neophodno je preduzeti korake ka obezbjeđivanju odgovarajuće brige o djetetu ili djeci. Predstavnici CSR označili su takve slučajeve kao izuzetno zahtjevne: u takvim slučajevima preduzimaju se sve radnje koje

⁷⁸ Informacioni sistem socijalne zaštite, <https://www.gov.me/clanak/iss-socijalni-karton>.

⁷⁹ Evidentiranje je regulisano Pravilnikom o normativima, standardima i načinu rada CSR: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewjk2qLFq4DzAhVdhv0HHdVvAGEQFnoECAQQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.zsdzcg.me%2Fimages%2FBiblioteka%2FPRAVILNIK%2520O%2520ORGANIZACIJE%2520NORMATIVIMA%2520STANDARDIMA%2520I%2520NA%2520C4%2520CINU%2520RADA%2520CENTRA%2520ZA%2520SOCIJALNI%2520RAD.pdf&usq=AOvVaw22IjL77R_tpNRmkyBUd65.

⁸⁰ Ovo potvrđuju podaci dobijeni posmatranjem (videti Poglavlje 6.1), kao i putem radionice koja je održana sa profesionalcima iz CSR i analizom slučajeva koje su pripremili stručnjaci za socijalnu zaštitu.

⁸¹ Na primjer: dijete iz druge opštine pronađeno u Budvi, biće vraćeno u opštinu porekla i evidentirano kao slučaj u toj opštini, ali će hitnu podršku pružiti profesionalci iz Budve. U godišnjem pregledu CSR ovaj rad profesionalaca iz Budve biće nevidljiv.

se mogu preduzeti sa institucionalne tačke gledišta, uključujući savjetovanje i davanje jednokratne finansijske ili materijalne podrške. Međutim, nedostatak mogućnosti da se korisnici pravilno uvedu u službenu evidenciju, onemogućava profesionalce u CSR da pruže sveobuhvatnu socijalnu pomoć jer za to nedostaju neophodni zakonski preduslovi.

Povrh toga, opisani nedostaci u dokazima djelimično su i posljedica dileme u vezi sa definisanjem predmeta u smislu upravljanja slučajevima u CSR. U teoriji, slučaj se definiše kao „situacija ili okolnosti koje otežavaju zadovoljavanje potreba, ometaju funkcionisanje i ostvarivanje prava korisnika, a povodom koje se pokreće profesionalno vođen postupak promjene u cilju zadovoljenja potreba i prevazilaženja problema korisnika.“⁸² Međutim, u praksi se slučaj, najčešće, evidentira kao dijete uhvaćeno u prosjačenju, porodica (koja može imati više od jednog djeteta koje se bavi prosjačenjem) ili zaseban događaj prosjačenja. S toga se javlja dilema, ako se jedno dijete više puta nađe u situaciji prosjačenja, da li se to evidentira kao jedan „slučaj“ ili kao više slučajeva.

Široke i nejasne definicije zaduženja i odgovornosti, ometaju primjenu protokola i multisektorsku saradnju.

Institucije posjeduju specifične protokole reagovanja za slučajeve dječjeg prosjačenja, ali se u praksi često javljaju problemi u primjeni zbog promjena u ovlaštenjima različitih aktera. Najznačajniji operativni dokument koji reguliše postupanje različitih organa vlasti u slučajevima dječjeg prosjačenja jeste **Protokol o postupanju organa, institucija i organizacija u Crnoj Gori u odnosu na djecu koja žive i rade na ulici.**⁸³ Ovaj dokument detaljno opisuje postupanje nadležnih organa, ustanova i organizacija u cilju unaprjeđenja zaštite ove kategorije djece, a usaglašen je između Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva pravde, Ministarstva rada i socijalnog staranja i Uprave policije. Iako je ovaj akt usvojen 2019. godine, i dalje postoji problem sa njegovom primjenom, a jedan od osnovnih razloga su promjene u strukturi i nadležnostima resornih ministarstava nakon izbora nove Vlade.

Svrha Protokola je bila da se na jednom mjestu definišu sve odredbe različitih propisa, odnosno stvarne nadležnosti državnih organa. Međutim, prema mišljenju svih sagovornika, saradnja između različitih sektora još uvek nije efikasna i postojala je potreba da se to primijeni i pilotira. U trenutku pisanja ovog izvještaja, tekst Protokola se revidira zbog promjene nadležnosti pojedinih institucija, ali i zbog zajedničke ocene da Protokol nije funkcionisao na zadovoljavajući način od momenta donošenja (mjere usljed COVID-19 i nedostatak mogućnosti za primjenu i unaprjeđenje Protokola).

Prema riječima naših sagovornika, drugi razlog kašnjenja u primjeni Protokola leži u činjenici da vlasti u mnogim aspektima nemaju resurse potrebne za njegovu pravilnu implementaciju. Na primjer, zainteresovana strana iz opštine na sjeveru Crne Gore, navela je da se policija često suočava sa nedostatkom osnovnih potrepština kao što je gorivo za prevoz djece koja se nalaze u situaciji prosjačenja. Ovo i slična iskustva drugih opština pokazuju da efikasna primjena Protokola zahtijeva adekvatnije budžetiranje.

„Sve je to dobro napisano u Protokolu, jasno piše ko šta treba da radi, ali ponekad se desi život i stvari su u praksi drugačije. Koliko god entuzijazma da imate, bez suštinske finansijske podrške ne možete da dobijete rezultate.“

► (predstavnik Vladine agencije)

⁸²Zegarac, N., *Od problema do prilike u vođenju slučaja – priručnik za praktičare*, Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica 2015, str. 20.

⁸³ Tekst Protokola dostupan je na: https://www.ombudsman.co.me/docs/1560953235_protokol-o-postupanju-organa-nacrt--1.pdf (na crnogorskom jeziku) Donošenje ovog dokumenta inicirao je Zaštitnik za ljudska prava i slobode Crne Gore (Ombudsman) u saradnji i uz podršku organizacije Save the children, a usvojili su ga nadležni organi u junu 2019. godine.

„A šta da radimo ako nema goriva, zar da djecu pješke vodimo u Centar bezbjednosti?“

► (Profesionalac iz CSR)

Mjerenje porodično-pravne zaštite nije održivo. Djeca koja su izvučena iz situacije prosjačenja često se vraćaju zbog snažnog uticaja složenih faktora poput siromaštva i isključenosti. Mnogi ispitanici ističu da čak i u idealnim slučajevima kada sistem u potpunosti funkcioniše, ostaje problem trajnog rješenja za djecu žrtve prosjačenja. U većini slučajeva, dječje prosjačenje predstavlja rezultat niza složenih faktora kao što su ranjivost domaćinstva i blagonaklon stav roditelja prema prosjačenju. Ovakvi slučajevi su česti čak i kada su institucije poput policije, CSR, tužilaštva i sudova sprovele sve potrebne procedure. Porodice sa otvorenim dosijeima u CSR koji se redovno prate, čak i oni koje tužilaštvo procesuiraju i kojima određuje kazne, i dalje podstiču svoju djecu na prosjačenje.

Sagovornici napominju da zakonski okvir predviđa veoma stroge kaznene mjere za roditelje koji podstiču dječje prosjačenje, od novčanih do zatvorskih. Takođe, centri za socijalni rad u određenim okolnostima imaju mogućnost oduzimanja roditeljskog prava i izvođenja djece iz porodice u sredinu u kojoj ne postoji opasnost od teškog zlostavljanja. Međutim, ove radnje se u praksi rijetko preduzimaju i većina zainteresovanih strana, uključujući i zaposlene u CSR, slažu se da same kaznene mjere nijesu održivo rješenje. Iskustvo terenskih radnika pokazuje da visoke kazne samo pogoršavaju tešku životnu situaciju porodica, a u praksi sudovi izbegavaju takve mjere, upravo zato što su svjesni da stroga kaznena politika može samo da produbi postojeći problem gurajući porodice sve dublje u siromaštvo i isključenost i povećavajući poteškoće u funkcionalnosti porodice. Isto tako, zatvorske kazne se izriču samo kao krajnja mjera u najtežim slučajevima zanemarivanja djece, jer je uobičajena ocjena da bi odlazak roditelja u zatvor samo povećao postojeću nefunkcionalnost porodice. U praksi, i sami centri za socijalni rad ponekad iznose takva mišljenja pred sudom, smatrajući da najoštrije kaznene mjere za roditelje nijesu u interesu djeteta. U tom smislu postoji konsenzus i ulažu se naponi institucija da pokušaju da dijete ostane kod roditelja, a uklanjanje djece iz porodice se doživljava kao krajnja mjera.

Mnogi od aktera ukazuju da ne postoji sistem zaštite koji bi mogao da pruži adekvatnu njegu djeci žrtvama prosjačenja. Postojeće ustanove nijesu zamišljene kao u potpunosti adekvatne za zaštitu djece koja se bave prosjačenjem.

„Čak i da primijenimo Protokol do poslednjeg slova i da sve obradimo, onda moramo dijete negdje da smjestimo, a tog mjesta nema. Šaljemo ih u Dom za djecu bez roditeljskog staranja koji ne može da zadovolji potrebe djece koja se angažuju u prosjačenju. Zato što im je potreban neki vid psihološke podrške i podrške u nastavku školovanja. Postoje mnoge prateće aktivnosti koje su neophodne kako bismo ih u potpunosti podržali, a naša država im, nažalost, ne može pružiti pravu i adekvatnu pomoć. Zbog toga, pošto nema skloništa, ne možemo ništa da uradimo, osim da ih vratimo porodicama.“

► (Predstavnik Ministarstva)

Nedostatak usluga na lokalnom nivou otežava pružanje adekvatne podrške djeci uhvaćenoj u prosjačenju.

Trenutno u Crnoj Gori postoji samo jedan dnevni boravak za djecu sa smetnjama u ponašanju, koji se nalazi u Nikšiću.⁸⁴ Centar pruža sljedeće usluge: psihosocijalnu podršku, svakodnevne kreativne i edukativne aktivnosti, školsko tutorstvo, ali i upućivanje u institucije, pomoć u pristupu pravnoj pomoći i finansijske donacije za porodice. Centar pruža usluge za 200 djece na godišnjem nivou, od kojih je 35 prepoznato kao direktne žrtve prosjačenja. Takav model daje dobre rezultate u praksi sa posebnim akcentom na kontinuiranu podršku u zajednici iz koje potiču djeca koja se bave prosjačenjem. Na taj način je moguće izgraditi neophodan nivo povjerenja između pružalaca usluga i korisnika, čiji nedostatak, prema mišljenju nekoliko sagovornika, predstavlja jednu od ključnih barijera u odnosu sa institucijama. Ovaj i slični modeli, međutim, zasnivaju se na principu dobrovoljne saradnje i učešće prvenstveno zavisi od dobre volje roditelja. U tom smislu, većinu ovakvih projekata najčešće koriste oni korisnici koji su na izvjestan način već osnaženi i odlučni da napuste začarani krug siromaštva i marginalizacije ulažući sopstvene snage u osnaživanje djece, pre svega kroz obrazovanje. Problem koji se javlja jeste kako pristupiti najugroženijim grupama djece i pružiti im neophodnu njegu u situacijama kada njihove porodice nemaju mogućnost, motivaciju ili interes da napuste štetne prakse kao što je prosjačenje.

Pandemija COVID-19 potkopala je efikasnost institucionalnih odgovora na fenomen dječjeg prosjačenja. Istovrijemeno, ekonomska ugroženost RE populacije samo se dodatno pogoršala.

Pandemija je imala značajan uticaj na aktivnosti institucija i organizacija. Problem je proizašao iz djelimične ili potpune zabrane kretanja i okupljanja, što je u velikoj mjeri otežavalo bilo kakav terenski rad. Sa ovime su se suočili i predstavnici institucija kao što su centri za socijalni rad i nevladine organizacije koje se bave radom sa djecom i porodicama u zajednicama. Nedostatak fizičkog kontakta je u izvesnoj mjeri nadoknađen korišćenjem društvenih medija i drugih aplikacija za komunikaciju, ali takve aktivnosti na daljinu nisu mogle zamijeniti usluge i druge oblike podrške, posebno među grupama kojima nedostaju digitalne tehnologije i digitalna pismenost. Takođe, uticaj pandemije ogledao se i u kašnjenju u izradi i usvajanju različitih dokumenata, prije svega zbog neophodnog prilagođavanja virtuelnom načinu rada.

Nema zvaničnih podataka koji ukazuju na promjene u broju djece uključene u prosjačenje tokom pandemije. Većina ispitanika ocjenjuje da je trenutno nemoguće precizno reći da li je povećan broj djece na ulici, ali se svi slažu da je ionako težak položaj RE zajednice u Crnoj Gori dodatno pogoršan usljed pandemije. Ograničenje kretanja onemogućilo je veliki broj pripadnika RE populacije da prikuplja sekundarne sirovine, koje često predstavljaju jedini izvor prihoda za čitave porodice. Prema nedavnoj studiji „Izvještaj o brzom procjeni društvenog uticaja izbijanja COVID-19 u Crnoj Gori april–jun 2020. godine“,⁸⁵ 68,9 odsto pripadnika RE populacije tvrdi da su potpuno ili djelimično izgubili izvor prihoda. Teškoću njihovog položaja potvrđuju i predstavnici nevladinih organizacija čije su se aktivnosti tokom restrikcija vezanih za pandemiju uglavnom svodile na prikupljanje i distribuciju humanitarne pomoći u pokušaju da najugroženijim porodicama obezbijede osnovne životne namirnice, kao što su hrana, proizvodi za higijenu ili osnovnu opremu za bebe.

Uobičajeno prepoznavanje dječjeg prosjačenja kao štetne pojave predstavlja prvi korak ka njegovom eliminisanju. Drugi važan korak, pored razmatranja Protokola o postupanju organa, institucija i organizacija u Crnoj Gori u odnosu na djecu koja žive i rade na ulici, jeste izrada Liste opasnih poslova za djecu u Crnoj Gori. U decembru 2019. godine, formirana je međuresorska tehnička radna grupa od strane Međunarodne organizacije rada i tadašnjeg Ministarstva rada i socijalnog staranja za potrebe izrade navedene liste. Proces izrade je završen, a kao jedna od stavki upisano je i prosjačenje. Međutim, konačno usvajanje liste u vidu posebne uredbe trenutno je nemoguće zbog potrebe za izmjenama i dopunama Zakona o radu. Procjenjuje se da bi ova lista, nakon što se ispune sve neophodne procedure, mogla da bude usvojena u prvom ili drugom kvartalu 2023. godine. Važnost uvrštavanja prosjačenja na Listu opasnih

⁸⁴ Dnevni boravak trenutno prikuplja sredstva za izgradnju prostorija za smještaj djece, jer će prostorije koje trenutno iznajmljuju staviti u prodaju. Neizvesna finansijska struktura ovog poduhvata ukazuje na punu ranjivost ovog i sličnih projekata, gdje nestabilno finansiranje može dovesti i do njihovog zatvaranja. Ova usluga, licencirana od strane Ministarstva finansija i socijalne zaštite, postoji od 2017. godine, a pruža je NVO Defendologija uz podršku organizacije Save the Children.

⁸⁵ Izvještaj dostupan na: https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-09/Report%20on%20the%20Rapid%20Social%20Impact%20Assessment%20of%20the%20COVID-19%20outbreak%20in%20Montenegro%2C%20April%20E2%80%93June%202020_0.pdf.

poslova za djecu ogleda se pijre svega u uspostavljanju dodatnog pravnog mehanizma koji reguliše ovu pojavu, nevezano za Krivični zakonik. U tom smislu, nadležnosti koje su date inspektorima rada u vezi sa sankcionisanjem ove prakse potencijalno će povećati efikasnost njenog otklanjanja. Međutim, poenta usvajanja liste nije vezana samo za kažnjavanje prestupnika, već i za preventivno djelovanje i širenje kruga zainteresovanih strana koji prepoznaju ovu štetnu pojavu i koji su ovlašćeni da preduzmu relevantne formalne radnje.

Strategija za socijalno uključivanje Roma i Egipćana 2021-2025 sa Akcionim planom 2021, prepoznata je kao veoma važan dokument koji precizno definiše prioritete u vezi sa eliminacijom dječjeg prosjačenja. Operativni cilj 10 u Nacrtu strategije definisan je kao *obezbeđivanje socijalne i pravne zaštite romske i egipćanske djece od nasilja u porodici, dječjih i ugovorenih brakova i prosjačenja*. Strategija identifikuje korake ka pružanju psihosocijalne podrške žrtvama prosjačenja, njihovom uključivanju u obrazovni sistem i kontinuiranom radu sa porodicama. Pored toga, akcenat je stavljen na jedan od važnih preduslova za efikasnu borbu protiv prosjačenja, odnosno na radnje za obezbjeđivanje minimalnih finansijskih uslova za normalan život djece i njihovih porodica, kao i na podsticanje roditelja da se ekonomski osnaže pokretanjem sopstvenog biznisa. Posebno se ističe značaj povećanja smještajnih kapaciteta posebno namijenjenih djeci žrtvama prosjačenja.

Svi ključni akteri prepoznaju unaprjeđenje multisektorske saradnje kao najvažniji preduslov za postizanje planiranih ciljeva u vezi sa eliminacijom dječjeg prosjačenja. Ova saradnja se ocjenjuje kao uspješna i zadovoljavajuća, posebno u pogledu zajedničkog rada na konkretnim dokumentima, kao što su Lista opasnih poslova ili Strategija socijalnog uključivanja Roma i Egipćana. Sagovornici, međutim, napominju da ova saradnja u praksi ne funkcioniše uvijek tako dobro i da ima mnogo prostora za njeno unaprjeđenje. Kada je riječ o tako složenom pitanju kao što je dječje prosjačenje, broj aktera koji bi trebalo da budu uključeni u njegovo eliminisanje je prilično visok i podrazumijeva saradnju institucija poput policije, CSR, prosvjetnog i zdravstvenog sistema, do organa nadležnih za ekonomsku politiku, kao ključnih igrača u osnaživanju siromašnih porodica.

Organizacije i institucije obuhvaćene protokolom daju prioritet suzbijanju dječjeg prosjačenja na različite načine.

Kao osnovnu prepreku punoj međusektorskoj saradnji, kako je ranije napomenuto, ističu se različita tumačenja nadležnosti institucija koje su dužne da postupaju u slučajevima dječjeg prosjačenja. Neki od sagovornika naveli su slučajeve kada se, na primjer, očekivalo da policija reaguje kada je dijete zatečeno u prosjačenju, dok su predstavnici nekih drugih institucija „samo prolazili pored njih, ne preduzimajući ništa“. Takođe, bilo je slučajeva da policija nije bila voljna da reaguje na poziv, navodeći da je prosjačenje aktivnost koja je uobičajena za RE populaciju i da ne vrijedi posebno reagovati. Slično, u obrazovnom sistemu se često dešava da škole ne prijavljuju djecu koja često izostaju i za koje se s pravom sumnja da su u opasnosti od prosjačenja. U tom smislu, postoji jasan problem koji su istakli ispitanici, pri čemu predstavnici različitih institucija u konkretnim slučajevima usvajaju široko rasprostranjenu predrasudu da je prosjačenje, kao i dječji brak, način života RE populacije, dio njihove kulture ili tradicije.

„Vidimo dijete sa bakom na trotoaru, pada kiša, a policijska stanica je udaljena samo 20 metara. Prijavljujemo, zovemo ih, radimo šta možemo, a oni nekad odgovaraju da nisu u blizini, nekad da to nije u njihovoj nadležnosti, a ako pozovemo saobraćajnu policiju – oni nas upućuju na druge. Pitamo ženu u obližnjoj pekari zašto nijeste prijavili, a ona kaže: „Zvala sam, prijavila, okrenula sam desetine telefonskih brojeva. A baba me psuje, pošto dođe unuk, jer sam ja zvala i onda uzme sav novac koji su prikupili i kupi drogu, pošto je zavisnik. Šta više da kažem?“

► (predstavnik Vladine agencije)

„Nažalost, tako je, nema osjećaja da su to djeca kao i svaka druga djeca, već da je to za njih normalno. Kao, ma dobro, tako oni žive, prose, a imaju i one tradicionalne ugovorene brakove. Ljudi su to prihvatili i mislim da je to jedan od glavnih problema, možda čak i za službenika CSR koji samo prođe pored njih, ili policajca, ili običnog građanina koji ne reaguje kada ih vidi na ulici.“

▶ (predstavnik NVO)

Imajući u vidu da je pitanje dječjeg prosjačenja izuzetno složeno i da su uzroci ove pojave višedimenzionalni, jasno je da njegovo efikasno eliminisanje zahtijeva zajedničko djelovanje svih institucionalnih aktera. To znači da, ako samo jedna karika u lancu ne funkcioniše, problem se ne može riješiti. Zbog toga je neophodno ne samo definisati i poštovati nadležnosti institucija, već i senzibilisati sve društvene aktere, od samih građana do profesionalaca koji se suočavaju sa ovim pitanjem u ovoj oblasti.

► 6. Analiza fenomena dječjeg prosjačenja u Crnoj Gori

6.1 Situacioni obrasci fenomena dječjeg prosjačenja

KLJUČNI NALAZI

- Na ulici prose i dječaci i djevojčice, svih uzrasta. Dok su bebe i djeca koja su tek prohodala uključena u ovakvu praksu sa roditeljima, druga djeca koja su posmatrana tokom prosjačenja nijesu bila u pratnji roditelja.
- Djeca koja se nalaze u prosjačenju češće su bila u grupama nego sama, a obrazac ponašanja u prosjačenju je češće bio aktivan nego pasivan (odnosno, češće se od ljudi traži novac, nego što se čeka da neko da novac).
- Reagovanje građana je uglavnom dobronamjerno ili ravnodušno, a samo u rijetkim slučajevima reakcija je bila neka vrsta agresivnog odbijanja, čime se stiče utisak da se u posmatranim lokalnim zajednicama prosjačenje doživljava kao uobičajena praksa sa visokom tolerancijom ili prihvatanjem.
- Prosjačenje je ponekad dio „uličnog načina života“, više kao sporedna aktivnost nego glavna aktivnost za dobijanje novca za izdržavanje.
- Djeca koja se bave prosjačenjem izložena su višestrukim rizicima, posebno u smislu nesigurnog pristupa saobraćajnicama.
- Opservacija je ukazala na nedostatak intervencije bilo koje institucije na posmatranim lokalitetima.

Ovaj odjeljak ima za cilj da predstavi i opiše prakse dječjeg prosjačenja, uz fokus na učestalost na određenim lokacijama, kao i karakteristike društvenih interakcija tokom prosjačenja na osnovu zapažanja.⁸⁶

Na ulici su prisutna djeca svih uzrasta i oba pola. Uzrast se kreće od beba i male djece u pratnji roditelja koji prosjače, preko grupa dječaka i djevojčica od otprilike 8 do 10 godina, do tinejdžera koji su ponekad sami, a ponekad u pratnji mlađe djece. Uzorak dječaka ili djevojčica takođe veoma varira, pa u određenim intervalima, na primjer tokom večeri, u Podgorici dominiraju djevojčice, a u Baru i Ulcinju – dječaci. Posmatrani uzorak ipak ukazuje da su oba pola podjednako uključena u prosjačenje.

Preovlađujući oblik prosjačenja je onaj koji obavljaju djeca bez pratnje ili u pratnji u slučaju veoma male djece. Uglavnom se radi o grupama od 2 do 3 djece uzrasta od 6 do 8 i od 12 do 14 godina, koji zajedno provode vrijeme na ulici. Djeca koja prose sama mnogo su rjeđa pojava, ali smo primijetili mlađu tinejdžerku u Podgorici koja je prosila svirajući instrument, kao i šestogodišnju djevojčicu u Podgorici koja je sama obilazila kafiće. Kada je riječ o djeci u pratnji odraslih, to su najčešće veoma mala djeca nesposobna za samostalno kretanje. Međutim, imamo zabilježene slučajeve, poput onog u Ulcinju gdje je mlađa žena stajala u blizini i upućivala veoma mladu djevojčicu (oko 3 godine) koja je sa cuclom u ustima prilazila ljudima i ćutke tražila novac pružajući ruku. U Ulcinju je zabilježen još jedan slučaj gdje je

⁸⁶ Dječje prosjačenje je bilo prisutno i primetno u 4 od 5 posmatranih gradova. U Podgorici, Nikšiću, Ulcinju i Baru uočava se visok nivo aktivnosti djece koja prose, bez obzira na doba dana i da li je u pitanju radni ili neradni dan. Nismo uspjeli da zabilježimo nijedan slučaj prosjačenja djece u Budvi. Broj djece koja su primijećena kako lutaju na ulici i prose veoma je visok u poređenju sa relativno malim prostorom centralnih ulica ili trgova. U Podgorici je čak 8 djevojčica i dječaka zapaženo na ulici tokom radnih dana uveče, a isto toliko je u Nikšiću primijećeno vikendom popodne. U Ulcinju je tokom vikenda ujutru primijećeno i osmoro djece koja prose u glavnoj gradskoj ulici. Ovaj broj je posebno indikativan, budući da sam Ulcinj ima 10.000 stanovnika, od čega 232 predstavnika romske i egipćanske (RE) populacije. Najviše djece koja prose u isto vrijeme zabilježeno je u Baru, njih deset, u subotu popodne, i to u gradu u kojem prema predstavniku lokalne samouprave živi oko 400 do 500 predstavnika RE populacije. Ovi brojevi su svakako varirali u zavisnosti od posmatranog perioda, ali ukazuju na to da značajan broj djece u određenoj mjeri učestvuje u prosjačenju.

odrasli muškarac u pratnji žene sa bebom, sa udaljenosti od 50 metara nadgledao djecu od 3 do 4 godine koja su prosjačila u restoranima.

Posmatranjem obrazaca ponašanja prosjačenja uočeno je da je aktivno prosjačenje dominantan oblik ove prakse.

Ovo ponašanje obično prati obrazac gdje djeca ili (rjeđe) odrasli u pratnji djece, obilaze kafiće i restorane na određenoj lokaciji, aktivno tražeći novac. Alternativno, djeca čekaju ispred velikih prodavnica ili prodavnica brze hrane i aktivno se obraćaju kupcima. Jedini zabilježeni slučaj pasivnog prosjačenja bio je ispred džamije u Ulcinju, kada je majka sa bebom prosila bez kontakta sa prolaznicima. U većini slučajeva, djeca koja su aktivno prosjačila delovala su izuzetno uvježbano, što ukazuje da već imaju iskustva u ovoj aktivnosti, te da dobijaju precizna uputstva kako treba da se ponašaju ili su već bila u pratnji osobe koja je prosjačila. Čak i u slučaju male djece u pratnji majki, njihovo ponašanje ukazuje da se aktivnost u kojoj učestvuju ponavlja. Tako je u Baru četvorogodišnja djevojčica, u pratnji majke koja ju je nadgledala (bez aktivnog uključivanja), bila prilično uporna kada je od kupaca u lokalnom supermarketu tražila novac. S druge strane, grupe starije djece pokazale su visok nivo kohezije, umreženosti i organizovanosti tokom prosjačenja. Na primjer, grupa koju čine tri djevojčice od 10 do 13 godina uveče prilazi stolovima u podgoričkim restoranima, gdje dvije od njih animiraju i zabavljaju goste, dok ih treća prati i skuplja novac. Prve dvije su urednije obučene, ponekad popravljaju frizuru ili izgled, dok ih treća samo posmatra, gestikulacijom im pokazuje da izgledaju dobro, a onda nastavljaju da obilaze kafiće i restorane. Sličan obrazac ponašanja primećen je i na drugim lokacijama, što ukazuje na činjenicu da je prosjačenje dio svakodnevnog rutine ove djece.

Posmatranja pokazuju da porodično dječje prosjačenje predstavlja dominantne oblike. Tokom posmatranja uočen je samo jedan slučaj potencijalno organizovanog prosjačenja, i to samo u jednom od posmatranih termina, u Nikšiću. U ovom slučaju, radilo se o dijve porodice sa malom djecom koje su dobijale instrukcije i novac od starije osobe koja bi se povremeno pojavljivala na lokaciji. U svim ostalim slučajevima, prosjačenje je bilo ili zajednička porodična aktivnost u kojoj su učestvovali roditelji, starija braća i sestre i djeca, ili su djeca prosjačila sama. Značaj ovog argumenta pojačan je činjenicom da tokom posmatranja niko od ljudi koji su uključeni u prosjačenje nije bio svjestan prisustva istraživača i stoga posmatranje nije uticalo na njihovo uobičajeno ponašanje.

Prema djeci koja prose, oni sa kojima dolaze u kontakt uglavnom se odnose ravnodušno ili dobronamerno. U većini slučajeva nije bilo sukoba ni između same djece, ni između djece i odraslih kojima su prilazili i tražili novac. Samo u Ulcinju smo zapazili kako konobari aktivno tjeraju djecu koja prose (i dalje često daju hranu mlađoj djeci kada su u mogućnosti), dok je na drugim lokacijama osoblje bilo ravnodušno ili ljubazno. Ni posetioci kafića ili supermarketa nijesu bili agresivni prema djeci, dok su u nekoliko slučajeva bili povremeno verbalno agresivni. U Podgorici i Nikšiću, posebno u večernjim satima, djeca su često dobijala novac od mladih u restoranima, a na osnovu njihovog ponašanja i razgovora videlo se da se svi međusobno poznaju, a u nekim slučajevima bili su čak i prijateljski raspoloženi. U dva slučaja, u Baru i Podgorici, ljudi su ulazili u radnje sa djecom i kupovali hranu i piće za njih. Nijesu zabilježeni slučajevi fizičke agresije prema bilo kome ko je uključen u prosjačenje. Najveći animozitet ispoljen je prema prosjačenju odraslih u pratnji djece. Veoma rijetko su dobijali novac, a nerijetko komentari tipa „idi i nađi posao umjesto da prose“ (kao u slučaju majke sa dvoje veoma male djece). Sličan slučaj zabilježen je i u Podgorici, gdje su pokušaji majke sa dvije ćerke tinejdžerke i bebom u kolicima da dobije novac od prolaznika naišli na animozitet. Uopšteno govoreći, zapažanja navode na zaključak da se lokalno stanovništvo ponaša kao da je prosjačenje djece dio redovne prakse, jer su navikli na to i često prihvataju ulogu da pozitivno odgovaraju na zahteve djece.

Prosjačenje je u velikom broju slučajeva dio specifičnog „stila života“ ili uobičajene dnevne rutine djece koja žive ili provode mnogo vremena na ulici. Treba napomenuti da je na lokacijama u Nikšiću, Baru i Podgorici istraživač posmatrao grupe djece koja su veliki dio vremena provodila na ulici, ali im je prosjačenje manje-više bilo sporedna aktivnost. U Nikšiću, grupa dječaka koji se povremeno bave prosjačenjem, većinu vremena provodila je na skejtbordu i u igri, a novac je trošila na piće, hranu i cigarete. Slično, u Baru smo zapazili grupu djece koja nisu pokazivala entuzijazam za prosjačenje, već su često jednostavno odlazila od stolova ne čekajući ni odgovor na svoje: „Imaš li nešto sitno?“ Ova grupa je prikupljeni novac trošila na sladoled i sokove, a dobar dio vremena provodila je kupajući se na plaži. I u Podgorici je grupa od tri dječaka većinu vremena provodila vozeći bicikle, dok je samo najmlađi aktivno prosio. Ovi uvidi

mogu ukazivati na to da dječje prosjačenje može uzrokovati stvaranje specifičnog životnog stila, čak i u slučajevima kada djeca nisu vidljivo prisiljena da se bave ovom aktivnošću ili se mogu pojaviti kao prakse koje su dio životnog stila obeleženog provođenjem većeg dijela vremena na ulici, vremena koje nije posvećeno školovanju ili drugim organizovanim aktivnostima.

Djeca koja se bave prosjačenjem mogu biti izložena višestrukim rizicima. Jasno je da je sama aktivnost prosjačenja i skitnje je po definiciji visoko rizična na mnogo načina. Boravak male djece napolju bez nadzora odraslih, posebno uveče, rizičan je iz različitih razloga. Iako istraživači nisu primetili rizik od strane građana (nije bilo fizičkih i psihičkih nasrtaja odnosno agresije), to ne znači da u pojedinim prilikama građani ne predstavljaju prijetnju. Sa druge strane, saobraćajne nezgode predstavljaju izražen rizik, jer su na nekoliko posmatranih lokacija, poput onih u Ulcinju i Baru, magistralnim putem ili velikim bulevarima čak vrlo mala djeca išla bez pratnje.

Nijesmo bili svjedoci intervencija policije ili drugih državnih institucija. Dosadašnji uvidi jasno pokazuju da je dječje prosjačenje rasprostranjeno i vidljivo na ulicama posmatranih gradova. Međutim, institucionalni odgovor na djecu koja lutaju ulicama, izostao je tokom posmatranja. Komunalna policija se pojavila u Nikšiću i Podgorici, ali nije intervenisala, odnosno nije spriječila dijete da prosi. Isto tako, nijesmo primijetili da neko od zaposlenih ili gostiju zove policiju ili bilo koju drugu instituciju da interveniše. Na osnovu ovih zapažanja, može se zaključiti da je dječje prosjačenje u priličnoj mjeri društveno prihvatljivo, a osim individualnih reakcija građana prema odraslim prosjacima, nema reakcije na dječje prosjačenje, ni u pogledu prijavljivanja slučajeva građana, niti u smislu institucionalne intervencije.

Studija slučaja – Podgorica

Većina RE populacije u Crnoj Gori nalazi se u glavnom gradu Podgorici pošto se većina raseljenih kosovskih Roma doselila u glavni grad 1999. godine, gdje je broj raseljenih lica među Romima i Egipćanima veći od broja onih sa stalnim boravkom.⁸⁷ Preovlađujuća većina RE populacije u Podgorici živi u naselju Konik (Vrela Ribnička). Prema izvještaju Saveta Evrope, prosjačenje je i dalje veoma prisutno u Podgorici i predstavlja „najveći aktuelni problem, koji zamračuje čak i problem diskriminacije.“⁸⁸

Na posmatranoj lokaciji u centralnom dijelu Podgorice, vremenski obrazac pokazuje da je nivo aktivnosti prosjačenja najniži u jutarnjim satima, da bi zatim postepeno rastao, dostižući vrhunac tokom večeri. Tokom jutra smo posmatrali dvije djevojčice od otprilike 13 do 16 godina u pratnji majke sa kolicima. Njihova primarna djelatnost nije bila prosjačenje, već sakupljanje sekundarnih sirovina, dok su pokušaji da traže novac od kupaca supermarketa i ljudi u kafićima uglavnom bili neuspješni i naišli su na animozitet zaposlenih. Veći nivo aktivnosti primijećen je u popodnevnim časovima. Posmatrali smo dječaka od 10 godina kako sam prosi, kao i grupu od dva dječaka (od oko 6 i 8 godina) i jednog tinejdžera koji su radili zajedno. Primijećeno je da je dječak koji je sam prosio bio znatno aktivniji i da je obilazio okolne kafiće tražeći novac. Njegovo prisustvo nije izazvalo loše reakcije ni kod zaposlenih ni kod kupaca, iako nije često dobijao novac, već uglavnom cigarete koje je aktivno pušio. Nije komunicirao sa ljudima duže vrijeme i stoga nije izazvao mnogo reakcija. S druge strane, prosjački obrazac posmatrane grupe djece sastojao se od toga da je najmlađi dječak bio najaktivniji, dok se povremeno pridruživao i stariji dječak, dok je tinejdžer svoje vrijeme provodio vozeći bicikl i nadgledajući ovo dvoje. Njihovo ponašanje bilo je znatno drugačije od onog koje je uočeno u prethodnom slučaju, jer su dječaci bili prilično uporni kada su tražili novac i dobijali negativne verbalne reakcije ljudi. Nijesmo primijetili nikakvu negativnu interakciju između jednog dječaka i grupe, jer se njihove teritorije uglavnom nisu preklapale, a jedina primijećena interakcija bila je u vidu kratkih šala. Najveći broj slučajeva zabilježen je tokom večeri, kada je primijećeno 8 djece u prosjačenju, od toga 5 djevojčica i 3 dječaka. Prosjačenje se uglavnom odvijalo u grupama, osim jednog dječaka koji je bio sam. Jednu grupu su činile tri djevojčice (od približno 10 do 13 godina), drugu dvije djevojčice (od približno 4 do 6 godina), a treću su činila dva dječaka (od 9 do 12 godina). Dječak koji je sam prosio imao je otprilike 13 do 15

⁸⁷ "Identifikacija i mapiranje relevantnih izazova sa kojima se suočava zajednica Roma i Egipćana u Crnoj Gori" (2019), available at <https://rm.coe.int/analiza-situacije-crna-gora-romacted/1680a0154d> (na crnogorskom).

⁸⁸ Ibid.

godina. Sva djeca osim njega bila su aktivna. Dječak koji je sam prosjačio obilazio je kafiće, prilazio ljudima koji su sjedjeli na trgu, a zatim se kretao ispred robne kuće i svirao muzički instrument. Prosjačke grupe su uglavnom izbjegavale međusobnu interakciju i trudile su se da ne ometaju međusobne aktivnosti. Uočena su dva obrasca u odnosu na grupe. U slučaju grupe od tri djevojčice, jasna rutina je bila evidentna, što ukazuje da je u pitanju bilo uobičajeno ponašanje. To je potvrdilo i ponašanje konobara i gostiju koji su bili srdačni prema njima, iako su im rijetko davali novac. Drugi obrazac se odnosi na grupu koju čine dvije mlađe djevojčice čiju je aktivnost nadgledao muškarac koji je stajao sa strane i u pratnji žene sa bebom, koja im je davala uputstva, što ukazuje da je riječ o organizovanoj porodičnoj aktivnosti.

6.2 Ko su djeca koja prose?

KLJUČNI NALAZI

Iako je nemoguće formirati jedinstven profil djece koja se bave prosjačenjem, jasno je da postoje neki ključni faktori rizika koji dovode do toga da djeca žive i rade na ulici.

- Većina porodica čiji se maloljetnici bave prosjačenjem, žive u lošim stambenim uslovima, najčešće u podstandardnim, nelegalnim i nehygieničkim naseljima u kojima živi najveći dio crnogorske RE populacije.
- Domaćinstva u kojima žive ova djeca, u ogromnoj mjeri su materijalno uskraćena. Takva domaćinstva su loše opremljena, a čak i kada dobiju donacije u namještaju i uređajima, korisnici ih često preprodaju kako bi pribavili sredstva za život.
- Većina porodica je prilično siromašna, a prihodi, ako ih uopšte ima, ne mogu da pokriju osnovne životne troškove, pa se ova domaćinstva, ako na to imaju pravo, oslanjaju na socijalnu pomoć, koja im je jedina opcija. Analizirani slučajevi pokazuju da manje od polovine porodica prima takve naknade, dok preostale porodice nemaju navedeno pravo, najčešće zbog činjenice da nisu formalno nastanjene u Crnoj Gori.
- Finansijska deprivacija u kojoj žive djeca žrtve prosjačenja, najčešće je praćena drugim socijalnim poteškoćama, prije svega problemima koji se odnose na funkcionisanje porodice i pružanje adekvatne brige o djeci.
- Djeca koja se bave prosjačenjem najčešće potiču iz višočlanih porodica što povećava rizik od siromaštva, a porodično okruženje se u većini analiziranih slučajeva može identifikovati kao nestabilno ili nefunkcionalno, roditelji su često odsutni, pokušavajući da zarade za osnovnu egzistenciju, ostavljajući tako djecu bez adekvatnog nadzora i brige.
- Većina te djece je od malih nogu u potpunosti uključena u aktivnosti vezane za preživljavanje porodice, pa se može reći da u tom smislu rano sazrijevaju.

Iako analizirani materijali ukazuju na to da je **nemoguće formirati jedinstven profil djece koja se bave prosjačenjem, jasno je da postoje neki ključni faktori rizika koji dovode do toga da djeca žive na ulici.** Većina porodica čiji se maloljetnici bave prosjačenjem žive u lošim stambenim uslovima, najčešće podstandardnim naseljima u kojima živi najveći dio crnogorske RE populacije. Obično su to nelegalni objekti koji često nemaju pristup vodi i struji, dok su pristupni putevi koji vode do ovih objekata i naselja u lošem stanju i nemaju osnovnu infrastrukturu. Takvi uslovi života izazivaju velike poteškoće u pogledu redovne higijene. Čak i u onim slučajevima kada je lokalna samouprava obezbijedila određenu vrstu smještaja sa odgovarajućom infrastrukturom, odnosno sa vodom i strujom, nedostatak sredstava rezultira time da ove usluge na kraju budu isključene zbog neplaćenih računa.

Domaćinstva u kojima žive ova djeca, u ogromnoj mjeri su materijalno uskraćena. Takva domaćinstva su loše opremljena, a i kada dobiju donacije u namještaju i uređajima, korisnici ih često preprodaju kako bi pribavili sredstva za život. Ovi objekti se nalaze u naseljima koja se često nalaze u blizini velikih magistralnih saobraćajnica, što predstavlja dodatni rizik za bezbjednost stanovnika, posebno djece. Dodatni rizik je i opasnost od požara koji mogu izazvati različiti faktori (neispravne instalacije, upotreba ogrevnog drveta), pa porodice ponekad mogu i da izgube cjelokunu imovinu.

Većina porodica je prilično siromašna, a njihovi prihodi, ako ih ima, obično nijesu dovoljni da obezbijede egzistenciju velikim porodicama. U većini analiziranih slučajeva dječjeg prosjačenja, odrasli članovi porodice bili su

nezaposleni. Ako su i radili, zbog nedostatka formalnog obrazovanja, prvenstveno su se bavili neformalnim radom, kao što je sakupljanje sekundarnih sirovina, prodaja polovne odeće na pijacama, uz povremeni fizički rad za dnevnicu. Ovi izvori prihoda ne mogu da pokriju njihove osnovne životne troškove, pa se ova domaćinstva, ako na to imaju pravo, oslanjaju na socijalna davanja. Iako ove porodice imaju stvarnu potrebu za finansijskim beneficijama, mnoge im nisu dostupne. Analizirani slučajevi pokazuju da manje od polovine porodica prima takve beneficije, dok preostale porodice nemaju to pravo, obično zbog činjenice da nisu formalni stanovnici Crne Gore. U tim slučajevima, podrška države je ograničena na povremene jednokratne uplate, donacije u hrani, higijenskim proizvodima, nasmještaju, kao i na povremene pakete humanitarne pomoći koje pružaju nevladine organizacije. U tom kontekstu, prosjačenje postaje strategija preživljavanja, odnosno izvor prihoda koji nadoknađuje nedostatak osnovnih sredstava za život.

Osim toga, ekonomska isključenost često je prvenstveno povezana sa nereguliranim rezidencijalnim statusom (stalni ili privremeni boravak), koji ograničava pristup tržištu rada i svodi ih uglavnom na neformalne poslove, poslove koji ne zahtijevaju radne kvalifikacije, kao i na slabo plaćene poslove koji ne mogu da obezbijede egzistenciju porodice. Ovakvi neregulirani status rezidenta ili građanina istovremeno stvara prepreke za primanje beneficija socijalnog osiguranja, čime se siromaštvo ovih porodica dodatno pogoršava. Povrh svega, ova lica ne mogu da dobiju zdravstveno osiguranje. Iako djetetu neće biti odbijeno osnovno medicinsko liječenje, neuređeno zdravstveno stanje proizvodi čitav niz izazova, prije svega u vezi sa potencijalnim preventivnim tretmanima.⁸⁹ Takođe, roditelji bez stalnog boravka nemaju pristup legalnom tržištu rada, pa su prinuđeni da rade isključivo u oblasti neformalne (sive) ekonomije ili čak na crnom tržištu. Sva djeca, bez obzira na njihov pravni status, imaju pravo na obrazovanje, ali je u ovim slučajevima dovedena u pitanje održivost redovnog školovanja zbog svih navedenih prepreka.

Finansijska deprivacija u kojoj žive djeca žrtve prosjačenja, najčešće je praćena drugim socijalnim poteškoćama, prije svega problemima koji se odnose na funkcionisanje porodice i pružanje adekvatne brige o djeci. Djeca koja se bave prosjačenjem najčešće potiču iz višočlanih porodica, a **porodično okruženje u većini analiziranih slučajeva može se identifikovati kao nestabilno ili disfunkcionalno.** Postoji više razloga za ovakvo stanje stvari. Jedan od najčešćih je da su roditelji često odsutni, pokušavajući da zarade za osnovne životne potrebe, ostavljajući tako djecu bez adekvatnog nadzora i brige. Nizak nivo obrazovanja, čak i u onim slučajevima kada se djeca školuju, sprječavaju roditelje da im pruže podršku, ne samo u vezi sa učenjem, već i sa aspekta kontinuiranog shvatanja značaja obrazovanja za djecu i njihov budući razvoj. Porodična disfunkcionalnost povezana je i sa ranim brakovima roditelja u kojima oni zasnivaju porodicu prije nego što dostignu odgovarajuću biološku, socijalnu i emocionalnu zrelost potrebnu za adekvatnu brigu o djeci, kao i sa nasiljem u porodici, razvodom braka kada samohrani roditelji nijesu u mogućnosti da djetetu obezbijede odgovarajuću brigu i njegu, itd. Najteži oblici porodične disfunkcionalnosti povezani su sa učešćem roditelja u kriminalnim radnjama i kod roditelja sa zatvorskim kaznama.

Kada djeca odrastaju u opisanim okolnostima, to dovodi do toga da se odaju skitnji i upuštaju u prosjačenje, što najčešće nailazi na ohrabrenje, odobravanje ili ravnodušnost roditelja.

Odnos djeteta sa braćom i sestrama ili roditeljima varira u zavisnosti od pojedinačne porodične situacije. Međutim, mala djeca su najčešće vezana za jednog ili oba roditelja, gdje ta veza sve više blijedi kako se dijete približava tinejdžerskom dobu. Ovi obrasci vezivanja mogu se definisati kao nestabilni. Dodatni problem predstavlja prisustvo nasilja u porodici, bilo prema partneru ili djeci. U velikom broju slučajeva, djeca su ili bila svedoci nasilnih ispada svojih roditelja, ili je tjelesno kažnjavanje osnovni korektivni mehanizam koji primenjuju jedan ili oba roditelja. Na taj način, strah postaje glavna emocija koju djeca osjećaju kod takvih roditelja, čime ostaju trajno traumatizovani.

Najčešći oblik stabilne povezanosti jeste onaj između braće i sestara, posebno onih koji su sličnog uzrasta. Djeca doživljavaju svog brata ili sestru sa kojim provode većinu vremena kao jedinu osobu na koju uvijek mogu da se oslone.

⁸⁹ Odredbe Zakona o zdravstvenoj zaštiti (čl. 16 Zakona o zdravstvenoj zaštiti, Sl. list CG, br. 3/2016, 39/2016, 2/2017, 44/2018, 24/2019 - drugi zakoni, 82/2020 i 8/2022). Država obezbjeđuje prioritarnu zdravstvenu zaštitu koja obuhvata, između ostalog, zdravstveno osiguranje djece i omladine do završetka obaveznog školovanja i djece i omladine bez roditeljskog staranja do 26. godine života, kao i zdravstveno osiguranje korisnika socijalne pomoći.

Ovaj osjećaj zajedništva se samo pojačava kada djeca sama lutaju na ulici, gdje imaju samo jedno drugo u okolnostima koje za njih stvaraju opasno okruženje.

Većina te djece je od malih nogu u potpunosti uključena u aktivnosti vezane za preživljavanje porodice, pa se može reći da u tom smislu rano sazrijevaju. S druge strane, njihova emocionalna zrelost je obično na nižem nivou u odnosu na vršnjake, jer u većini analiziranih slučajeva njihove porodice im ne pružaju podsticajno okruženje koje bi, prema uvidima stručnjaka CSR, doprinelo stvaranju zdrave emocionalne razmene između djece i njihovih roditelja. Sve ovo se ogleda u nedostatku empatije, kao i u isključivoj usmjerenosti na sopstvene trenutne potrebe, što sve predstavlja značajnu prepreku nastojanjima da se ova djeca integrišu u obrazovni sistem. Nepostojanje ovakvih primarnih faktora socijalizacije, što je često praćeno poteškoćama u učenju i nedostatkom pažnje, predstavlja veoma važan aspekt rada sa djecom koja se bave prosjačenjem.

Rijetki su i slučajevi porodica koje se mogu opisati kao stabilne, gdje je prosjačenje krajnje sredstvo u borbi za opstanak. Djeca u ovim porodicama dobijaju adekvatnu njegu i zaštitu i poštuju se njihova individualnost. Ipak, roditelji odlučuju da šalju svoju djecu da prose, pravdajući to pitanjem preživljavanja, reprodukujući tako modele koje njihova zajednica doživljava kao društveno prihvatljive. U takvim slučajevima, uz odgovarajuću podršku stručnjaka i institucija CSR, roditelji postaju svjesni rizika kojima izlažu svoju djecu, pa prestaju da ih šalju da prose na ulici.

Međutim, prosjačenje kao praksa je mnogo složenije od čiste strategije preživljavanja, jer je povezano sa normama zajednice i pritiskom da se uđe u široko rasprostranjene prakse, ako ne pod uticajem roditelja, onda pod uticajem vršnjačkih grupa i šire zajednice. Analiza slučajeva ukazuje na to da u nekima od njih, zbog rasprostranjenosti u pojedinim sredinama, prosjačenje gotovo da dobija status stila života koji prihvataju i djeca koja ne žive u ekstremno siromašnim porodicama, posebno kada su pod uticajem vršnjaka. Među analiziranim slučajevima, ima porodica koje su relativno finansijski stabilne, ali njihova djeca prose na ulici, iako se roditelji protive takvoj praksi. Djeca se obično uključuju u ovu štetnu praksu zajedno sa prijateljima iz komšiluka koji se rutinski bave prosjačenjem. Porodični kontekst ne daje podsticaj za razvoj takve prakse u ovim slučajevima, već ga podstiče šira okolina, odnosno lokalna zajednica u kojoj djeca žive i od koje žele da budu prihvaćena. U takvim okolnostima, dječje prosjačenje se ne samo normalizuje, već se i doživljava kao stil života koji se prihvata i promovira u grupi vršnjaka. Takva praksa ne samo da pomaže širenju ovog fenomena, već istovremeno jača predrasude šire društvene zajednice prema RE populaciji kao sklonoj prosjačenju jer je to dio njihove kulture i tradicije, bez obzira na ekonomski status, ali i otežava aktivnosti na njenom eliminisanju jer treba voditi računa o njenom kompleksnom poreklu.

Ukoliko ne uspiju da pobjegnu policiji ili socijalnim radnicima, većina djece zatečene u prosjačenju reaguje verbalnom agresijom, pokušavajući da na taj način prikriju strah i nesigurnost. Prema izjavama profesionalaca iz CSR, **većina njih je svjesna da je prosjačenje krivično delo i da se može goniti od 14. godine, pa shodno tome razvijaju i strategije zaštite.** Ove strategije prvenstveno zavise od toga da li su djeca naučena i upućena da zaštite odrasle od prekršajnog ili krivičnog gonjenja. Djeca u takvim situacijama tvrde da su sama odlučila da prose, svjesna da ne mogu biti krivično odgovorna. Djeca takođe često prikrivaju svoj identitet dajući lažna imena. U tom smislu, praktično je nemoguće vidjeti dijete starije od 14 godina kako prosi, budući da se po zakonu lica iznad tog uzrasta mogu krivično goniti za krivično delo. Čak i kada su ova djeca u pratnji mlađe, ona se praktično nikada ne bave samim prosjačenjem. Jedini izuzetak su zaista mala djeca koja, međutim, s vremenom stižu i ove veštine učeći ih po modelu koji im daje ulica i njihova porodica.

6.3 Zdravlje i dobrobit djece prosjaka

KLJUČNI NALAZI

- Analizirani slučajevi pokazuju da je većina djece dobrog zdravlja i da generalno dobijaju adekvatnu zdravstvenu zaštitu.
- Bez obzira na to da li imaju zdravstveno osiguranje, djeca imaju pristup primarnoj zdravstvenoj zaštiti.
- Djeca su u velikom broju slučajeva dobro uhranjena i imaju pristup osnovnim namirnicama.
- Relativno česta upotreba štetnih supstanci kao što su duvan, alkohol i druge psihoaktivne supstance, predstavlja ozbiljan problem.
- Djeca sa lakšim ili većim poteškoćama u razvoju i lakšim smetnjama u razvoju predstavljaju izuzetno ranjivu grupu.

Analizirani slučajevi pokazuju da je većina djece dobrog zdravlja i da generalno dobijaju adekvatnu zdravstvenu zaštitu. Njihovo fizičko stanje nadležne institucije su uglavnom pozitivno ocijenile. U analiziranim slučajevima nije zabilježeno nijedno dijete sa teškim akutnim ili hroničnim zdravstvenim problemima. Roditelji uspijevaju da obezbijede svojoj djeci primarnu zdravstvenu zaštitu, a većina problema koji se percipiraju, vezana je za loše životne uslove.

Imajući u vidu da veliki broj djece provodi dosta vremena na ulici, zabilježeni su slučajevi vaški, kao i oštećenja kože izazvanih prljavštinom. Upravo nedostatak osnovne infrastrukture u analiziranim domaćinstvima, kao što je pristup vodi i struji, otežava održavanje osnovne higijene, iako se roditelji uglavnom trude da im djeca i u takvim uslovima budu što čistija i prikladno obučena. Ipak, loši uslovi stanovanja predstavljaju pravi zdravstveni rizik za djecu.

Djeca imaju pristup primarnoj zdravstvenoj zaštiti u zdravstvenim ustanovama, bez obzira na to da li imaju zdravstveno osiguranje. Iako značajan broj analiziranih porodica ne posjeduje lična dokumenta neophodna za zdravstveno osiguranje, djeca imaju pravo na besplatne preglede u javnim zdravstvenim ustanovama. Dakle, ako je djetetu potreban medicinski tretman, to mu je zagarantovano, a roditelji uglavnom koriste ovu opciju. Problem ovakvog pristupa zdravstvenoj zaštiti jeste u potpunom nedostatku bilo kakvog preventivnog djelovanja. Roditelji ne vode djecu na redovne preglede i kontrole, a u pojedinim slučajevima djeca nijesu ni redovno vakcinisana u zdravstvenim ustanovama, već samo u povremenim masovnim akcijama vakcinacije koje se sprovode u romskim i egipćanskim naseljima.

Djeca su u velikom broju slučajeva dobro uhranjena i imaju pristup osnovnim namirnicama.⁹⁰ Kada je riječ o elementarnom preživljavanju, roditelji uglavnom uspijevaju da priušte dovoljno hrane za normalan razvoj djece. Međutim, loše materijalno stanje i nedostatak odgovarajuće infrastrukture u domaćinstvima, često utiču na izbor i pripremu hrane. Tako u ishrani ove djece često nedostaju voće i povrće, a ponekad i kuvani obroci, a njihovi obroci se uglavnom svode na suhu hranu i grickalice, često i gazirana pića, što predstavlja dugoročni rizik po zdravlje. Poseban problem nameće se djeci koja većinu vremena provode na ulici i čiji roditelji ne mogu da im obezbijede dnevni obrok. Novac sakupljen prosjačenjem uglavnom troše na brzu hranu, energetska pića i slatkiše, što definitivno nije prikladna ishrana za djecu. U tom kontekstu, usluga u vidu obroka u pojedinim ustanovama predstavlja važan faktor u pokušaju da se djeci koja prose obezbijedi makar delimično zdrava i uravnotežena ishrana.

Analizirani slučajevi ukazuju da djeca uglavnom nose odeću koja odgovara njihovom uzrastu i vremenskim prilikama, iako je ona često u lošem stanju. U domenu primarne zaštite, roditelji uglavnom uspijevaju da obezbijede svojoj djeci odeću i obuću, iako je često pohabana i pocijepana. Ipak, djeca se od vremenskih nepogoda uglavnom štite donacijama, polovnom odećom koja se prodaje na pijaci i naslijeđenom odećom. S druge strane, skitnja na ulici, koja

⁹⁰ Kvalitativno istraživanje nehranjenosti djece mlađe od pet godina u siromašnim romskim naseljima u Srbiji korišćenjem pozitivna devijantnog pristupa u ishrani: <https://www.secons.net/project.php?p=148>.

podrazumijeva izlaganje ekstremnoj vrućini i hladnoći, predstavlja ozbiljan zdravstveni rizik koji se može izbjeći samo uklanjanjem djece iz tog okruženja.

Relativno česta upotreba štetnih supstanci kao što su duvan, alkohol i druge psihoaktivne supstance, predstavlja ozbiljan problem. U znatnom broju slučajeva, primijećeno je konzumiranje duvana kod djece uzrasta od 10 i više godina. Neki od njih konzumiraju alkohol, a stariji tinejdžeri zloupotrebljavaju i psihoaktivne supstance. Ovi podaci ukazuju na veoma štetne i opasne obrasce ponašanja koji se javljaju u ranom uzrastu, što nedvosmisleno predstavlja ogroman rizik po zdravlje djece. Djeca lutaju na ulici bez nadzora, dakle bez adekvatne kontrole koja bi spriječila izlaganje supstancama čije štetnosti očigledno nisu svjesni. Takođe, specifičan način života koji podrazumijeva boravak na ulici, gdje su djeca podložna štetnom uticaju svojih vršnjaka ili odraslih, dovodi do toga da djeca konzumiraju štetne supstance koje izazivaju zavisnost. Shodno tome, izloženost takvom uticaju može lako dovesti do toga da djeca budu izložena kriminalnom okruženju u vezi sa distribucijom opijata, a potencijalno i na njihovo učešće u pomenutoj distribuciji.

Djeca sa lakšim ili većim poteškoćama u razvoju i lakšim smetnjama u razvoju predstavljaju izuzetno ranjivu grupu. U nekoliko analiziranih slučajeva, CSR su identifikovali djecu sa određenim problemima u razvoju. Ova djeca uglavnom nisu bila evidentirana u sistemu prije nego što je CSR počeo da prati njihove porodice. Njihov položaj je izuzetno težak jer roditelji uglavnom nemaju ni znanje ni resurse da takvoj djeci pruže adekvatnu njegu. Kao rezultat toga, takva djeca imaju poteškoća sa govorom, slabo razvijenu motoriku i čitav niz drugih problema. Široko rasprostranjena stigmatizacija predstavlja dodatnu prepreku jednakom tretmanu ove djece, pri čemu zajednica svaku poteškoću u razvoju doživljava kao slabost i sramotu. Postoje slučajevi u kojima takva djeca lutaju na ulici bez nadzora, što povećava već postojeće rizike, posebno zbog izloženosti okruženju koje dijete nije sposobno da u potpunosti razumije, niti da se u njemu snađe. Takođe, zabilježen je slučaj samopovređivanja kao reakcije na izloženost stresu i traumama, što predstavlja dodatnu opasnost za dijete.

6.4 Obrazovanje i sistemska integracija

KLJUČNI NALAZI

- Analizirani slučajevi ukazuju na to da je stepen integracije u obrazovni sistem veoma nizak kod djece koja se bave prosjačenjem. Za to postoji više razloga:
 - slab podsticaj od strane porodice zbog neobrazovanosti roditelja i niskog nivoa vrednovanja obrazovnih postignuća,
 - nedovoljno efikasne institucije koje su zadužene za integraciju ove djece u obrazovni sistem, te značajna socijalna distanca u odnosu na djecu u većinskoj populaciji, djeca se osjećaju odbačeno i nesposobno da se ukllope sa svojim vršnjacima.
 - djeca se doživljavaju kao ravnopravni donosioci porodičnih prihoda, najčešće kroz prosjačenje. U takvim okolnostima roditelji vide vrijeme provedeno u školi kao izgubljeno, jer se ono može potrošiti za doprinos održavanju porodice.
- Zabilježeni su i ohrabrujući primjeri, koji ukazuju na to da se uz istovremenu podršku roditelja i institucija, ali i drugih zainteresovanih strana poput nevladinih organizacija, djeca mnogo bolje integrišu u obrazovni sistem i postižu bolje rezultate, a samim tim su izložena i manjem riziku od bavljenja prosjačenjem.

Analizirani slučajevi ukazuju na to da je stepen integracije u obrazovni sistem veoma nizak kod djece koja se bave prosjačenjem. Niko od djece nije upisano ili nikada nije ni bilo upisano u predškolsku ustanovu, a mnoga od njih ne idu ni u osnovnu školu. Čak i kada idu u školu, često izostaju i većina njih brzo odustane. Obrazovna isključenost utiče na njihovu svakodnevnu rutinu, otvarajući prostor za skitnju i prosjačenje, uz povećavanje rizika po zdravlje i bezbjednost. Takođe, isključenost iz obrazovanja značajno utiče na životne mogućnosti ove djece, ograničavajući njihove

buduće izbore, smanjujući njihove mogućnosti pristupa tržištu rada i drugim posebnim životnim sferama koje bi mogle da im obezbijede opstanak i blagostanje.

Jedan od ključnih faktora koji utiču na obrazovnu isključenost je **nedostatak obrazovanja roditelja i uže zajednice**. Analiza pokazuje da većina roditelja nikada nije pohađala školu, a većina njih je i nepismena. Oni uglavnom ne shvataju značaj obrazovanja i ne podstiču svoju djecu da pohađaju školu, smatrajući da je učenje po modelima koje predstavlja porodica ili zajednica sasvim dovoljno za sticanje neophodnih životnih vještina. Čak i u slučajevima kada postoji podrška za školovanje, ona je uglavnom deklarativno izražena, dok u praksi nema motivacije i istrajnosti u odnosu na obrazovanje djece. U pojedinim slučajevima upis je bio motivisan isključivo finansijskim razlozima, zbog doskora postojeće prakse davanja finansijske pomoći za potrebe školovanja, ali i zbog ispunjavanja uslova za dobijanje dječjeg dodatka.

U nekim slučajevima, roditelji su svjesni značaja školovanja i njihova djeca uglavnom pohađaju školu. Međutim, čak i u takvim okolnostima, veoma im je teško da djeci pruže adekvatnu pomoć u školskim obavezama, jer zbog nedostatka bilo kakvog formalnog obrazovanja nemaju ni osnovne kompetencije. U takvoj situaciji, bez obzira na podršku roditelja, značajnu ulogu igraju i spoljni faktori, a to su stručnjaci iz CSR, relevantne obrazovne institucije, pa čak i nevladine organizacije koje organizuju vannastavne aktivnosti i pružaju pomoć u vidu podučavanja. Prema tvrdnjama profesionalaca CSR, značajan uticaj imaju i romski medijatori, koji najčešće dolaze iz lokalne zajednice, poznaju jezik i lokalne običaje, a djeca i roditelji im lakše poklanjaju poverenje. Ova vrsta podrške se pokazala kao neophodna u integraciji djece koja se bave prosjačenjem.

Jedan od razloga zbog kojih djeca iz romskih naselja napuštaju školu jeste to što se osjećaju odbačeno i nesposobno da se ukllope sa svojim vršnjacima. Obično su odvojeni od drugih tokom odmora ili kada dolaze u školu. Naveden je primjer da lokalna samouprava organizuje poseban prevoz za ovu djecu, stavljajući ih na taj način u drugačiji položaj od ostale djece. Prema rečima zaposlenih u CSR, manji broj romske djece u određenoj školi ili djece koja uspiju da postignu neki školski uspeh, olakšavaju drugima integraciju u odeljenje ili školu.

Imajući u vidu da roditelji uglavnom koriste sopstvene resurse za obezbeđivanje osnovnih sredstava za život, obrazovanje djece im nije visoko na listi prioriteta. Čak i kada su svjesni njegovog značaja, ne ulažu značajnije napore u ovu oblast. Takođe, bez obzira na podršku različitih institucija i organizacija u nabavci neophodnih udžbenika, proces obrazovanja predstavlja finansijski pritisak koji ove porodice ne mogu da izdrže, posebno one koje su mnogobrojne. Naselja u kojem žive djeca koja se bave prosjačenjem često se nalaze daleko od škole, pa organizacija njihovog prevoza predstavlja još jedan značajan problem.

Djeca se doživljavaju kao ravnopravni donosioci porodičnih prihoda, najčešće kroz prosjačenje. U takvim okolnostima roditelji vide vrijeme provedeno u školi kao izgubljeno, jer se ono može potrošiti za doprinos održavanju porodice, i prije bi svoje dijete poslali na ulicu da prosi, nego što bi ga poslali u školu. U takvim okolnostima, dijete najčešće nije u stanju da se posveti objema obavezama, a čak i ako ide u školu, često izostaje. Od djece, posebno od djevojčica, takođe se očekuje da učestvuju u poslovima ili brizi o mlađoj djeci, pa se njihovo obrazovanje ne smatra odgovarajućim za ulogu koja im je namenjena.

Neuređen status stanovanja i nedostatak ličnih dokumenata ne predstavljaju formalnu prepreku za obrazovanje djece, jer svako dijete u Crnoj Gori, u skladu sa Konvencijom o pravima djeteta, ima pravo na obrazovanje. Ipak, posljedice pravno neregulisanog statusa svakako postoje, a jedna od njih je nedostatak redovnih prihoda (kao što su porodične naknade), što utiče na sposobnost roditelja da finansijski podrže školovanje svoje djece.

Djeca su uglavnom nemotivisana da učestvuju u obrazovnom procesu. Ključni faktor koji utiče na nedostatak interesovanja za školovanje jeste činjenica da obrazovanje nije uobičajen dio odrastanja u njihovim porodicama i bliskim zajednicama. Većina djece ne pokazuje interesovanje za pohađanje škole, a još jedan čest problem je i nedostatak vještina stečenih u ranijim fazama detinjstva, pa je djeci školskog uzrasta ponekad teško da održavaju pažnju i fokus koji zahtijeva obrazovni sistem. Jezička barijera predstavlja još jednu prepreku, jer neka djeca dosta slabo govore crnogorski.

Drugi važan faktor koji utiče na lošu motivaciju i integraciju djece koja se bave prosjačenjem u obrazovni sistem jeste sama školska sredina. Analiza pokazuje da su djeca koja pohađaju školu često žrtve različitih vidova diskriminacije. Nivoi te diskriminacije su različiti – od poruga vezanih za lošu finansijsku situaciju koja se ogleda u odeći, do diskriminacije zbog pripadnosti RE populaciji, što je veliki problem u cijelom društvu. Sljedstveno tome, djeca se često druže isključivo sa pripadnicima svoje etničke zajednice, što značajno smanjuje potencijal za njihovu integraciju.

Međutim, **kada se djeci pruži odgovarajuća podrška od strane roditelja, uz zalaganje drugih institucija i organizacija, interesovanje za školu raste**, uz formalni uspeh (što je bio slučaj u malom broju opisanih slučajeva). To ukazuje na činjenicu da kontinuirana podrška daje rezultate i da je stvarno učešće u obrazovnom sistemu veoma važan faktor za uklanjanje djece sa ulice. Iako veliki broj ove djece napušta osnovno obrazovanje (koje je u Crnoj Gori obavezno), a praktično niko od njih ne upisuje srednju školu, primjer sinergije institucija i nevladinih organizacija na pojedinim lokacijama pokazuju da je integracija u obrazovno-vaspitni sistem jedan od najvažnijih faktora za eliminaciju dječjeg prosjačenja.

6.5 Bezbjednost i rizici

KLJUČNI NALAZI

- Djeca koja se bave prosjačenjem izložena su čitavom nizu izazova koji potencijalno ugrožavaju njihovu bezbjednost. Lutanje na ulici bez nadzora, posebno noću, jedan je od najvećih rizika za djecu jer povećava njihovu izloženost:
 - verbalnom i fizičkom nasilju od strane nepoznatih odraslih osoba sa kojima djeca komuniciraju, a koji često viču na njih, trče za njima ili ih u određenim situacijama čak i fizički napadaju. Ovakvi događaji su izuzetno traumatični za malu djecu i normalizuju nasilje kao vid komunikacije sa odraslima.
 - fizičkim sukobima oko prosjačke teritorije između same djece koja prosjače.
 - nizu bezbjednosnih rizika vezanih za faktore životne sredine kao što su direktna izloženost gustom saobraćaju, hodanje duž prometnih magistralnih puteva, požari, itd.
 - rad preko noći dovodi do toga da djeca ne spavaju, što je štetno kako za njihov razvoj tako i za njihove sposobnosti, kao što je koncentracija u školi.
- Veoma važan faktor koji ugrožava bezbjednost djece i koji ih izlaže raznim rizicima, jeste i porodično okruženje. U nekim slučajevima, ova djeca su izložena nasilju u porodici, bilo kao posmatrači partnerskog nasilja ili kao žrtve tjelesnog kažnjavanja. Kazna je ponekad povezana sa njihovim neuspjehom u prosjačenju.
- Roditelji su uglavnom svjesni bezbjednosnih izazova i opasnosti sa kojima se njihova djeca suočavaju tokom prosjačenja. Neki od njih rješavaju ove izazove svojim direktnim ili indirektnim prisustvom. Međutim, u velikom broju slučajeva, roditelji svjesno preuzimaju taj rizik i šalju djecu samu da prose na ulici, pravdajući takav postupak potrebom za preživljavanjem.

Djeca koja se bave prosjačenjem izložena su čitavom nizu izazova koji potencijalno ugrožavaju njihovu bezbjednost, od izloženosti agresiji i nasilju, bezbjednosnim rizicima povezanim sa saobraćajem i nesrećama izazvanim nebezbjednim životnim uslovima (kao što je požar). Analiza slučajeva ukazuje da sva djeca u manjoj ili većoj mjeri žive u uslovima koji su nebezbjedni za njihov uzrast i koji su potencijalno opasni.

Jedan od najvećih rizika za djecu vezan je za njihovo nekontrolisano lutanje na ulici. Prosjačenje podrazumijeva kontinuiranu komunikaciju sa nepoznatim odraslim osobama i ta interakcija često dovodi do nekog oblika nasilja, najčešće verbalnog. Ovo je posebno slučaj sa malom djecom, koja nisu u potpunosti svjesna posljedica svojih postupaka, imajući u vidu da njihov porodični model ne postavlja granice društveno prihvatljivog ponašanja. Postoje slučajevi u kojima mala djeca uzimaju stvari od prolaznika ili čak uzimaju stvari iz automobila. U takvim situacijama, često su izloženi opasnosti jer odrasli viču na njih, trče za njima ili ih u određenim situacijama čak i fizički napadaju. Ovakvi događaji su

izuzetno traumatični za djecu i normalizuju nasilje kao način komunikacije sa odraslima. Rizici su dodatno povećani u situacijama kada djeca noću lutaju na ulici, kada su odrasli često pod uticajem alkohola i povrijemeno nasilni.

Nasilje među djecom koja prose predstavlja faktor koji negativno utiče na njihovu bezbjednost. Između ove djece često izbijaju tuče, najčešće u vidu sukoba oko prosjačke teritorije. Takođe, starija djeca često tuku mlađu. Socijalni radnici opisuju prosjačenje kao takmičarsku aktivnost i djeca se često takmiče ko će prikupiti više novca. U takvim situacijama često dolazi do tuča. Ova nezdrava praksa uzrokovana je, između ostalog, činjenicom da porodice ponekad zahtijevaju da djeca donesu kući određene količine novca. To može rezultirati nadmetanjem između članova porodice, jer će oni potencijalno biti nagrađeni ili kažnjeni u odnosu na uspjeh u prethodno pomenutom zadatku.

Roditelji su uglavnom svjesni bezbjednosnih izazova i opasnosti sa kojima se njihova djeca suočavaju tokom prosjačenja. Neki od njih rješavaju te izazove svojim neposrednim ili indirektnim prisustvom, nastojeći da na taj način zaštite svoju djecu od neposredne opasnosti. S druge strane, u velikom broju slučajeva roditelji svjesno preuzimaju taj rizik i šalju djecu samu da prose na ulici, pravdajući takav postupak potrebom za preživljavanjem. Na ovaj način djeca od najranijeg uzrasta uče da se „sama brane“ usvajajući modele koji definišu život na ulici, a da pritom nisu svjesna da postoje drugačiji, bezbjedniji obrasci ponašanja. Prosjačenje u tom smislu postaje normalizovan način života i dijete ne uspijeva da razvije kapacitete da razumije rizike sa kojima se suočava i da stekne svijest o postojanju zdravijih alternativa. Starija djeca postaju svjesna da je prosjačenje kažnjiv oblik ponašanja i potpuno su svjesna rizika sa kojima se suočavaju. S druge strane, prosjačenje ne smatraju društveno neprihvatljivim, već kao jedini rizik vide potencijalne kaznene mjere sa kojima se suočavaju oni ili njihovi roditelji. Neki od analiziranih slučajeva, međutim, ukazuju da profesionalni naponi i drugi aspekti institucionalnog djelovanja mogu dati dobre rezultate, u smislu promene obrazaca ponašanja roditelja. To je obično slučaj sa domaćinstvima sa stabilnim porodičnim okruženjem u kojima je prosjačenje krajnje sredstvo u njihovoj strategiji preživljavanja (među analiziranim slučajevima uočili smo četiri takve porodice). Uz odgovarajuću podršku i obezbjeđivanje alternativnih izvora prihoda, roditelji su u ovim slučajevima prestali da šalju djecu da prose.

Drugi važan faktor koji ugrožava bezbjednost djece i izlaže ih različitim rizicima je samo porodično okruženje. U nekim slučajevima ova djeca su bila izložena nasilju u porodici, bilo kao posmatrači nasilja među partnerima, bilo kao žrtve tjelesnog kažnjavanja. Takvo kućno okruženje ne nudi stabilnost i u izvesnoj mjeri definiše život na ulici kao sigurniju alternativu u poređenju sa traumama koje djeca doživljavaju u sopstvenim porodicama. Nasilni obrasci su ponekad povezani sa uspjehom koji djeca postižu u prikupljanju novca kroz prosjačenje. Pošto dijete ne osjeća ništa osim straha prema nasilnom roditelju, povratak kući bez ispunjenja zadatka koji se od njega traži predstavlja značajan izvor traume zbog očekivanja neizbežne telesne kazne.

Djeca koja se bave prosjačenjem izložena su nizu bezbjednosnih rizika vezanih za faktore životne sredine. S obzirom da su naselja u kojima živi RE populacija često prilično udaljena od lokacije na kojoj se vrši prosjačenje, djeca su često prinuđena da sama prelaze znatne udaljenosti hodajući prometnim magistralnim putevima. Na isti način, kada se prosjačenje obavlja na semaforima na velikim raskrsnicama, djeca su izložena opasnostima od gustog saobraćaja. Takođe, zabilježeni su slučajevi noćnog boravka djece na otvorenom, što predstavlja potencijalno ozbiljnu pretnju po njihovo fizičko zdravlje.

► 7. Zaključci i preporuke

7.1 Prosjačenje kao zatvoreni krug siromaštva i marginalizacije

Prema najnovijim istraživanjima sprovedenim u Crnoj Gori, pokazalo se da dječje prosjačenje predstavlja fenomen koji se pretežno javlja kod djece romske i egipćanske populacije. Njihov društveno-ekonomski položaj je izuzetno loš i u velikoj mjeri se može opisati kao zatvoreni krug siromaštva i marginalizacije. Marginalizovano okruženje u kojem živi većina pripadnika romske i egipćanske zajednice, u tom smislu funkcionira kao isprepleteni niz faktora koji utiču na postojanje i održavanje određenih štetnih praksi, kao što je uključivanje djece u prosjačenje. Ovi faktori su različiti i odnose se kako na društveni i ekonomski položaj, tako i na društveno prihvatljive obrasce ponašanja, koji nisu komplementarni sa normama koje vladaju u većinskoj zajednici.

Postoje ograničene informacije o dječjem prosjačenju, kao i o rasprostranjenosti ove pojave. Osim prethodnih veoma korisnih i važnih studija o dječjem prosjačenju, još uvek nedostaju tačni podaci o rasprostranjenosti ove pojave. Da bi se preduzeli neophodni koraci u borbi protiv dječjeg prosjačenja, dokazi o stvarnom broju slučajeva dječjeg prosjačenja su od ključne važnosti.

Položaj romske i egipćanske populacije u Crnoj Gori je marginalizovan. Jedan od ključnih faktora koji doprinose održavanju prakse dječjeg prosjačenja jeste odnos šire zajednice prema djeci romske i egipćanske populacije. Ovaj odnos karakteriše krajnja ravnodušnost prema problemu, kroz široko prihvaćeno tumačenje da je to fenomen koji predstavlja tradiciju i kulturu te zajednice, generalni stil života koji sami biraju kao i kada su u pitanju dječji brakovi. Ovakvo gledište ne doprinosi sagledavanju problema iz perspektive stvarnih, strukturalnih uzroka koji dovode do fenomena prosjačenja, od kojih je siromaštvo najvažniji.

Ekonomska uskraćenost i nesigurni životni uslovi dodatno su pogoršani nedostatkom dokumenata. Na osnovu analiziranih slučajeva, može se zaključiti da djeca žrtve prosjačenja žive u prilično lošim i neadekvatnim stambenim uslovima, najčešće u neformalnim podstandardnim naseljima sa lošom i nepostojećom infrastrukturom. Porodice iz kojih dolaze ova djeca su u najvećoj mjeri ekonomski uskraćene, a često zbog nedostatka adekvatnih dokumenata nemaju mogućnost da ostvare prava iz oblasti socijalne zaštite, niti imaju pristup tržištu rada. Čak i kada posjeduju odgovarajuća dokumenta i ostvaruju zakonom regulisana prava, ovakvi prihodi su uglavnom nedovoljni za višočlana domaćinstva. Zbog toga se često smatra da su djeca odgovorna za doprinos životu u domaćinstvu, proseći uz „blagoslov“ roditelja. Takođe, nizak obrazovni status onemogućava im adekvatan pristup tržištu rada, pa su poslovi koje mogu da obavljaju uglavnom fizički, privremeni i slabo plaćeni.

U porodicama u kojima dijete prosi ova praksa se smatra društveno prihvatljivom. Porodično okruženje se najčešće može opisati kao nestabilno, a kompetencije roditelja su usmjerene na ostvarivanje osnovne egzistencije. Djeca koja odrastaju u takvim okolnostima ne dobijaju odgovarajuću roditeljsku brigu i ne razvijaju odgovarajuće socijalne veštine. Dešava se i da su žrtve raznih oblika nasilja. Istovremeno i u određenom smislu, takva djeca ranije sazrijevaju, stiču vještine snalaženja u prilično neadekvatnim uslovima na ulici i rano preuzimaju odgovornost za materijalni doprinos porodici, sa ciljem da zarade za život. Od najranijeg uzrasta prosjačenje postaje normalizovano ponašanje, stil života, a djeca nisu svjesna da učestvuju u praksi koja je veoma štetna za njih. U kasnijoj dobi većina njih postaje svjesna da prosjačenje predstavlja vid kažnjivog ponašanja, pa djeca razvijaju strategije za zaštitu samih sebe, ali i krivično odgovornih punoletnih lica, pre svega njihovih roditelja. Ovakvo ponašanje je rezultat učenja po modelu koji se nudi u porodici i koji prati obrasce prisutne u njihovom životu od malih nogu, a u pogledu života i snalaženja na ulici.

Postoji izuzetno nizak stepen obrazovanja i nedostatak svijesti o značaju obrazovanja kod roditelja i djece. Kao posledica nestabilnog okruženja, javlja se problem učešća u obrazovnom procesu, koji je među analiziranim slučajevima na izuzetno nezadovoljavajućem nivou. Niska svijest roditelja o značaju obrazovanja suštinski utiče na životnu

perspektivu i mogućnosti njihove djece, koja nastavljaju sa ponavljanjem štetnih praksi poput prosjačenja, pri čemu ostaju na obrazovnom nivou svojih roditelja. Stoga je rad na inkluzivnom obrazovanju djece koja se bave prosjačenjem jedan od najvažnijih zadataka u pokušajima usmjerenim na suzbijanje fenomena prosjačenja. To podrazumijeva kontinuirane i zajedničke napore različitih aktera, sa posebnim fokusom na rad u samim zajednicama Roma i Egipćana. Svijest o važnosti obrazovanja za budući život djece, praćena podrškom u tom procesu, uz konkretne mjere koje mogu da pruže priliku porodicama da ostvare svoje osnovne egzistencijalne potrebe, predstavljaju ključne uslove za napredak u eliminaciji jednog od najgorih oblika dječijeg rada.

7.2 Institucionalni odgovori i ograničenja u pristupu ovom fenomenu

Većina službenika nadležnih organa i organizacija, koji se direktno suočavaju sa dječjim prosjačenjem u svakodnevnom radu, imaju odličan uvid u karakteristike ove pojave. Upoređivanjem izjava iz razgovora sprovedenih tokom istraživanja i iz nalaza posmatranja, nesumnjivo se može utvrditi visok stepen podudarnosti ova dva izvora saznanja. Određeno iskustvo javnih službenika u direktnim kontaktima i njihovo dobro razumijevanje okolnosti dječjeg prosjačenja, predstavlja vrijedan potencijal za suočavanje sa ovom pojavom. Ipak, u centrima za socijalni rad postoje prepoznatljive razlike kada je u pitanju poznavanje lokalnih situacija u vezi sa fenomenom prosjačenja i mogućim resursima koji se mogu koristiti. Pored dobrog poznavanja fenomena, postoje različiti nivoi senzibilizacije za ovu pojavu kao i posvećenost rješavanju takvih slučajeva.

Postojeća evidencija podataka daje ograničen doprinos formulisanju javne politike i praćenju fenomena prosjačenja. Prije svega, postojeća organizacija vođenja evidencije i dokumentacije ne sadrži kategorizaciju koja eksplicitno uključuje prosjačenje. Ova pojava se, po pravilu, svrstava u šire grupe kategorija što zahtijeva dodatno angažovanje u obradi podataka. Takođe, različiti organi i organizacije na različite načine vode evidenciju o prosjačenju, pa je proces praćenja slučajeva otežan, a vrlo često i onemogućen. Nedosljedna primjena propisa koji regulišu vođenje evidencije posebno je izražena u prenosu predmeta između različitih institucija i organizacija, što često rezultira izostankom kontinuiteta u vođenju evidencije i prepoznavanju pojava. Sve navedeno potkopava znanje o slučajevima prosjačenja i njihovim karakteristikama, kako na operativnom, tako i na strateškom nivou.

Međusektorska saradnja često se ističe kao izazov u suočavanju sa prosjačenjem. Nadležni organi i organizacije civilnog društva često nailaze na prepreke čiji je uzrok vezan za aktivnosti različitih društvenih aktera. Iako se prepoznaje nedostatak sinhronizovanog postupanja u slučajevima dječjeg prosjačenja, malo toga ukazuje na prepreke u komunikaciji između nadležnih organa i organizacija, kao i na odsustvo međusektorske saradnje. Prije se radi o drugačije postavljenim prioritetima, nedoslednoj primeni i različitom tumačenju propisa, neosnovanim očekivanjima drugih organizacija i nerazumijevanju međusobne nadležnosti, nego o činjenici da je međusektorska saradnja sama po sebi posebno otežana.

Protokoli koji regulišu postupanje nadležnih organa i organizacija u slučajevima prosjačenja, pokazali su snažan potencijal za poboljšanje društvenog odgovora na ovu pojavu, ali implementacija i dalje predstavlja izazov. Posvećenost implementaciji protokola zavisi od zainteresovanih strana, njihovog raspoloživog vremena, prioriteta, kapaciteta i nadležnosti. Ne postoji jasna liderska uloga u ovom procesu i suočavanje sa dječjim prosjačenjem proteže se kroz različite institucije. Suočavanje sa dječjim prosjačenjem nije dominantna aktivnost nijedne nadležne organizacije, koja pored bavljenja ovom pojavom obavlja i niz drugih dužnosti. Zbog toga je implementacija protokola uslovljena obimom drugih nadležnosti, često sa višim nivoom prioriteta. Razlike u nadležnostima nesumnjivo utiču na različito postavljanje prioriteta, a potom i na posvećenost implementaciji protokola. Nedostatak kapaciteta kod jedne od zainteresovanih strana, nužno utiče na postupanje drugih, čiji je rad uključen u protokol, kao i na krajnji rezultat implementacije protokola. Konačno, primjetne su razlike u nadležnostima, kako u međusektorskom tako i u intrasektorskom smislu. To se ne odnosi samo na obim, već i na sadržaj nadležnosti, što gotovo sigurno otežava

dinamiku procesa. Sasvim je izvesno da implementacija protokola zahtijeva ako ne veću, a ono barem jednaku pažnju donosilaca odluka.

Ad hoc akcija, koja je djelimično usmjerena na prosjačenje, nema kapacitet da podstakne pozitivne promene.

Tokom analize, pokazalo se da je prosjačenje očigledno posljedica porodičnih prilika, kulturološke simbolike i, konačno, nedostatka adekvatnog institucionalnog odgovora. Prosjačenje se ponavlja i pored preduzetih mjera. Kulturni okvir kroz koji šira zajednica zauzima ravnodušan stav prema prosjačenju djece iz romskih i egipćanskih porodica, s jedne strane, i prihvatanje prosjačenja kao životnog stila i izvora egzistencije s druge, praktično onemogućava davanje prioriteta značaja nadležnim organima radnje u takvim slučajevima. Takođe, držanje djece podalje od nesigurnih lokacija na kojima prose i direktna briga o njima, daju samo ograničene rezultate, ali njihov ukupni socioekonomski položaj nije poboljšan. Primjer grada Budve, gdje je društveno delovanje usmjereno na integraciju ugroženih zajednica i razvoj njihove socioekonomske stabilnosti, a ne na situaciono delovanje, ukazuje na efikasnost cjelokunog pristupa u suočavanju sa prosjačenjem.

Postojeća porodična i pravna zaštita ne daje odgovarajuće rezultate koji bi dugoročno zadržali djecu uhvaćenu u prosjačenju van ovakvih otežavajućih okolnosti.

Iako je utvrđeno da je porodični kontekst jedan od ključnih uzroka prosjačenja, mjere porodično-pravne zaštite nijesu dale željene rezultate, uzimajući u obzir nedavna iskustva. Porodično pravo, iako bez dovoljno sofisticiranih rješenja, pruža sasvim pristojan okvir za djelovanje u ovoj oblasti. Međutim, nedostaje sadržaj za primjenu mjera utvrđenih ovim zakonom. Nadzor nad vršenjem roditeljskog prava često se svodi na jednostavno praćenje okolnosti bez odgovarajućih aktivnosti koje bi se sprovodile tokom primene ove mjere. S jedne strane, ovakve okolnosti su uzrokovane nedostatkom resursa kojima bi centar za socijalni rad mogao da raspolaže u te svrhe, a sa druge – nedostatkom raznih profesionalnih kompetencija i zalaganja. Odsustvo pozitivne promjene nakon izvršenog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava, dovodi do ograničavanja i lišavanja roditeljskog prava. Sprovođenje ovih mjera odvija se sporo uz niz nedoumica u njihovu opravdanost i primjerenost. Čak i kada se sprovede ovakve ekstremne mjere, nedostaje sadržaj za dalju zaštitu djece, što bi dovelo do dugotrajnog poboljšanja njihovog položaja.

Centar za socijalni rad ne može da odgovori na očekivanja šire društvene zajednice i partnerskih organizacija.

CSR se često poistovećuje sa sistemom socijalne zaštite, što definitivno ne može biti slučaj. Sistem socijalne zaštite sastoji se od niza usluga i oblika socijalne pomoći, koji često nisu dostupni djeci zatečenoj u prosjačenju i njihovim porodicama. CSR nije organizovan niti ima nadležnosti da pruža različite usluge i podršku. U osnovi, CSR ima ulogu referentskog tela koje sprovodi neke od mjera porodične i pravne zaštite, prati njihovo dejstvo i primjenu i daje savetodavne smjernice korisnicima. Međutim, ako u takvim aktivnostima nema sadržaja, onda su rezultati rada CSR oskudni. Zakon o socijalnoj zaštiti nudi odgovarajući sadržaj koji nije uvek predviđen, a često i programi koji se realizuju u okviru službi socijalne zaštite nisu prilagođeni potrebama djece zatečene u prosjačenju.

Ovlašćenja u slučajevima djece uhvaćene u prosjačenju, za koje nije utvrđen identitet ili boravište, predstavljaju suštinsku prepreku u pružanju adekvatne zaštite.

Iako se ne stiče utisak da je normativni okvir u ovoj oblasti manjkav, iskustva iz prakse ukazuju na različita tumačenja propisa. Na ovaj način, djeca zatečena u činu prosjačenja ostaju bez adekvatne podrške, a stručnjaci koji su sa njima u direktnom kontaktu sve više sumnjaju u validnost tog pristupa, što dodatno umanjuje njegove efekte.

Različite međusektorske i unutarsektorske prakse imaju potencijal da razviju dodatni kvalitet rada nadležnih organa i organizacija.

Zainteresovane strane koje postupaju u slučajevima djece zatečene u činu prosjačenja, uglavnom doživljavaju različite prakse u radu na slučajevima dječjeg prosjačenja kao negativnu pojavu. Međutim, različite prakse mogu biti izvor novih i poboljšanih rješenja ako se mjer njihova efikasnost i ako prenose pozitivna iskustva.

Pandemija COVID-19 usporila je institucionalne odgovore na fenomen dječjeg prosjačenja.

Tokom pandemije smanjena je vidljivost djece zatečene u prosjačenju, kao i intenzitet postupanja nadležnih organa i organizacija. To ne znači da su nestale potrebe djece i njihovih porodica, niti da je poboljšán njihov socioekonomski položaj. Naprotiv, okolnosti izazvane pandemijom dodatno su uticale na pogoršanje uslova života romske i egipćanske zajednice, što je naglašeno u dijelu koji se odnosi na percepciju institucija i na aktivnosti koje one preduzimaju.

7.3 Preporuke

Sprovođenje opsežnog terenskog istraživanja kako bi se stekao uvid o rasprostranjenosti fenomena dječjeg prosjačenja. Neophodno je prevazići postojeće praznine u znanju o stvarnim razmjerama ove štetne prakse. Takođe, ovo mora biti praćeno dostavljanjem pouzdanih podataka o dječjem prosjačenju od strane relevantnih institucija.

Nastavak rada na jačanju svijesti i senzibilizacija šire društvene sredine o problemu dječjeg prosjačenja, sa posebnim osvrtom na pitanje diskriminacije RE zajednica. Bez promjene u sagledavanju ovog fenomena u većinskoj zajednici, nije moguće trajno rješavati probleme. U tom smislu, kampanje usmjerene na podizanje svijesti građana da treba da prijave ovakve slučajeve, kao i učešće u procesu tako što neće davati novac djeci koja prose, predstavljaju neophodan korak u prekidanju lanca prosjačenja.

Dalji rad na rješavanju problema boravka i posjedovanja odgovarajućih ličnih dokumenata za lica koja ih ne posjeduju. Iako je u ovoj oblasti ostvaren napredak na nivou cjelokupne romske i egipćanske populacije, potrebno je da se ovaj proces privede kraju sa posebnim osvrtom na najugroženije pripadnike ovih zajednica, kako bi djeca zatečena u prosjačenju mogla da ostvare svoje prava, prije svega u oblasti socijalne zaštite, obrazovanja i zdravstvene zaštite.

Nastavak rada na inkluziji romske i egipćanske populacije, u cilju njihovog ekonomskog osnaživanja. Siromaštvo i izuzetno teški uslovi života predstavljaju jedan od ključnih uzroka održavanja prakse dječjeg prosjačenja. U tom smislu potrebno je uložiti dodatne napore prvenstveno u cilju stvaranja funkcionalnih modela koji bi roditeljima djece zatečene u prosjačenju omogućili da ostvare prihode dovoljne za dostojanstvenu egzistenciju. S tim u vezi, istaknut je značaj ispunjavanja ciljeva predviđenih Strategijom za socijalnu inkluziju romske i egipćanske populacije za period 2021-2025. godine.

Nastavak napora na podizanju svijesti roditelja o značaju obrazovanja njihove djece. U tom smislu, neophodno je stimulisati rad u samoj zajednici, prije svega kroz učešće romskih i egipćanskih medijatora, koji mogu doprinijeti povećanju povjerenja između pripadnika romske i egipćanske populacije i predstavnika institucija. Integracija djece zatečene u prosjačenju u obrazovni sistem, od presudnog je značaja i u tom pogledu neophodna je saradnja svih aktera, od porodice do škole.

Senzibilizacija i rad sa nastavnim osobljem. Od velike je važnosti usmjeriti pažnju na edukaciju i senzibilizaciju zaposlenih u školama s obzirom na specifičnost rada sa djecom uključenom u prosjačenje.

Podizanje svijesti roditelja o štetnosti i rizičnosti prosjačenja u koje su djeca uključena, sa posebnim osvrtom na jačanje roditeljskih kompetencija. Ovaj aspekt rada je od ključnog značaja jer predstavlja početnu kariku u lancu ponavljanja ove štetne pojave. Edukacija o veštinama roditeljstva, praćena kontinuiranom podrškom za pronalaženje održivih alternativa koje ne uključuju izlaganje djece ulici, podrazumijeva zajednički rad više aktera, pri čemu bi značajnu ulogu trebalo da imaju romski medijatori i specijalizovane nevladine organizacije.

Jasnije smjernice i preciznije definicije u javnim politikama takođe bi dodatno podstakle nadležne organe i organizacije, kao i odgovarajuće postavljanje prioriteta u radu. Sve ovo ukazuje da izrada novih propisa i procedura ne bi imala efekat kao dodatni naponi koji bi bili usmjereni na dosljednu primjenu postojećih.

Nedostaci u zajedničkim i sinhronizovanim akcijama mogli bi u značajnoj mjeri da se otklone zajedničkim profesionalnim usavršavanjem koje bi bilo usmjereno ka boljem poznavanju međusobnih nadležnosti i razumijevanju okolnosti u kojima partnerske organizacije djeluju.

Sveobuhvatniji pristup u profesionalnoj praksi koji prevazilazi jednostavan okvir procjene i intervencije, doprinio bi efektivnoj podršci djeci uhvaćenoj u prosjačenju. Suočavanje sa uzrocima prosjačenja zahtijeva rješavanje problema ranjivosti i marginalizacije domaćinstava, kao i uzimanje u obzir uticaja vršnjačkih ili drugih grupa i faktora

sredine. Socijalna uključenost djeteta u porodično okruženje kao i okruženje zajednice i društva, podrazumijeva integraciju kontinuiranih intervencija.

Unaprjeđenje evidentiranja podataka i upravljanja podacima, kako u normativnom smislu tako i u praksi, od suštinskog je značaja za pribavljanje visokokvalitetnih dokaza koji će uticati na odluke u javnoj politici u vezi sa dječjim prosjačenjem. Savremene tehnologije pružaju mogućnost kontinuiranog unaprjeđenja vođenja evidencije u kratkom vremenskom periodu, što ne zahtijeva angažovanje značajnijih sredstava.

Potrebno je uložiti dodatne napore i sredstva u implementaciju Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti kako bi se obezbijedile adekvatne usluge podrške djeci zatečenoj u činu prosjačenja. Ovo se odnosi i na postojeće usluge koje je potrebno unaprijediti u pogledu njihovih programa, kako bi se postigao veći stepen efektivnosti već angažovanih resursa.

Neophodno je dodatno unaprijediti normativna rješenja i praksu rada prilikom pružanja podrške djeci kojoj nije utvrđen identitet ili koja nemaju poznato mjesto stanovanja, jer takve okolnosti ne mogu da predstavljaju razlog za izostanak adekvatne zaštite, bez obzira na trajanje i složenost postupka.

Primjer dobre prakse predstavljaju nezamjenljiv izvor za unaprjeđenje kompetencija i resursa u radu nadležnih organa i organizacija. Uspostavljanje kontinuirane evaluacije prakse i isticanje i širenje razmjene dobrih primjera, imaju potencijal za stalno poboljšanje institucionalnog odgovora.

Vanredne okolnosti, kao što je pandemija, nemaju pozitivan uticaj na životne situacije ranjivih društvenih grupa, ali umanjuju kapacitete društvenog reagovanja, te je stoga **neophodno posebno izgraditi sistem društvenog reagovanja i u ovako teškim uslovima.**

► 8. Reference

- Analiza potreba za uspostavljanjem usluga za romsku i egipćansku djecu u Crnoj Gori. (2020). Zavod za socijalnu i dječju zaštitu Crne Gore.
- Dječje prosjačenje u Crnoj Gori. Ključni nalazi i preporuke. (2017). CEDEM, Podgorica.
- Istraživanje višestrukih indikatora, (2019). Crna Gora i romska naselja u Crnoj Gori, MONSTAT, Vlada Crne Gore, UNHCR, UNICEF, Podgorica.
- Izvještaj o napretku Crne Gore za 2019. (2019). Evropska komisija.
- Krivični zakonik Crne Gore. „Službeni list RCG“, br. 70/2003, 13/2004 – ispr. i 47/2006 i „Službeni list RCG“, br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 – dr. zakon, 40/2013, 56/2013 - ispr., 14/2015. , 42/2015, 58/2015 – dr. zakon, 44/2017, 49/2018 i 3/2020.
- Liu, F. i Maitlis, S. (2010). „Opažanje bez učesnika“, u Albert J. Mills, G. Durepos i E. Viebe (urednici), Enciclopedia of Case Studi Research. Pp. 610-612. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Porodični zakon. „Službeni list RCG“, br. 1/2007 i „Službeni list RCG“, br. 53/2016 i 76/2020.
- Poseban izvještaj o dječjem prosjačenju u Crnoj Gori. (2011). Ombudsman, Podgorica.
- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje usluga, pravilima i standardima usluga za smještaj djece i omladine u ustanovi ili manjoj grupi. „Službeni list RCG“, br. 076/19.
- Strategija prevencije i zaštite djece od nasilja 2017 -2021. (2017). Ministarstvo finansija i socijalnog staranja, Podgorica.
- Strategija za ostvarivanje prava djeteta 2019–2023. (2019). UNICEF Crna Gora, Podgorica.
- Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016-2020. (2016). Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Podgorica.
- Treće mišljenje o Crnoj Gori. (2019). Savetodavni komitet za Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina, Savet Evrope, Strazbur.
- Vuković, D. i Dakić, B. (2016). Usluge socijalne i dječje zaštite: Priručnik za polaganje stručnog ispita. 2016. Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori, Podgorica.
- Zakon o javnom redu i miru. „Službeni list RCG“, br. 064/11, 056/20.
- Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju. „Sl. list RCG“, br. 064/02 od 28.11.2002.godine, 049/07 od 10.08.2007.godine, „Sl.list RCG“, br.080/10 od 31.12.2010. , 040/11 od 08.08.2011.godine, 040/16 od 30.06.2016.

Onlajn izvori:

- „NVO Mladi Romi: Opština Pljevlja ne pokazuje napore da pomogne RE zajednici“, CDM, 21.07.2020., dostupno na <https://www.cdm.me/drustvo/nvo-mladi-romi-opstina-pljevlja-ne-pokazuje-napore-da-pomogne-re-zajednici/>.
- „Romi, Egipćani i COVID-19: Virus gladi i strah od epidemije“, Vijesti, 31.03.2020. Dostupno na <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/427942/romi-egipcani-i-COVID-19-virus-gladi-i-strah-od-epidemije>.
- Centar za građansko vaspitanje. (2019). Istraživanje javnog mnjenja o diskriminaciji. Dostupno na http://media.cgo-cce.org/2019/04/ENG_CGO-prezentacija-diskriminacija-2019-F-converted.pdf.
- DEFACTO Consultancy. (2019). Identifikacija i mapiranje relevantnih izazova sa kojima se suočavaju zajednice Roma i Egipćana u Crnoj Gori - analiza situacije. Dostupno na <https://rm.coe.int/analiza-situacije-crna-gora-romacted/1680a0154d>.

Direktiva 2011/36/EU Evropskog parlamenta i Savjeta o sprečavanju i borbi protiv trgovine ljudima i zaštiti njenih žrtava koja zamjenjuje Okvirnu odluku Savjeta 2002/629/JHA. Dostupno na <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TKST/PDF/?uri=CELEKS:32011L0036&from=en>.

Informacioni sistem socijalne zaštite. Dostupno na <https://www.gov.me/clanak/iss-socijalni-karton>.

Konvencija UN o pravima djeteta. Dostupno na <https://www.ohchr.org/EN/professionalinterest/pages/crc.aspx>.

Međunarodna organizacija rada. (2009). Poslodavci i dječji rad. Dostupno na https://www.ilo.org/vcm5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/vcms_169137.pdf

MOR, Konvencija o najgorem obliku dječjeg rada, 1999 (br. 182). Dostupno na https://www.ilo.org/din/normlek/en/f?p=NORMLEKSPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182.

MOR, o minimalnim godinama starosti za zasnivanje radnog odnosa, 1973 (br. 138). Dostupno na https://www.ilo.org/din/normlek/en/f?p=NORMLEKSPUB:12100:0::NO::P12100_ilo_code:C138.

MOR. (2015). Priručnik o metodologiji brze procjene dječjeg rada. Dostupno na https://www.ilo.org/ipecc/Informationresources/VCMS_IPEC_PUB_1819/lang--en/index.htm.

Nacrt strategije za socijalno uključivanje Roma i Egipćana za 2021-2025. Dostupno na <https://www.gov.me/dokumenta/ac62f522-fc63-4408-b164-546aefa52a4b> (na crnogorskom).

Pravilnik o normativima, standardima i načinu rada CSR. Dostupno na <https://www.zsdzcg.me/images/Biblioteka/PRAVILNIK%20O%20ORGANIZACIJI%20NORMATIVIMA%20STANDAR DIMA%20I%20NA%20C4%8CINU%20RADA%20CENTRA%20ZA%20SOCIJALNI%20RAD.pdf>.

Protokol o postupanju organa, ustanova i organizacija u Crnoj Gori prema djeci uključenoj u život i rad na ulici. Dostupno na crnogorskom na https://www.ombudsman.co.me/docs/1560953235_protokol-o-postupanju-organa-nacrt--1.pdf

Robaio-Abril, M i Millan, N. (2019). Prekidanje ciklusa isključenosti Roma na Zapadnom Balkanu. Svjetska banka, Vašington DC. Dostupno na <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/31393>.

Save the Children. Regionalni izvještaj o dječjem prosjačenju. (2011). Dostupno na https://www.ombudsman.co.me/docs/1457603463_stcn-regionalni-izvjestaj-o-prosjacenju-djece-final-veb.pdf.

SeConS. (2017). Kvalitativno istraživanje pothranjenosti kod djece mlađe od pet godina u siromašnim romskim naseljima u Srbiji korišćenjem pristupa pozitivnih odstupanja u ishrani. Dostupno na <https://www.secons.net/project.php?p=148>.

SeConS. (2018). Brza procjena zloupotrebe dječjeg rada u poljoprivredi u Republici Srbiji. Dostupno na srpskom na <https://www.secons.net/files/publications/107-publication.pdf>.

UN Crna Gora. (2020). Izvještaj o brzjoj procjeni društvenog uticaja epidemije COVID-19 u Crnoj Gori, april-jun 2020. godine. Dostupno na https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-09/Report%20on%20the%20Rapid%20Social%20Impact%20Assessment%20of%20the%20COVID-19%20outbreak%20in%20C%Montene%20. april%E2%80%93jun%202020_0.pdf.

UNICEF. Višedimenzionalno siromaštvo djece u Crnoj Gori. (2021). Dostupno na <https://www.unicef.org/montenegro/media/17696/file/UNICEF%20-%20MODA%20ENG%20-%20veb.pdf>.

Uredba o proglašenju Zakona o potvrđivanju konvencije Međunarodne organizacije rada broj 138 o minimalnim godinama starosti za zasnivanje radnog odnosa. Dostupno na crnogorskom na <http://cpd.org.rs/vp-content/uploads/2017/11/KONVENCIIJA-ME%20C4%90UNARODNE-ORGANIZACIJE-o-minimalnim-godinama-za-zasnivanje-radnog-odnosa.pdf>.

► Prilog 1

Institucija/ Organizacija	Broj intervjuja	Broj učesnika
Nacionalne zainteresovane strane		
Ministarstvo finansija i socijalnog staranja	1	2
Ministarstvo ekonomskog razvoja	1	1
Ministarstvo unutrašnjih poslova	1	3
Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava	1	1
Ombudsman	1	1
Lokalne zainteresovane strane		
Centar za socijalni rad Berane	1	1
Centar za socijalni rad Kotor, Tivat and Budva	2	2
Centar za socijalni rad Nikšić	2	2
Centar za socijalni rad Podgorica	2	2
Centar za socijalni rad Herceg Novi	1	1
Lokalne nevladine organizacije		
Defendologija centar Nikšić	1	1
Centar za prava djeteta Crne Gore	1	1
Međunarodne organizacije		
UNICEF	1	1
Ukupno	16	19

► Prilog 2

Instrument za opservaciju

Posmatrač/posmatračica:

Grad:

Datum:

Dan u nedjelji:

Vremenski interval tokom koga se vrši posmatranje:

Opis pojave:

- Detaljan opis lokacije na kojoj se dešava prosjačenje.
- Broj djece zatečen na lokaciji u posmatranom periodu
- Okviran uzrast i pol djece

Prostorno-vremenski obrasci:

- Dinamika kretanja djece na lokaciji (stacionarno ili aktivno prosjačenje)
- Da li se djeca stalno zadržavaju na lokaciji ili je mjenjaju?
- Koliko dugo se djeca zadržavaju na lokaciji?
- Da li postoje periodi kada djeca nisu na lokaciji (odlaze da jedu i sl.)

Obrasci interakcije:

- Međusobna dinamika (ukoliko ih je više na lokaciji), koja podrazumijeva hijerarhijsko ustrojstvo, dinamiku prema uzrastu, međusobnu komunikaciju, saradnju ili kompeticiju prije svega kroz postojanje/nepostojanje prostornog preplitanja u odnosu na subjekta akcije
- Da li postoji interakcija sa odraslima (roditelji ili druga odrasla lica koja dolaze na lokaciju)
- Interakcija sa osobama od kojih se traži novac ili roba (detaljan opis reakcija ljudi prilikom komunikacije sa djecom koja prose)
- Interakcija i komunikacija djece sa drugim odraslim osobama koje trajnije borave na mjestu prosjačenja (konobari, radnici u trafikama, pekarama i sl.)

Ostale primjedbe i zapažanja:

► Prilog 3

UPITNIK ZA ANALIZU SLUČAJEVA PROSJAČENJA DJECE KOJE JE EVIDENTIRAO CENTAR ZA SOCIJALNI RAD

Upitnik za analizu slučajeva prosjačenja djece koje su evidentirali centri za socijalni rad (CSR) je instrument istraživanja u okviru projekta *Brza procjena zloupotrebe dječjeg rada u domenu dječjeg prosjačenja u Crnoj Gori*, koji sprovodi SeConS grupa za razvojnu inicijativu. Ovo istraživanje je dio programa „Mjerenje, podizanje svijesti i angažovanje politika za ubrzavanje djelovanja protiv zloupotrebe dječjeg rada i prisilnog rada“ - MAP'16, koji implementira Međunarodna organizacija rada, a finansira Ministarstvo rada Sjedinjenih Američkih Država.

Najvažnija komponenta istraživanja je kvalitativna analiza sadržaja odabranih slučajeva dječjeg prosjačenja koje su evidentirali CSR u Crnoj Gori tokom 2019. i 2020. godine. Na ovaj način će se steći saznanja o institucionalnom odgovoru na praksu dječjeg prosjačenja koja će poslužiti daljem unaprjeđenju aktivnosti koje su usmjerene ka sprječavanju ove pojave, kao i neki od strukturnih uyroka koji deluju na ovu pojavu.

Za uspješno sprovođenje ovog dijela istraživanja, potrebno je da stručni radnici iz centara za socijalni rad odaberu određen broj slučajeva dječjeg prosjačenja na kojima su radili tokom 2019. i 2020. godine ili ranije, i da na osnovu raspoloživih saznanja popune Upitnik. Očekuje se da će stručni radnici pri popunjavanju Upitnika koristiti podatke koji su unijeti u službenu dokumentaciju, koja je sadržana u dosijeu korisnika, ali i lične bilješke voditelja slučaja i članova stručnog tima.

U tabeli u nastavku možete vidjeti koji broj slučajeva je predviđen da bude obrađen od strane stručnih radnika zaposlenih centrima za socijalni rad.

CSR koji su imali slučajeve dječjeg prosjačenja	Ukupan broj slučajeva dječjeg prosjačenja (2018-2020)	Predložen broj slučajeva za analizu
Berane, Andrijevica i Petnjica	40	7
Bijelo Polje	39	4
Kotor, Tivat i Budva	71	9
Nikšić, Šavnik i Plužine	48	7
Podgorica, Golubovci i Tuzi	38	7
Herceg Novi	3	1

Prikaz Upitnika, u nastavku, sadrži tri kolone:

- Kolona A** U koloni A su nabrojane vrste podataka o djetetu i značajnim osobama iz njegovog okruženja, kao i o događajima koji su uticali na otvaranje slučaja u CSR, a koje je potrebno unijeti u Upitnik. Kolona A uspostavlja strukturu Upitnika i očekuje se od stručnih radnika da se pri popunjavanju pridržavaju ove strukture u mjeri kojoj im omogućavaju raspoloživi podaci. Struktura koja je postavljena u koloni A u velikoj mjeri prati stručni postupak procjene i evidenciju raspoloživih mjera i usluga koji se primjenjuju u stručnom radu sa korisnikom.
- Kolona B** Ova kolona je prostor za unos podataka na osnovu strukture koja je postavljena u koloni A. Za unos podataka treba koristiti evidenciju i dokumentaciju CSR, kao i lične bilješke i zapažanja stručnih radnika koji su radili na slučaju.
- Kolona C** Sadržaj ove kolone predstavlja bliže pojašnjenje informacija koje treba unijeti u kolonu B, a na osnovu strukture iz kolone A. Pojašnjenja su pretežno data u formi pitanja koja imaju instruktivni karakter. Kako je svaki slučaj ima svoje zasebne karakteristike, nije moguće predvidjeti njegov tok i prioritete tako da se ne zahtijeva dosljedno odgovaranje na pitanja u koloni C, već unošenje podataka prema zadatoj strukturi u koloni A, prema evidentiranim podacima i stečenim utiscima stručnih radnika koji su bili angažovani na slučaju. Sadržaj u koloni C treba, prevashodno, da inspiriše i pomognu pri popunjavanju. Stručni radnici treba da budu potpuno slobodni pri procjeni relevantnosti podataka koje unose, a koji mogu da prevaziđu bliža pojašnjenja koja su data u formi pitanja. Sasvim je prihvatljivo da u pojedinačnim odjeljcima nema saznanja o konkretnim detaljima slučaja.

Važno je naglasiti da se u Upitnik ne unose lični podaci korisnika kako bi se zadržala potpuna anonimnost korisnika, a posebno djece.

A	B	C
----------	----------	----------

OSNOVNE INFORMACIJE		
Godina otvaranja slučaja ⁹¹		<i>Koje godine je evidentiran slučaj u CSR?</i>
Da li je dijete od ranije korisnik CSR		<i>Da li je dijete ranije bilo evidentirano kao korisnik CSR i koji je bio neposredan povod?</i>
Da li je neko od članova domaćinstva od ranije korisnik CSR		<i>Da li je neko od članova domaćinstva ranije bio evidentiran kao korisnik CSR i koji je bio neposredan povod?</i>
Status slučaja		<i>Da li je slučaj još uvijek otvoren u trenutku popunjavanja ovog Upitnika?</i>
Način sticanja saznanja o djetetu		<i>Kako je prijavljen događaj? Ko je zatekao djete u prosjačenju? Da li preko drugih izazova u porodici</i>

⁹¹ Ukoliko ima više djece iz jedne porodice koja obavljaju prosjačenje, popunjava se upitnik tako što se detaljno predstavlja svako djete, ali se predstavlja kroz jedan upitnik

		<i>otkriveno prosjačenje?</i>
Članovi tima		<i>Koji je obrazovni profil članova tima koji su bili uključeni u rad na slučaju?</i>

RAZVOJNE POTREBE DJETETA		
ZDRAVLJE, RAST I RAZVOJ DJETETA		
Fizičko i mentalno stanje		<p><i>Da li su postojali vidljivi znaci bolesti, infekcija ili povrjeda kod djeteta?</i></p> <p><i>Da li je tokom rada na slučaju djetetu bila potrebna ljekarska intervencija?</i></p> <p><i>Da li je dijete bilo fizički aktivno u skladu sa svojim uzrastom?</i></p> <p><i>Da li su postojali pokazatelji odstupanja od pravilnog fizičkog rasta (kretanje, govor i sl.)?</i></p> <p><i>Da li su postojali pokazatelji fizičke i li seksualne zloupotrebe djeteta?</i></p> <p><i>Da li su postojali pokazatelji odsustva empatije, anksioznosti, depresije, odnosno psihičkih posljedica traumatičnih događaja</i></p>

		<i>iz prošlosti?</i>
Odgovarajuća zdravstvena njege Ishrana		<i>Da li je djetetu dostupna zdravstvena zaštita? Da li su bili vidljivi znaci problema u ishrani (neuhranjenost, gojaznost i sl.)?</i>
Zloupotreba supstanci		<i>Da li je bila primjetna sumnja u zloupotrebu alkohola i psihoaktivnih supstanci od strane djeteta?</i>
OBRAZOVANJE		
Pohađanje škole		<i>Da li je dijete upisano u predškolsku ustanovu, osnovnu ili srednju školu? Da li dijete redovno pohađa školu ili predškolski program? Da li dijete ima podršku pri učenju? Da li dijete pokazuje interesovanje za obrazovanje?</i>
Kognitivni razvoj		<i>Da li dijete iskazuje sposobnost komunikacije sa ljudima u okruženju? Da li dijete pokazuje razumijevanje svog okruženja u skladu sa uzrastom?</i>

		<p><i>Da li dijete vlada životnim vještinama u skladu sa uzrastom i sposobnostima?</i></p> <p><i>Da li dijete razumije sopstvene sposobnosti?</i></p>
Pristup igračkama, knjigama, učilima itd.		<p><i>Da li dijete ima pristup igračkama?</i></p> <p><i>Da li dijete ima pristup igralištima?</i></p> <p><i>Da li dijete ima priliku za organizovano bavljenje sportom?</i></p> <p><i>Da li dijete ima mogućnost organizovanog učešća u vannastavnim aktivnostima u skladu sa svojim interesovanjem?</i></p>
Interakciju sa drugom djecom		<p><i>Da li dijete ima prilike za interakciju sa drugom djecom?</i></p>
Prisustvo odrasle osobe koja je zainteresovana za obrazovanje djeteta		<p><i>Da li roditelji ili neka druga odrasla osoba usmjeravaju obrazovni i lični razvoj djeteta?</i></p> <p><i>Da li okruženje djeteta obezbjeđuje adekvatnu stimulaciju, ohrabrenje i izazove?</i></p>
EMOCIJE I PONAŠANJE		
Emocije i ponašanja djeteta		<p><i>Da li je izražena povezanost djeteta sa</i></p>

<p>prema roditeljima i članovima porodice</p>		<p><i>roditeljima (odgajateljima)?</i></p> <p><i>Da li dijete jasno i adekvatno pokazuje osjećanja prema roditeljima (odgajateljima)?</i></p> <p><i>Da li dijete pokazuje razumijevanje porodičnih odnosa?</i></p> <p><i>Da li dijete ima podršku roditelja u razumijevanja različitih emocija?</i></p> <p><i>Da li je dijete sposobno i slobodno da ispolji odgovarajuće emocije i ponašanje unutar porodice?</i></p>
<p>Emocije i ponašanja djeteta prema drugim ljudima u okruženju</p>		<p><i>Da li dijete ima pozitivne i tople odnose sa različitim odraslim osobama i vršnjacima?</i></p> <p><i>Da li dijete ima razvijene vještine snalaženja, prevladavanje ili razumijevanje teškoća u odnosima sa vršnjacima?</i></p> <p><i>Da li dijete pokazuje saradljivo i prosocijalno ponašanje?</i></p> <p><i>Da li je dijete u stanju da priča o svojim osjećanjima sa odraslom osobom od povjerenja?</i></p>
<p>Privrženost</p>		<p><i>Da li je dijete sposobno da razvije</i></p>

		<i>odgovarajuću privrženost prema bliskim osobama?</i>
Karakteristike temperamenta		<i>Da li je kod djeteta prisutno ispoljavanje bijesa, agresivno ponašanje i sklonost ka krađi?</i> <i>Da li dijete ima kapacitet da se koncentriše i održi pažnju?</i>
Reakcija na stres		<i>Da li dijete ima razumne reakcije na stres?</i> <i>Da li dijete ima kapacitet razrješavanja traumatičnih iskustava?</i> <i>Da li su kod djeteta prisutni znaci posttraumatskih simptoma?</i>
Samokontrola		<i>Da li dijete pokazuje samouvjerenost u ovladavanju različitim situacijama?</i> <i>Da li su emocionalni status i nivo uzbuđenja kod djeteta dobro regulisani?</i>
IDENTITET		
Stavovi djeteta o sebi, pripadnosti i prihvaćenosti		<i>Da li dijete ima pozitivan stav prema sopstvenom polu, kulturi, rasi, religiji i seksualnosti?</i>

		<p><i>Da li dijete ima osjećaj pripadnosti zajednici koja prevazilazi okvire porodice?</i></p> <p><i>Da li se dijete osjeća prihvaćeno od strane svog okruženja?</i></p>
PORODIČNI I SOCIJALNI ODNOSI		
Empatija		<p><i>Da li u porodici vlada međusobna pažnja, uvažavanje, zahvalnost i prepoznavanje individualnosti?</i></p> <p><i>Da li članovi porodice postavljaju razumne zahtjeve jedni prema drugima?</i></p>
Stabilnost i prisnost odnosa sa roditeljima		<p><i>Da li je djetetu pružena odgovarajuća njega od strane roditelja (odgajatelja)?</i></p> <p><i>Da li je ostvarena sigurna afektivna vezanost sa roditeljima (odgajateljima)?</i></p> <p><i>Da li je u porodici razvijen pozitivan porodični ambijent?</i></p> <p><i>Da li dijete u odnosu na roditelje pokazuje izbjegavajuće ponašanje?</i></p> <p><i>Da li je dijete previše ili nedovoljno zavisno od roditelja?</i></p>

<p>Odnosi sa braćom i sestrama</p>		<p><i>Da li dijete ima razvijene bliske odnose sa braćom i sestrama?</i></p> <p><i>Da li dijete ima razvijen zaštitnički odnos prema braći i sestrama?</i></p> <p><i>Da li je dijete u sukobu ili rivalitetu sa braćom i sestrama?</i></p> <p><i>Da li su prisutni znaci nasilnog odnosa sa braćom i sestrama?</i></p>
<p>Odnos sa vršnjacima</p>		<p><i>Da li dijete ima pozitivne i stabilne odnose sa drugovima, Da li dijete ima razvijen zaštitnički odnos prema vršnjacima, starijima i mlađima?</i></p>
<p>Odnosi sa drugim značajnim osobama van porodice</p>		<p><i>Da li dijete postavlja razumne zahtjeve prema drugima?</i></p> <p><i>Da li su prisutni znaci nasilnog odnosa sa vršnjacima?</i></p> <p><i>Da li dijete ima pozitivne i stabilne odnose sa članovima šire porodice, susjedima i sl.?</i></p>
<p>POLOŽAJ U DRUŠTVU</p>		
<p>Izgled i ponašanje u okruženju</p>		<p><i>Da li dijete ima razvijenu svijest i spremnost da se predstavi pozitivno u smislu izgleda,</i></p>

Kulturološka, religijska i nacionalna prihvaćenost		<i>oblačenja, higijene?</i> <i>Da li se dijete osjeća diskriminisano po osnovu kulture religije ili nacionalne pripadnosti?</i>
VJEŠTINE BRIGE O SEBI		
Kompetencijama koje su neophodne za sticanje samostalnosti		<i>Da li je dijete svjesno rizika u okruženju?</i> <i>Da li dijete pokazuje emocionalnu zrelost u skladu sa uzrastom?</i>
Samopouzdanje		<i>Da li dijete pokazuje kompetentnost u komunikaciji sa okruženjem?</i> <i>Da li dijete pokazuje nezavisnost u komunikaciji sa okruženjem?</i>
Praktične vještine svakodnevnog života.		<i>Da li je dijete steklo kompetencije u praktičnim vještinama samozaštite u skladu sa uzrastom?</i>

KAPACITETI RODITELJA		
OSNOVNA NJEGA		

<p>Obezbjeđenje fizičkih potreba djeteta (hrana, higijena, stanovanje...)</p>		<p>Da li je djetetu obezbijeđena dovoljna količina hrane i pića?</p> <p>Da li je djetetu obezbijeđeno odgovarajuće stanovanje, higijena, grijanje i odjeća?</p> <p>Da li je djetetu obezbijeđena zdravstvena zaštita u slučaju bolesti?</p> <p>Da li roditelji međusobno sarađuju u obezbijeđivanju osnovne njege i brige o djeci?</p>
<p>BEZBJEDNOST</p>		
<p>Zaštita djeteta od opasnosti Zaštita djeteta od samopovređivanja Zaštita djeteta od rizičnih kontakata</p>		<p><i>Da li je dijete na odgovarajući način zaštićeno od povrede ili opasnosti?</i></p> <p><i>Da li je dijete na odgovarajući način zaštićeno od kontakta sa nebezbednim odraslim osobama i djecom?</i></p> <p><i>Da li je dijete na odgovarajući način zaštićeno od samopovređivanja?</i></p> <p><i>Da li roditelji prepoznaju opasnosti za dijete u neposrednom okruženju?</i></p> <p><i>Da li roditelji prepoznaju opasnosti za dijete u ambijentu u kom se dijete</i></p>

		<i>samostalno kreće?</i>
EMOCIONALNA PODRŠKA		
Pokazivanje emocija prema djetetu Stabilnost odnosa		<p><i>Da li roditelji obezbjeđuju da dijete ima doživljaj da je voljeno i uvaženo kao osoba?</i></p> <p><i>Da li roditelji obezbjeđuju da dijete ima pozitivan doživljaj svog identiteta?</i></p>
STIMULACIJA		
Podsticanje učenja Interakcija i komunikacija u porodici		<p><i>Da li roditelji obezbjeđuju i podstiču pohađanje škole?</i></p> <p><i>Da li roditelji podstiču učenje i intelektualni razvoja djeteta putem ohrabrenja i kognitivne stimulacije i korišćenja društvenih mogućnosti?</i></p> <p><i>Da li roditelji ohrabruju kognitivni razvoj djeteta putem interakcije, komunikacije, razgovor i odgovor na reakcije i pitanja djeteta, podsticanje i učestvovanje u igri?</i></p> <p><i>Da li roditelji podstiču dijete da koristi prilike za učenje i obrazovanje?</i></p>

VOĐSTVO I GRANICE		
Vaspitni obrasci Postavljanje granica		<p><i>Da li roditelji usmjeravaju odgovarajuće ponašanje djeteta?</i></p> <p><i>Da li roditelji postavljaju granica tako da dijete može da razvije model moralnih vrijednosti, savjest i prosocijalno ponašanje?</i></p> <p><i>Da li roditelji podstiču kod djeteta sticanje iskustva u skladu sa uzrastom?</i></p>
STABILNOST		
Stabilnost porodičnog okruženja Konzistentnost odnosa		<p><i>Da li je porodično okruženje dovoljno stabilno kako bi dijete razvilo i održalo odnos sigurne afektivne vezanosti sa roditeljima (odgajateljima)?</i></p> <p><i>Da li su odnosi roditelja sa djetetom konzistentni i kontinuirani?</i></p> <p><i>Da li roditelji podstiču pozitivne odnose sa članovima porodice i drugim značajnim osobama?</i></p>

PORODIČNI I SREDINSKI FAKTORI		
PORODIČNA ISTORIJA I FUNKCIONISANJE		
Članovi domaćinstva		<i>Broj i struktura članova domaćinstva.</i>
Međusobni odnosi		<i>Odnosi i uloge unutar domaćinstva.</i>
Promjene u sastavu porodice		<i>Da li je bilo promjena u sastavu porodice, napuštanja porodice i sl.?</i>
Hronologija značajnih događaja		<i>Koji su događaji bitno uticali na porodicu?</i>
Snage i teškoće roditelja		<i>Koje su izražene snage i teškoće roditelja u vođenju domaćinstva, brige o djeci i prevladavanju svakodnevnih izazova?</i>
ŠIRA PORODICA		
Ko se sve smatra članom šire porodice Uloga i značaj članova šire porodice		<i>Ko su članovi šire porodice? Značaj članova šire porodice. Navesti ukoliko ima uticajnih aktera van šire porodice, dalji srodnici, komšije, nastavnici ili sl.</i>
STANOVANJE		

<p>Osnovna infrastruktura i opremljenost</p> <p>Adekvatnost stambenog prostora</p> <p>Opremljenost stambenog prostora</p>		<p><i>Da li porodica živi u stambenom prostoru koji je opremljen odgovarajućom infrastrukturom (Prilaz, voda, struja itd.)?</i></p> <p><i>Da li stambeni prostor po svojoj strukturi i veličini odgovara potrebama domaćinstva?</i></p> <p><i>Da li domaćinstvo u stambenom prostoru raspolaže odgovarajućim namještajem i uređajima?</i></p>
<p>ZAPOSLENOST</p>		
<p>Ko sve radi u domaćinstvu</p>		<p><i>Ko je u domaćinstvu stalno zaposlen?</i></p> <p><i>Ko je u domaćinstvu povremeno zaposlen?</i></p>
<p>Uticaj rada roditelja na djecu</p>		<p><i>Da li rad roditelja utiče na njihovu posvjećenost djeci?</i></p>
<p>Radna iskustva djece</p>		<p><i>Da li djeca doprinose ostvarivanju prihoda domaćinstva?</i></p> <p><i>Da li roditelji podstiču rad djece?</i></p> <p><i>Koje poslove obavljaju djeca?</i></p>
<p>PRIHODI</p>		

Prihodi koji su na raspolaganju porodici.		<i>Koji je iznos prihoda porodice?</i>
Da li porodica prima neka socijalna davanja		<i>Vrsta socijalnih davanja koju domaćinstvo koristi.</i> <i>Nosilac prava na socijalna davanja koja koristi domaćinstvo.</i>
Adekvatnost prihoda		<i>Da li su ukupni prihodi domaćinstva dovoljni za dostizanje egzistencijalnog minimuma?</i> <i>Da li su prihodi domaćinstva izvjesni u srednjem roku?</i>
Način na koji porodica troši prihode		<i>Da li se u domaćinstvu na odgovarajući način određuju prioriteti rashoda?</i> <i>Da li neko od članova domaćinstva troši prihode na alkohol i druge psihoaktivne supstance?</i>
SOCIJALNA INTEGRISANOST PORODICE		
Kontekst susjedstva i zajednice Integrisanost porodice u		<i>Da li porodica održava dobrosusjedske odnose u okruženju?</i>

zajednicu		<p><i>Da li je porodica na neki način diskriminisana u svom neposrednom okruženju?</i></p> <p><i>Da li je porodica na neki način diskriminisana u široj zajednici?</i></p>
RESURSI ZAJEDNICE		
Dostupnost javnih usluga (zdravstvene, obrazovne, socijalne, transportne, trgovinske...)		<p><i>Da li su porodici dostupne zdravstvene usluge (dom zdravlja bolnica i sl.)?</i></p> <p><i>Da li su porodici dostupne obrazovne ustanove u skladu sa uzrastom djece?</i></p> <p><i>Da li su porodici dostupne usluge socijalne zaštite?</i></p> <p><i>Da li su porodici dostupne transportne usluge koje im omogućavaju svakodnevno funkcionisanje?</i></p> <p><i>Da li su porodici dostupne ostale usluge od značaja za porodični život?</i></p>

PRIMJENJENE MJERE I VIDOVI PODRŠKE		
Savjetodavno usmjeravanje		<i>Da li je tokom rada na slučaju bilo</i>

		<i>primijenjeno savjetodavno usmjeravanje i kakvi su bili efekti i ko ih pruža?</i>
Mjere porodično pravne zaštite		<i>Da li su tokom rada na slučaju primijenjene mjere porodično pravne zaštite i kakvi su bili efekti?</i>
Materijalna podrška		<i>Da li je tokom rada na slučaju donijeto rješenje o priznavanju prava na neki od vidova materijalne podrške u korist djeteta ili nekog od članova domaćinstva?</i>
Usluge socijalne i dječje zaštite		<i>Da li su tokom rada na slučaju dijete ili članovi njegove porodice upućivani na neku od usluga socijalne zaštite?</i> <i>Na koju uslugu su upućivani i kakvi su bili efekti?</i> <i>Koliko dugo je korišćena usluga i ko je pružao tu uslugu?</i>
Utvrđivanje identiteta		<i>Da li su sprovedene aktivnosti na utvrđivanju identiteta djeteta?</i> <i>Da li su sprovedene aktivnosti na utvrđivanju identiteta roditelja?</i> <i>Na koji način i uz čiju pomoć?</i>

► Prilog 4

Distribucija identifikovanih i analiziranih slučajeva po opštinama

Centri za socijalni rad	Ukupan broj slučajeva 2018-2020	Predložen broj slučajeva	Realizovan broj slučajeva	Realizovan broj intervjua
Berane, Andrijevića i Petnjica	40	7	6	1
Bijelo Polje	39	4	2	-
Kotor, Tivat i Budva	71	9	4	2
Nikšić, Šavnik i Plužine	48	7	7	2
Podgorica, Golubovci i Tuzi	38	7	4	2
Herceg Novi	3	1	1	1
Total	239	35	24	8

**International
Labour
Organization**

Brza procjena dječjeg rada u oblasti dječjeg prosjačenja u Crnoj Gori – Finalni izvještaj

Contact details

International Labour Organization

Route des Morillons 4
CH-1211 Geneva 22
Switzerland

Email: budapest@ilo.org

© International Labour Organization 2023